

Letterbak. Moeles van de sjalevaeger

Wim Kuipers

bron

Wim Kuipers, *Letterbak. Moeles van de sjalevaeger*. Uitgeverij TIC, Maastricht 1999

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/kuip018lett02_01/colofon.php

© 2013 dbnl

dbnl

Voorwoord

Ruim tien jaar lang schreef ik voor (Dagblad) De Limburger een taalrubriek die Letterbak heette. Het eerste boek van de Letterbak - ook zo geheten - verscheen in 1988. Hierin waren *klamp* (nauwelijks) twee jaar Letterbakken verzameld. Er stonden wel zowat alle kenmerken van het Limburgs in, plus een aantal algemene taalkundige onderwerpen.

Dit nieuwe boek gaat uitsluitend over het Limburgs: een inmiddels erkende (streek)taal. Ik had het al over Limburgs als aparte taal in een van de eerste Letterbakken, hoewel toen de algemene mening was: er bestaat geen Limburgs. Die mening leeft nog hevig helaas. Ik had inmiddels in mijn rubriek heel wat ideeën over het Limburgs en over een Limburgse eenheidstaal gelanceerd. Zo werd de Letterbak van lieverlee een polemische rubriek. Die ideeën maar ook wat van de kritiek en kwesties die me kwaad maakten, heb ik zorgvuldig herkauwd, samengevat en uitgewerkt. Ze zijn te vinden in het eerste deel van dit boek (over kracht en eigenheid van het Limburgs) en in het derde, over de mogelijkheden en eisen van een eenheidstaal. Het middenstuk is gewijd aan typisch Limburgse taalkenmerken en de rijkdom van de woordenschat, die door de soms grote regionale verschillen bijzonder mag heten. Ik schat dat in dit boek ongeveer een tiende van de sinds 1989 verschenen Letterbakken te vinden is. Niet alles bleek geschikt om te vereeuwigen, maar een derde Letterbakboek lijkt nodig.

Tot slot wil ik de tientallen mensen bedanken die me in de loop der jaren woorden, uitdrukkingen, suggesties en kritiek hebben gestuurd, met name Hans Hermans uit Bocholtz en Rob Brouwers uit de Voerstreek.

Schone taal

‘Waar der volkeren schone taal klinkt met held're kracht.’

Zo begint de derde strofe van het Limburgs volkslied, dat officieel heet: Limburg mijn vaderland. Moeilijk begrip: een en vooral mijn vaderland. Veel misbruikt woord ook, en je kunt je afvragen: heeft een Limburger twee vaderlanden? Of drie misschien?

Waar we het vaderland van het volkslied moeten zoeken, staat er overduidelijk in: daar waar weeld'rig sappig veldgewas bloeit, aan de oevers van de brede stroom der Maas, waar een schone taal te horen is: daar is mijn vaderland. Zo luidt de eerste regel van het refrein. En dan vertelt de tweede regel dat we niet in Brabant zijn, nee: al dat moois is te vinden in Limburg, en dat Limburg is een dierbaar oord.

In de gids van de provincie Limburg echter staat, en vrijwel iedereen zingt het zo: Limburgs dierbaar oord. Met een duidelijke s. Die staat niet in de oorspronkelijke tekst en is verkeerd: ze duidt geen bezit aan, want het dierbaar oord is Limburg. Maar velen - misschien is die s zo ontstaan - zullen aan een eigen dierbaar plekje binnen Limburg denken. Groot-Limburg, want de Vlaamse provincie Limburg heeft hetzelfde volkslied, op de vierde strofe na natuurlijk, die de trouw aan het Oranjehuis bezingt, en die later toegevoegd is. Na de Eerste Wereldoorlog waren er opnieuw Limburgers die aansluiting bij België wilden. Waarom vertel ik dit allemaal? Kritiek, Limburgers op een foutje betrappen?

Nee: vanwege een binnenpretje. Beschouw je dat LimburgS dierbaar oord taalkundig, dan zou je kunnen lezen dat het Limburgs een (dierbaar) oord is.

Kan dat dan, een taal als gebied waar je je thuis voelt? Een thuistaal?

Waarom ook niet? ‘Alleen in mijn gedichten kan ik wonen’, schreef de Friese scheepsarts en dichter Jan Jacob Slauerhoff (1898-1936). Nooit vond hij ‘ergens anders onderdak; / Voor de eigen haard gevoelde ik nooit een zwak,’ gaat hij verder. Dat slaat op de titel van het gedicht: Woningloze.

Ik zou een in elk geval aardig lijkende vergelijking kunnen maken. Hoe Limburgers met hun politiek geheel anders verleden maar moeilijk onderdak kunnen vinden in de staat Nederland, zeg Holland. Hoe ze met 370 kilometer buitenlandse grens om zich heen kilo's meer lak hebben aan d'eigen haard dan ons opgedrongen wordt. Want Limburgers dienen in de ogen van verlichte geesten meer eigenheid te hebben, chauvinistischer te zijn dan pakweg Rotterdamers.

Is dat dan niet zo?

Neen, althans van een brandend gevoel voor een eigen haard merk ik niet zoveel. Maar vraag geëmigreerde Limbo's waar ze het over hebben in Canada, Australië en Nieuw-Zeeland, in Amsterdam en Leeuwarden: over hun taal. Zo dicht Slauerhoff dat hij ‘in wildernis, / In steppen, stad en woud dat onderkomen / Kan vinden (...)’

Oftewel: die taal kun je overal mee naar toe nemen, is niet gebonden aan schutterijen, Beiers bier, heuvels, carnaval, zoals ik zo vaak moet vernemen.

Integendeel: ik heb het in dit boek over een echte taal, die ook nog schoon is, zoals de dichter van het Limburgs volkslied zegt, de onderwijzer Gerard Krekelberg, uit de Roerstreek afkomstig. Hij zal met dat schoon niet bedoeld hebben: opgepoetst voor de zondag, of geschoond van ongerechtigheden, nee gewoon *sjoon*. *Sjoen*. Mooi dus. En die taal is ook nog krachtig, en dan kun je meewarig doen over de gezwollen taal van ons volkslied, over de schallende hoorn des herders, maar dit is Nederlands van bijna honderd jaar geleden. We zingen dat bij gebrek aan beter. Geregeld hoor je dat dat een schande is: een

volk (vul wat anders in) dat zoveel eigens heeft, moet zich behelpen met een volkslied in de taal waartegen niet weinigen zich afzetten. Dat we geen echt eigen volkslied hebben, komt natuurlijk omdat er geen eenheidstaal was en is. Hoevelen zouden een volkslied in het Roermonds geaccepteerd hebben? Het is namelijk geschreven en gecomponeerd in de deftigste stad van Limburg.

Er zijn wel vertalingen gemaakt. Cor M. Driessen heeft ooit *oos hiemne uëverzad in ut Heëlesh* (hij had een eigen spelling, en wou zo *oos plaatshtale beshtoabaar* houden), waarin hij het over *megtig woad* heeft plaats dierbaar oord. Heel aardig.

Frits Lemmens uit Elsloo heeft een vertaling gemaakt in het Maaslands, zei hij. Het derde couplet begint zo

Wo moders sjpraak wónjerlik klink
es hemels good belandj (...)

Geen Blut und Boden die taal, maar als manna uit de hemel neergedaald. Ook aardig gezegd, maar wat te romantisch. Ze zijn allebei dood, deze hertalers. Misschien wordt het tijd voor een realistischer lied. Of niet? Ik wacht maar af.

Hemels *good*, machtige woorden: daar wil ik over hebben, al *waar* ik me voor dat hemelse. Moeten we bewaren dat *zich ware* voor: op je hoede zijn. Ik maak van de Limburgse molshopen geen hemelse bergen, en het Limburgs is niet mooier dan welke taal ook. Het gaat mij om de waarde, eigenheid - en ook schoonheid - van de taal die je nog overal om je heen hoort, ook op radio en televisie. Gesproken door nog een miljoen mensen die daarnaast netjes Nederlands spreken.

Terug daarom naar die schone taal van het volkslied, die met heldere kracht klinkt. Hier staat met zoveel woorden dat dat Limburgs (dialect) wat meer is dan een onnozele klompentaal. Lang, heel lang hebben gestudeerden in Limburg dat ontkend.

Dialect was boers, je kon er in de grote wereld niets mee. Pijnlijk herinner ik me een middag op de vierde klas lagere school in mijn geboortedorp. Ik had het woord windvogel gebruikt. ‘Jongens’, zei de meester, die zelf thuis dialect praatte en in het Nederlands nog in de onderbond verkeerde (meen ik nu), ‘jongens, lach hem eens uit.’ Een windvogel immers is in het Nederlands een vlieger. Dat windvogel een veel mooier woord is en *vleger* in het Limburgs een vliegtuig is, wat deed dat ertoe? Die windvogel heeft me wel mooi een uitdrukking opgeleverd: *dae vogel geit neet op*.

Dit boek - zo hoop ik - laat zien hoe mooi *oos Taal* is, en hoe we kunnen zorgen dat die nog krachtiger wordt. Het is niet de vrucht van nauwgezet onderzoek maar van liefde. Liefde voor mijn moedertaal, de taal die ik thuis geleerd heb en geleerd heb te waarderen. Mijn vader had elke week wel weer een mooi woord dat hij me leerde. Ik hoop daar iets van over te brengen. Ook om aan te tonen dat die taal de moeite waard is, *sjoen* zelfs, zoals muziek mooi is en poëzie. Ik wil de kracht ervan laten zien, al kun je die beter in gedichten, verhalen en romans demonstreren.

Ik ga dus wat filosoferen over *sjoen*, *sjoen wäörd*: wat bedoelen we daarmee? Ook over kracht. Kan kracht tevens schoon, mooi zijn? Is een discuswerper in volle actie mooi, evenals een gespierd meisje aan de rekstok, maar een rood aangelopen, bezwete man die als een paard een vrachtwagen trekt niet? Hoe zit dat? En wat is Limburgs nu helemaal?

Tot slot: wie denkt dat hij tussen de regels wat van de windvogel en andere frustraties leest, hij heeft *hoesheugde* gelijk.

Taal in uniform

Er zijn mensen die het Limburgs (onze dialecten) momenteel beter vinden om in te schrijven dan het Nederlands. Prof. dr. Joep Leerssen bijvoorbeeld, die in Aken Engels studeerde, hoogleraar Europese Studies is in Amsterdam, zich met verschillen tussen culturen bemoeit, in Canada aan een boek begon over het dorp waar hij sinds zijn veertiende opgroeide en nog steeds bij de harmonie is, Mheer. Misschien wilde hij heel Amerika veroveren met zijn verhaal over Mheer aan Zee (Am Mheer), in elk geval begon hij te schrijven in het Engels, maar de zinnen spartelden, hij hoorde gekraak.

Hij begon opnieuw, in het Nederlands, maar tevreden was hij niet. Limburgs dan?

Waarom niet, en zie: het verhaal kreeg coulissen, zei hij. Coulissen - of omgeving misschien: dat is goed gezien. In de eerste zin zegt hij dat hij het dorp Muringe al schrijvend heeft leren kennen. Door voor het Limburgs te kiezen was hem een wereld van mogelijkheden opengegaan. Het Limburgs bleek een verrijking plaats beperking. Een taal vol verrassingen en mogelijkheden, verre van afgesleten.

Wat hij ooit noemde de *Groete Taal*, het *Hoeg Hollendsj*, wel. Dat is de taal van de maatschappij, zei hij, een taal die anoniem geworden is, geüniformeerd, gebureaucratiseerd, een taal van voorschriften en paragrafen, voor politici en overheden.

Een door de gouverneur en de griffier der Staten ondertekend stuk eindigt zo: ‘Bij de rijksoverheid zullen wij bepleiten dat de inzet van middelen mede ingezet kunnen worden om dit ingezette beleid verder invulling te geven.’

Ach, dat zou je een incident kunnen noemen. Maar er is meer dat aantoonde dat het officiële Nederlands een ambtelijke taal wordt, kantoornederlands geschreven met de achterkant van het nietapparaat, zeg ik wel eens. Misschien vluchten schrijvers

hier en in Drente, Groningen voor die gebureaucratiseerde taal, vol (vermeende) voorschriften, zoals Leerssen schreef.

Ik wijs op het vreselijke misverstand dat in de bijzin het voltooid deelwoord altijd achteraan dient te komen. Een manie bijna. De taalkundige Justine Pardoën, gepromoveerd op ‘de relatie tussen woordvolgorde en zinsbetekenis in het Nederlands, ontdekte ‘een aantal jaren geleden dat er 's nachts op de redactie van de Volkskrant iemand zo veel mogelijk alle werkwoordvolgordes zoals in *gelopen heeft* om zat te draaien in *heeft gelopen*. Deze nachtcorrector deed dat niet alleen bij hebben, maar ook bij zijn en worden.’

Uiteraard zegt ze dat laatste niet voor niets. Deze werkwoorden heten koppelwerkwoorden (wie weet dat nog?), en kunnen een woord bij zich hebben (koppelen), dat eruit ziet als een voltooid deelwoord, maar taalkundig een bijvoeglijk naamwoord is: het zogeheten naamwoordelijk deel van het gezegde. Dat kan een bijvoeglijk maar ook een zelfstandig naamwoord zijn: hij wordt ziek, verkouden, leraar. Nou komt het: dit naamwoordelijk deel kan in de bijzin niet achter het koppelwerkwoord staan. Onmogelijk is (in het Nederlands dan): hij kon niet mee omdat hij was ziek.

Maar zodra dat naamwoordelijk deel de vorm heeft van een voltooid deelwoord, kan het heden ten dage kennelijk wel: hij deed niet mee omdat hij niet was gemotiveerd. Vervang gemotiveerd door enthousiast (vergelijkbare betekenis), en je ziet wat verkeerd is.

Of was. Want deze manie grijpt gruwelijk om zich heen. Automatiseren van taal, de computer kan het werk doen, of de jongste bediende.

Citaat NRC 040998, voorpagina, over de eerste Nederlandse popprofessor René Boomkens: ‘De hoogleraar zal een dag per week zijn verbonden aan de UvA.’ Ik denk dat hier twee denkfouten gemaakt zijn. Allereerst dat *verbonden* hier een echt voltooid deelwoord is. Ik bedoel met echt (geen taalkundige term): duidelijk afkomstig van een werkwoord. Niemand heeft die

meneer (ergens aan) verbonden, hij is gevraagd, benoemd, en is daar nu werkzaam. Tweede taalkronkel: de schrijver dacht dat het om een bijzin ging, weshalve het voltooid deelwoord volgens hem achter het hulpwerkwoord diende te komen. Straf voor ambtelijke taal? Want je kunt ook zeggen: de hoogleraar werkt één dag per week.

Ik citeer nog. ‘(...) toen de diagnose kanker was gesteld.’ Waarom niet: nu hij wist dat hij de gevreesde ziekte had? Grote kop in Trouw van 190199: ‘Dat ik van jou nooit zal zijn gescheiden.’ Wat mij betreft: een koe van een koei van een fout, maar dit lijkt weinigen meer te storen. Drie maanden later laat een verslaggever van de NRC wielrenner Boogerd zeggen: ‘Ik dacht dat de streep was scheef getrokken.’

Waarom maak ik me hier nou druk over? Moet ik me er niet gewoon bij neerleggen? Wie ben ik helemaal? En zal die kwestie ‘niet moeten worden overlegd in de keuken’, zoals ik in de Vpro-Gids aantrof?

Allereerst: eeuwenlang is de volgorde van voltooid deelwoord en hulpwerkwoord afhankelijk geweest is van zinsritme, stijl en betekenis. Lees onze belangrijke romanciers, zie deze (niet geheel willekeurig geplukte, dat zal duidelijk zijn) zin van Thomas Verbogt, Geldersman: ‘(...) alsof hij zich moest uiten in een vreemde taal die hij al heel lang niet meer gesproken had.’ Keer je de volgorde om: had gesproken, dan stukt het ritme. Lelijk, en taal hoeft toch niet alleen zakelijk te zijn? Beetje mooi mag ook.

Ik vind verder dat je het belangrijkste woord voorop moet zetten, en dat zijn meestal niet de hulpwerkwoorden. Vaak moet je eerst een reeks weinig zeggende hulpwerkwoorden: *zullen moeten worden* lezen, voor je weet wat er gemoeten wordt. Maar daar kun je anders over denken: de essentie, kracht, clou juist achterop.

Snoeien

Even een zijsprong. De man die in de vorige eeuw al een woordenboek van het Heerlens samenstelde, Jacob Jongeneel, een in Rotterdam geboren predikant die omstreeks 1880 naar het toen nog geen 3000 inwoners tellende Heerlen kwam, zei dat een dorpsdialect: ‘in rijkdom van klanken en woordvormen de boekentaal somwijlen ver overtreft (...). Het eerste lijkt den in 't wild groeienden heester, de boekentaal daarentegen den opgebonden en maar al te vaak onhandig gesnoeiden boom.’ Dank u voor die onhandig gesnoeide boom, profeet Jongeneel. Het sterkt me weer om mijn taal niet op te geven ten gunste van de nationale taal die krommer en kreupeler wordt.

Dat meen ik, en het gaat me niet alleen om dat kromme. Zeker zo belangrijke wrevel: de volgorde waarin het voltooid deelwoord achteraan komt, de Hollandse volgorde, wordt als de enig goede gepropageerd. Ik belde over deze kwestie de Taallijn van de Universiteit van Amsterdam, en daar kreeg ik vanuit de hoogte te horen: ‘Denk maar: in het westen weten ze het het beste.’ En dan kan ik wel met de Brabantse filosoof en taalkundige Cornelis Verhoeven smalen over de ‘tot norm verheven afwijking’, dat maakt geen indruk.

Hoe zit dat dan met die volgorde?

Welnu: in het Nederlands zijn beide volgordes toegestaan. Het Duits echter kent in de bijzin maar één volgorde: eerst het voltooid deelwoord, dan het hulpwerkwoord. Zou de huidige rage met het weezin tegen Duits en Duitsland te maken kunnen hebben? Want: in het Engels is alleen de andere volgorde mogelijk. Ik heb zo mijn vermoedens.

Punt twee: de Duitse volgorde - het zal u niet verbazen - komt vooral langs de oostgrens voor. Het Limburgs, Drents en Gronings kennen bijna uitsluitend deze volgorde. Ook daarom - denk ik gemeen - zien we de andere volgorde steeds meer. Limburgse journalisten die o zo graag willen laten zien dat ze niet

van de zandgrond zijn, menen voorop te moeten lopen in het afwijzen van wat ze als Limburgs zien. Nooit het woord gouverneur, want dat verwijst naar de koloniale tijd, hoewel in de VS elke staat een gouverneur heeft. Het woord opsoppen staat niet in v. Dale, dus (?) geen goed Nederlands. Logisch dat de Hollandse volgorde welig tiert in ons wormvormig aanhangsel. Voorpagina Dagblad De Limburger, over André Rieu, toen die te duur werd voor zijn vaderland: ‘Om de provincie waarin hij muzikaal is groot geworden toch te bedanken (...)’

Wat is hier dan verkeerd?

Nou: het gaat niet om opgroeien (grootworden, mag aan elkaar), nee de maestro is hier beroemd geworden, en dat woord kun je op die plaats (nog?) niet gebruiken: de provincie waarin hij is beroemd geworden.

En 120399 hoorde ik op TV8 een gesprek over een *kral* (halssnoer) op de Tefaf van ruim twintig miljoen gulden. Een stunt ‘of gaat dat ook werkelijk worden verkocht?’ vroeg de verslaggever.

Gruwel, maar over tien jaar zal deze volgorde wel normaal zijn, en dus voorgeschreven. Ik heb voorspeld dat de volgende zin dan geen protest meer oplevert: ‘Het is toch onvoorstelbaar dat iemand die drie bakken bier per dag drinkt nog zo is gezond.’

‘Tuurlijk meneer: gezond is een voltooid deelwoord, begint met ge-’, zul je horen.

Duits verduutsje

Genoeg hierover. Het woord Duits is een paar maal gevallen. Is der volkeren schone taal een soort Duits? Die mening hoor je vaker. Een verslaggever van het Algemeen Dagblad hoorde -schreef hij althans - op de Maastrichtse Vrijthof ‘een taaltje dat *verdacht* veel op Duits lijkt.’

Moedwil of misverstand? - om met Willem Frederik Hermans

te spreken. Laten we het op het laatste houden. Ik vind alleen dat verdacht een naar woord, maar verder kan ik me dat misverstand wel voorstellen. Klanken als de *ö* van Köln, al die woorden met een *sj*: *sjoen*, *sjaope* tegenover Duits *schlafen*, plus tientallen woorden die we gemeen hebben met het Duits. In een van mijn gedichten (bundel Platlandj) suggereer ik zelfs dat dat haat oproept, *die kaalgesjaore wäörd wie bao bald heim en wie en wies*.

Dat *wie* is een veelzijdig woord, betekent: als, hoe en toen. Over allerlei (en de juiste?) betekenissen van *bald* (gauw onder meer) en *bao* (bijna, maar niet van plaats, meen ik) zal ik het verder maar niet hebben, en *wies* (Duits bis) is tot. Allemaal woorden die ik *heim* geleerd heb. Hebben mijn ouders die dan uit het Duits overgenomen? Of grootje?

Nee natuurlijk. Die woorden worden al eeuwenlang gebezigd tussen Maas en Rijn. Woorden vaak die het Nederlands niet of niet meer heeft. We noemen dat erfwoorden: van de voorouders geërfd. En die voorouders waren meestal geen Nederlanders.

Duitsers dus? Ach, dat is maar een woord, dat we nog hebben in *eine get verduutsje*: duidelijk maken (oorspronkelijk: in de taal van het volk vertellen, niet het Latijn). En Engelsen hebben het over *the Dutch* (betekent ook Duits) als ze Hollanders bedoelen. Ik bedoel: om een taal te doorgronden moet je weet hebben van de wederwaardigheden van de mensen die die taal spreken. Welnu: Limburg is buiten Flevoland natuurlijk de jongste Nederlandse provincie. Het gebied waar nu Limburgs gesproken wordt was eeuwenlang versnipperd. Toen in 1648 de Republiek der Verenigde Nederlanden ontstond (en de Hollandse dialecten langzamerhand uitgroeiden tot het officiële Nederlands), bleef het grootste deel van het huidige Limburg bij Spanje. Later - tot 1794, begin van de Franse tijd - hoorden bijna heel Midden- en Noord-Limburg tot het keizerrijk Oostenrijk of het koninkrijk Pruisen. We noemen het gebied aan de andere kant van de *päöl* niet voor niets *Pruses*.

Dat betekent niet dat er woorden uit Wenen of Berlijn overgenomen zijn, nee: in een gebied dat nu in Nederland, België en Duitsland ligt, is eeuwenlang zowat dezelfde taal gesproken. Omdat Limburg weinig contact had met het verre Holland, veranderde die taal niet zo bijster. Daarom heeft het Limburgs meer kenmerken gemeen met het Nederduits, waartoe het Nederlands formeel ook hoort. Hoe verder je van de zee verwijderd, hoe meer Duitse kenmerken je zult horen. Dat zijn meestal glijdende overgangen. De taalgrens in het zuiden, waar Waals en Frans gesproken wordt, is messcherp. Eenvoudige mensen in Vlaanderen hebben zich vroeger vaak verbaasd dat ze de burens aan de andere kant van de *schreve* (streep, vergelijk: over de schreef gaan) totaal niet verstonden. Frans is nu eenmaal een heel andere taal dan Vlaams.

Sappig Vlaams

Ook over Vlaams bestaan nogal wat misverstanden in Nederland. Tijdens de kerstdagen 1993 verbleef een Hollandse radioverslaggever in het door de Maas bedreigde Maaseik en meende daar sappig Vlaams te horen. Taalkundig is dat even krankjorem als wanneer een Zwitserse verslaggever het Fries ‘fier Hollands’ zou noemen.

Waarom?

Nou: het Vlaams is beperkt tot de provincies West-Vlaanderen en (een deel van) Oost-Vlaanderen. Alle andere inwoners van de deelstaat Vlaanderen spreken eigenlijk geen Vlaams. Ook de mensen in Antwerpen niet: die spreken een Brabants dialect. Nou is dat onderscheid niet zo heel groot, maar wel het verschil tussen Vlaams en Brabants enerzijds, en Limburgs. En dat is in Maaseik nog altijd te horen.

Pannenkoek met zeep

Ik zou me niet makkelijk meer in Groede of Oostburg durven vertonen als ik verzwegen dat ook de (meeste) mensen van Zeeuws-Vlaanderen Vlaams spreken. Niet voor niets wilde België na de afscheiding en opnieuw na WO I dat gebied hebben.

Een van de kenmerken van vooral het West-Vlaams is dat het (niet schrikken) bij veel vrouwelijke zelfstandige naamwoorden de oude Germaanse uitgang -e bewaard heeft, evenals het Duits. Limburgs en Nederlands zijn die e's kwijt. We kennen ze uit woorden die de dichter Guido Gezelle gebruikte: zonne, blomme en roze.

Er zijn ook minder dichtelijke woorden. Probeer maar eens in een dorpsherberg daar. Noem wat Duitse woorden die zo'n -e hebben (Pfeife, Seife) en vraag wat het plaatselijke woord is en u kunt een heel mooi uitgesproken *zippe* horen.

Loop dan vanaf Cadzand een dikke zestig kilometer zuidwaarts langs wat de Nederlandse dichter GG (Geerten Gossaert) 'de eeuwige bloesem der golven' noemde, naar De Panne. Ook dat woord hoort in het rijtje van *blomme* thuis. Een pan was in het Middelnederlands in alle betekenissen nog *panne*, zoals: die *panne van den hoofde* (hersenpan).

U herinnert zich misschien nog de opwinding toen we pannenkoek moesten gaan schrijven. Er kon toch maar één koek in die pan?

Nou ja, dat idee van meervoud is afgeschaft. De vraag is: is de tussenklank e die je tussen pan en koek hoort wel een tussenklank, of een overblijfsel van het oudere woord *panne*? Ik denk het laatste, want anders hadden we met de Engelsen wel *pankoek* gegeten.

Volkplantingen

De kennis van regionale verschillen binnen het Nederlands taalgebied is niet bijster groot. Eind vorige eeuw eerst werd in Nederland het onderzoek naar de vaderlandse dialecten serieus aangepakt. En hoe. Taalkundigen dachten dat dit onderzoek haarfijn zou leren waar heel vroeger Friezen gewoond hebben, waar Franken en waar Saksen. De eerste vragenlijsten werden dan ook rondgestuurd door het Aardrijkskundig Genootschap. De historicus en taalkundige Jacob Jongeneel, die we al ontmoet hebben, heeft het in zijn werk *Dorpsspraak van Heerle* uit 1884 (het eerste Limburgse dialectwoordenboek) over ‘een nieuwe tak der taalwetenschap (...), te weten: de aardrijkskundige taalverspreiding’, en die ‘steunt de navorschingen der geschiedkundigen omtrent de woonplaats van aloude stammen, de aanwezigheid van vroegere volkplantingen, de grenzen van menig voormalig rechtsgebied, den invloed van andere volken of stammen op de oude landzaten.’

Daar is niets van gebleken, maar het ‘aardrijkskundig’ onderzoek heeft met name voor Limburg resultaten opgeleverd waarvan de eerste onderzoekers niet durfden dromen. Nergens binnen het Nederlandse taalgebied zijn er zulke verschillen als in Limburg. De dialecten van Vaals en Venray verschillen misschien meer van elkaar dan Nederlands en Fries. Alleen: al die verschillen zeggen niets over volkeren die er vroeger gewoond hebben. Grenzen tussen taalverschillen, bijvoorbeeld de grens tussen *sjlaope* en *slaope*, die tussen *sjoon* en *schoon*, lopen grillig en zo te zien willekeurig. Er is geen verband aan te tonen met vroegere volkeren, bisdommen, graafschappen of wat dan ook. Duidelijk is slechts dat veel kenmerken zich in noordwestelijke richting verspreid hebben vanuit het culturele centrum Keulen, en dat de Peel, eertijds een ondoordringbaar moeras, een hindernis was voor verdere opmars. Westelijk en noordelijk van de Peel is het gedaan met het echte Limburgs. Het is een over-

gangsgebied naar Brabants en het Nedersaksisch. Daar ga je niet naar *hoes* maar naar *huus*. Tegenwoordig worden de dialecten ten noorden van de lijn Horst-Arcen tot het Kleverlands gerekend: de taal van een groot gebied rond Kleef of Kleve.

In dat gebied werd een anderhalve eeuw geleden nog Nederlands gesproken. De Nederlandse overheid echter is nooit op het idee gekomen enige steun te verlenen aan die Nederlandstaligen. Je kon er tenslotte niets mee verdienen.

Terug naar Keulen. Vanuit dat middeleeuwse cultuurcentrum zijn enkele kenmerken van het Hoogduits noordwaarts doorgedrongen. In het kort: in de zesde of zevende eeuw zijn in het zuiden van Duitsland een aantal medeklinkers veranderd. Een k (van *kaoke*, koken, Engels *to cook*) werd midden in een woord een ch, de t een s (eten - *essen*), en er verschenen wat f's, in *Pferd*, *Apfel* en *laufen*. Deze zogeheten Hoogduitse klankverschuiving stopte in wat nu het zuidoosten van Limburg is. De grens loopt iets westelijk van Vaals over Simpelveld naar (noordelijkste punt) Rimburch. Kerkrade valt volledig binnen die grens, die de Benrather Linie heet. Had de bisschop van Keulen in 1288 (Slag bij Woeringen) geen pak slaag gekregen van Hertog Jan van Brabant en diens bondgenoten, dan was - veronderstellen taalkundigen - het woord *ich* waarschijnlijk tot voorbij het huidige Tilburg opgerukt.

Dat is niet gebeurd, en je kunt zeggen dat ten noorden van de Benrather Linie weinig Hoogduitse kenmerken voorkomen. Water is er nergens *waoser* of zoiets, koken geen *kaoche*.

Don Juan haet zjwaorenoed

Heeft het Limburgs dan geen woorden overgenomen uit het Duits?

Moeilijk aan te tonen, omdat er in het verleden zo weinig geschreven is in dialect. Een woord als *sjoester* is natuurlijk niet

overgenomen. Dat wordt hier al duizend jaar gebruikt. Toch vind je wel woorden die zeker of waarschijnlijk overgenomen zijn. Ik noem *kundige* voor: zijn baan verliezen. *Ze höbbe hem gekundig*. Overigens zal dit woord niet meer gebruikt worden.

Een woord dat gegarandeerd overgenomen is lijkt me de *sjwaerenoot* uit het woordenboek van Roermond. Betekenis - zegt de samensteller: drommel (duivel dus), gezien ook de zegswijze uit Echt: *Kiek mer oet, anders haolt de sjwaerenoot dich*.

Komt van Duits *Schwerenot*. Was het een vertaalde of oorspronkelijke uitdrukking geweest, dan zou er ongetwijfeld *zjwaor* gestaan hebben. Ik denk dat dit een bruikbaar woord blijft voor het Limburgs, maar natuurlijk niet met een t gespeld. Voorstel: *zjwaorenoed*.

Het woordenboek van Echt heeft overigens *sjwaerenaot*, ook met een t, en het zelfstandig naamwoord *sjwaerenäöter*: lelijke vlegel. Die eind-t is niet alleen Duits, maar was in het Middelnederlands heel gewoon en heeft zich nog lang gehandhaafd in de spelling. Langs de weg tussen Plasmolen en Mook ligt een boerderij met de naam Die Swaere Noot. Hier werden na de Slag op de Mookerhei in 1574 de gebroeders en Lodewijk en Hendrik van Nassau door de Spanjaarden de moerassen ingedreven. Hun lichamen zijn nooit gevonden.

Een Duits gezegde sluit daar goed bij aan: *es ist um die Schwerenot zu kriegen*, en heel duidelijk is de betekenis zwaar in *Schwerenöter*: een man die vrouwen heel erg nodig heeft, een losbol, Don Juan. Eenzelfde kerel als de lelijke vlegel uit Echt?

Andere vraag: zou die hoge nood misschien ook de behoefte aan alcohol kunnen zijn? Een losbol drinkt wel eens veel. Misschien te veel *reismichnieders*: *sjnaps* van slechte kwaliteit, zegt het Venloos Woordenboek.

Mooi. De vorm met *dich* kan natuurlijk ook gebruikt worden: *reisdichnieder*. Tussen haakjes: aan dat *reis* zie je dat het een Hoogduits woord is, anders zou het *riet* geweest zijn (van *riete*: trekken - *emes get oet de henj riete*).

Inmiddels heb ik me mijn betoog zelf *oet de henj gerete*. Oftewel: ik ben ver afgedwaald van de schone en krachtige taal. Moeilijk thema trouwens. Je hebt het al gauw over verschillende zaken als appreciatie van taal, kwaliteit, mogelijkheden. En eigenlijk moet je laten zien, zoals bij een enthousiaste rondleiding door een museum: kijk eens hoe mooi.

Ja, maar ik moet voornamelijk op mooie woorden, pakkende uitdrukkingen wijzen, want kunstwerken in *oos Taal*, ach: het moet voor het grootste deel nog beginnen.

Dat is begrijpelijk. Bijna alle schilders hebben een opleiding gehad. Leermeesters die zeiden: zo moet je het niet doen. Componisten idem dito. Zo'n opleiding voor schrijvers is er eigenlijk niet, althans geen die vergelijkbaar is met een conservatorium. En voor schrijven in het Limburgs...

heb je een krachtige taal nodig. Held're kracht zoals het volkslied beweert. Waar staat die beschreven, wie geeft onderwijs in die taal? Bovendien: de kracht van het Limburgs laten zien vergt een compleet boek. Hoeveel van die kracht is nog onbekend? En dan doel ik niet op het gebral van mensen die hun *muuskes* (spierballen) laten bollen zonder daar iets mee te doen. Nee: de kracht van sluimerende schoonheden. Doornroosje wakker maken.

Misschien kunnen we voor krachtig ook *sjoen* gebruiken, in een andere betekenis. Boeren hadden het over *sjoen kortte*: bieten die geweldig groeiden, het weeld'rig sappig veldgewas uit het volkslied. *Det deej dich good, zoen sjoen krotte: dao haaj me gooddoons van*. En *ein sjoen vrouw* hoeft geen tv-schoonheid te zijn, integendeel: we noemen haar bijvoorbeeld zo omdat ze prachtig vertellen kan, beeldend, humoristisch.

En met *ein hampel* (of *haffel*: handvol) eigenheid, ben ik geneigd te zeggen. Niet alleen eigen woorden, ook een eigen toon. Helaas stoot je dan al snel op het misverstand dat dialect mooier of beter zou zijn dan Nederlands (ik beweer zoiets niet: *ich laot*

gein verkes euver kuuj sjpringe), omdat het de taal van het hart is. Daar kan ik me wel wat bij voorstellen, zeker voor de ongeoefende schrijver, maar het is natuurlijk allerminst een natuurkundige wet. Je kunt de diepste gevoelens hebben, maar als je die niet in woorden kunt uiten, dan heeft een ander er weinig aan. En een verzameling gestamelde Weerter woorden is nog geen gedicht.

Toch moet ik een hardnekkig misverstand signaleren. Herfst 1998 verscheen in de reeks LiLiLi (Limburgse Literair Lies) van uitgeverij TIC de bloemlezing PLAT-eweg. Gedichten, verhalen en beschouwend proza in het Limburgs. Origineel en vertaald werk.

In Dagblad De Limburger verscheen nog voor de presentatie van het boek een soort bespreking. De recensent stelde subiet de prangende vraag: ‘Kun je in je eigen dialect mooier schrijven dan in het Nederlands?’

Vreemde vraag, blijf ik vinden. Zou iemand zich afvragen of je in het Duits mooier kunt schrijven dan in het Deens? Die twee talen verschillen nauwelijks meer van elkaar dan Kerkraads en Nederlands, maar we gaan verder. De mooimeteropnemer vergelijkt een vertaling van een fragment van Connie Palmen met het in het Nederlands geschreven origineel, en zegt dan dat ‘de dialectversie niet authentieker is’, die komt niet dichterbij hem. Dat laatste is zomaar een mening, niet te controleren, ook niet toegelicht, maar dat woord authentieker, daar vallen me de schoenen van uit. Waarom zou een vertaling, door iemand anders, hoe goed ook (en dat is ze) authentieker moeten (kunnen) zijn dan het origineel? Omdat het fragment in de geboorteplaats van Connie Palmen speelt? En een processie beschreven wordt? En door een Limburgse gezien is? Die ook Limburgs spreekt? Kortom: wat is authentiek? Zijn de gedichten van Rainer Maria Rilke die in Parijs spelen in Franse vertaling authentieker dan het Duitse origineel?

Ik kan hier geen antwoord op geven, vraag me alleen af: worden hier folklore, dorp, het katholicisme van vroeger niet ge-

koppeld aan de volkstaal? Hebben we te maken met het omgekeerde van de
wijdverbreide mening dat verhalen en gedichten in het Limburgs beladen zijn met
kilo's nostalgie en verleden? Dat die gedichten per se (Blut und Boden) zemelen over
het Limburg van vroeger toen alles nog zo mooi was?

Ik ga daar maar niet op in, meld alleen nog de conclusie van de journalist, dat de
meeste auteurs die in PLAT-eweg staan 'het Limburgs niet nodig hebben om te
zeggen wat ze willen zeggen.'

Dank je de bronsgroeneiken koekoek. Kijk om je heen. Nederlandse songwriters,
politici, wetenschappers, mijn vroegere dorpsgenote Marleen Gorris, winnaar van
een Oscar, zij allen hebben het Nederlands niet nodig om te zeggen wat ze willen
zeggen. Cruyff evenmin.

Maar wat zegt dat allemaal?

Dat deze meneer taal voornamelijk ziet als voertuig van gedachten, opvattingen
en mededelingen. Dan doet de gebezigde taal er niet veel toe. Als je iets heel
belangijks te zeggen hebt, gebeurt dat heden ten dage in het Engels. Verreweg de
meeste proefschriften van de Universiteit Maastricht verschijnen in die wereldtaal,
omdat ze dan in Amerika gelezen kunnen worden, en dat is belangrijker dan Heiloo.

Literatuur kan ook taalkunst zijn. Taal als materiaal zien, materiaal met eigen
kenmerken, wetten vaak, waarmee je aan de slag kunt. Om dat duidelijk te maken
een zijsprong naar de beeldende kunsten. Schilders, beeldhouwers: zij allen hebben
ons iets te zeggen. Wat en hoe doen ze dat?

Veel schilders gebruiken nog altijd olieverf om te maken wat ze willen maken.
Anderen waterverf, houtskool. Er zijn er die alledaagse materialen gebruiken in hun
(laten we ze toch maar zo noemen) schilderijen: zand, pleisters, plakband, takjes,
leer, door de zee afgelikt hout. Zo kun je ook uitproberen, onderzoeken, laten zien
wat je met de zo aparte woorden en klanken van je Limburgs kunt. Dat is spannend:
de mogelijkheden van

een taal mee helpen ontdekken, opbouwen die taal en vervolmaken. Je hebt er misschien meer *gooddoons* van dan van zeggen wat je te zeggen hebt in die gesnoeide taal.

Een zachte schaduw

We streven dus naar een mooie taal. Met mooie woorden. Daar hebben duizenden mensen zich (intens of enigmaten) mee bezig gehouden. Hoewel over mooi niet te twisten valt, vinden velen. Wat de een een mooi woord vindt, zal de ander zo niet doen gruwen, maar minstens onverschillig laten. En hoe zou je schoonheid van een woord moeten definiëren?

In zowat alle talen en dialecten zijn lijstjes van de tien mooiste woorden samengesteld. Ook schrijvers hebben het over mooie woorden.

Op de eerste bladzijde al van haar bundel *Tegen de kippen en de haan* schrijft de in Geleen opgegroeide Kreek Daey Ouwers: ‘Het kleine meisje Bee leert op school een nieuwe taal. Woorden waarvan ze het bestaan niet kende, die zoveel zachter klinken dan het dialect van haar geboorteplaats.’

En wat zijn dat voor woorden?

Viol. Schaduw. Echo.

Klinkt riool zoveel minder mooier dan viool? Vanwege die r of door de bijgedachten? En is het Geleense *sjeem* harder dan schaduw? Ja, je kunt *sjeem* als een scheldwoord uitspreken, en schaduw als fluweel. Maar klankschoonheid van afzonderlijke woorden, niet binnen de versregel, dat is niet zo eenvoudig.

De kleine Bee zal misschien woorden van schreeuwerige mannen vergeleken hebben met spannende nieuwe woorden, uitgesproken door een aardige juffrouw. Ze zal het woord viool voor het eerst gehoord hebben. Echo ook. Conclusie: boterhammen smaken bij de burens lekkerder.

Buren? Godfried Bomans meende eens tegenover de Duitse schrijver en Nobelprijswinnaar Heinrich Böll - uit Keulen - op

te moeten merken dat vlinder toch zoveel zoetgevooisder, zeg maar mooier klonk dan *Schmetterling*, waarop Böll dat *Schmetterling* met zo'n prachtig Keuls accent uitsprak dat Bomans minstens tot een gelijkspel moest besluiten.

Huilbui met poen

De vraag blijft: wat is een mooi woord? Moet je het loszingen van zijn betekenis, zoals de dichter Nijhoff suggereerde? Kan huilbui een mooi woord zijn?

Waarom niet? Omdat een huilbui niet mooi is? Edoch een wereldkampioene wielrennen dan, als die boven op de Cauberg in tranen uitbarst? Een mooi woord vind ik *bäökmesjien*, letterlijk: huilmachine. Wordt van een klein kind gezegd dat immer en altijd tranen produceert. Maar *roukmesjien* voor een kettingroker, nee, dat is het net niet.

Engelse lijstjes met de tien mooiste woorden hadden nogal wat namen van bloemen en knusdieren. *Swallow* - zwaluw - lijkt mooier dan *pig* (varken). Maar waarom? En is het mooier dan *aenj* (eend)?

Moeilijk. Kennelijk heeft de schoonheid van woorden toch met hun betekenis te maken. Woorden voor lieflijke zaken zoals bloemen lijken eerder mooi dan woorden die iets benoemen waarvan we walgen. De dichter en journalist Michel van der Plas veronderstelde dat een Johnny Modaal anno 1980 de volgende woorden op zijn mooilijst zou hebben: teevee, toto, poen, pilsje, wijf en gewoon.

Tesseplak in 't waemeske

En wat zouden liefhebbers van hun dialect voor favoriete woorden hebben? Ook dat weten we. Tien jaar na het veronderstelde lijstje van meneer Modaal werden, ter gelegenheid

van de eerste nationale dialectendag, per provincie de dierbaarste woorden gevraagd. In Gelderland eindigde *schottelslet* (vaatdoek) op de eerste plaats, in Drente werd de *schötteldook* tweede, in Limburg kwam deze doek op de achtste plaats. In *ein umvraog bie de naobers in 't Rienlandj* veroverde de *Schotelplak* met de glans die hij *telders* (*tejjere*, borden) en *glazer* geven moet de eerste plaats. Overigens: een *Schotelduk* (-doek) is in het Rijnland een schort (*sjolk*) die je voorbindt als je de *sjóttele* wast.

Hoe komt nu die *sjóttelsplak* aan zijn populariteit?

Een echt mooi woord, of gaat het vooral om nostalgie? Heimwee naar wat er niet meer is.

Vermoedelijk wel, hoewel: de *sjóttelsplak* is er nog degelijk, zij het dat het geen stuk van een oude onderbroek meer is. Daar zullen de gedachten naar uit zijn gegaan: keukens met de *pómpesjtein* en vieswitte borden, die met soda gereinigd werden, en het *sjtorsgaat* waar het *sjroebwater* door naar buiten geveegd werd, want riolering was er niet. Mensen vinden sommige woorden mooi omdat ze niet meer gebruikt worden. Een soort heimwee, want je kunt in woorden wonen, zagen we.

In dierbare woorden dan. Ze geven mensen een warm gevoel, zo van *Ao jao*, zo was het vroeger.

Dat het om een (verheerlijkt) verleden gaat, bewijzen meer woorden uit de top-tiens. Voor het Limburgs wijs ik op *waemeske* of *kammezölke*, op plaats drie. Het zilver was voor de *tesseplak* (ook *tesnuzzek* en *maalplak*). Voor de duidelijkheid: het gaat om (bijna) verdwenen wóórden, want zakdoeken en vesten bestaan nog.

Nog? Mijn moeder vertelde dat kinderen vroeger, voor de Eerste Wereldoorlog, niet eens een *tesseplak* hadden. *Ze voge zich de naas aaf aan de moew en den haje ze dao ein sjliddenbaan*: een glijbaan. Tussendoortje: we hebben het tegenwoordig vaak over *zekdeuk*, en zeker *zekdeukskes*. Dat zijn dubbele meervouden: *zek* is het meervoud van *zak*, en *deuk* van *dook*. Zo hebben we toch een soortement Limburgs woord overgehouden voor de *taesjmurk* (oud-Heidens).

En hoe zit het met de *kniep* (denk aan: knippen, en misschien aan Engels *knife*): is die al overal *zakme(t)s* geworden? Ik hoop van niet, want dit zijn voor velen dierbare woorden. Bij elkaar kunnen ze een taal bijzonder maken.

Dan moeten we die woorden echter niet alleen opslaan in (woorden)boeken, maar blijven gebruiken. Allemaal *sjóttelsjlet* zeggen: dat is een beeldender woord dan *sjóttelsplak*, laat staan het nuchtere vaatdoek.

Mooie droom

Zo niet, dan worden het museumwoorden, van de rommelzolder gehaald, tussen de ook al vergeten landbouwwerktuigen vandaan en in een oudheidkamer *te brónk gesjtèld*. Woorden uit het Limburg van vroeger toen alles nog zo mooi was.

Alsof dat zo was. Er was bittere armoë, mensen werden onderdrukt, duizenden leden onder de voorschriften van de kerk. De Vlaamse dichter Paul van Ostayen had een Limburgse moeder, uit Rekem, vlak over de grens bij Maastricht, en hij dichtte: ‘Uit Limburg! Land van mijn moeder; land gevallen uit een Sint-Niklaas-droom.’

Dat beeld is nog heel bruikbaar: ons uit een mooie droom gevallen land. Troubadour Herman Veugelers verhaalt daarvan, over ontgrindingen en stinkfabrieken.

Oftewel: dát land hoeven we niet terug te schrijven.

Toch staan er veel van die uit de droom gevallen woorden in dit boek. Vergeten roest van de rommelzolder, de taal van opa?

Nee. Vergelijk die woorden liever met een stad die de middeleeuwse omwalling nog compleet heeft. Muren die misschien minder mooi zijn dan de boerenbank in het eerste het beste dorp, maar wel zo bijzonder dat ze duizenden toeristen trekken. En als die toeristen wat gaan drinken, pinnen bij die moderne bank, daar moeten we ook bij zijn. Oftewel: waar is de nieuwe pracht van het Limburgs?

Nieuwe woorden moeten we hebben (daar komen we straks op, in het derde deel), als het kan mooie nieuwe woorden. Ik hou van wat ik maar noem beeldwoorden. Woorden die zelf een schepping, een kunstwerk zijn, zoals *aenjemoos*: kroos. Dat is *meuske* (kool, denk aan boerenkool oftewel *królmoos*) voor eenden. Een lekkernij voor ons: *boumsjpek* oftewel in de pan gebakken *appelesjiefkes*.

Zo'n mooi woord is *haarinkele*, meldde me een enthousiaste lezer. Een woord om te blijven gebruiken, meende hij, 'al zijn er nauwelijks meer klompen.' Zijn verklaring van dat woord: '*Haarinkele duit zich veur wens doe dich mit klómp of sjoon sjteuts aan de inkel van den angere voet.*'

Vaak tot bloedens toe, 'zelfs zo dat de kousen in de wond vastkleefden', staat in het woordenboek van Herten. Ik dichtte:

(...) hoesheugde bäökend
kladderdaatse wichter zich haarinkelend
det 't blood in de klumpkes drief
sjietsjoew boes in de fikke van 't wit wief.

Haarinkele: het verschijnsel zal niet meer voorkomen. Vooral omdat er nauwelijks meer klompen te krijgen zijn met riemen over de wreef. Die (meestal zelf gesneden) riemen waren in de klomp gespijkerd, en 'het was die verdikking die het *haarinkele* veroorzaakte' (woordenboek van Herten).

Het woord *inkel* is duidelijk, maar waar komt dat *haar* vandaan? Ik heb altijd gedacht dat dat met haren te maken heeft: het scherp maken van zicht of zeis. De klompen haren als het ware de enkels. Ik wijs wel nog op het woord *har* voor de pin waarin een zware deur draait. Maar in Limburg komt meer *her* voor, en vooral *toere* (toren) en in het zuiden *tölder*, in vele varianten. Zou je de knobbels van de enkels kunnen vergelijken met die draaipunten?

Ik twijfel hevig.

Met het woord haren is overigens wel wat te doen. We kennen haarscherp, maar in de betekenis: zeer nauwkeurig afgebeeld, heeft het met (hoofd)haar te maken. In het Limburgs zou je een mes dat scherp is dan *haarsjerp* moeten noemen, niet *haorsjerp*, of was het scherp van de zeis oorspronkelijk *haore*, zoals het woordenboek van Roermond wil?

Met haren heeft ook met mooiste woord te maken dat ik ken in het Limburgs: *daverwaat*. Hoe geheimzinnig, dat woord *waat* dat een vraag kan inluiden: *waat bön ich?*

Nou: je beeft, bent onzeker. Geslepen weliswaar maar verkeerd, kortom: je hebt *daverwaat*. Het woordenboek van Valkenburg heeft als verklaring: trilsnede. Ik citeer: ‘Een met plaats en te dun uitgesmeed mes, zeis, sikkkel of spade waardoor het werktuig trilt, heeft *daverwaad*.’

Heeft *daverwaad*. Aanvankelijk spelde ik ook een eind-d, net als de samensteller van het Valkenburgs woordenboek, maar zijn verklaring van dat *waad* had hem tot de t moeten bekeren: de snede van het mes, verwant - zegt hij - met wetten. Het Middelnederlands had trouwens *water*: het scherp of de snede van een wapen of snijwerktuig.

In hedendaags Nederlands heet het *waat*: vouw, althans de schuine snijkant van beitels en bijlen, zegt scheepsbouwer Sjaak Linssen uit Maasbracht. Hij weet ook zeker dat een zeis geen *daverwaat* heeft, maar: *er zit daverwaat in*. Hij baseert zich op een bron uit 1904. Laten we daar niet over piekeren. Veel interessanter is dat hij ook het woord *daver* kent. Dat zat in dun metaal, zegt hij. Toneelverenigingen bootsten zo *ei nut waer*(onweer) na. Een geluid dat ook *floep* genoemd werd. *Floep* komt uit het Limburgse Bargoens en betekent: angst. Denk even aan de trilling, de *daver*, en het is of je het onweer hoort en bang wordt.

Kunnen we nog iets doen met die woorden? Niemand haart meer, de zeis is een attribuut van de Dood, maar *waem sijnjejt* (dat is het Limburgse woord: snijden) nog gras met de zeis?

Waarom - probeer ik maar - zou je van een zieke niet kunnen

zeggen dat hij *daverwaat* heeft, als hij rilt van de koorts? Als hij de *sjevraoje* (koude rillingen) heeft? En zou je het niet kunnen gebruiken als er iets mis is? Daverwaat in een elftal. Lang geoefend op vrije trappen, techniek geslepen, bijgevijsd de speelstijl maar het is nog niks: er zit *daverwaat* in.

Kaanjel ziep in de kal

Er zijn niet alleen (losse) mooie woorden. Schoonheid kan ook ontstaan door spelen met de betekenis van woorden. Limburgse woorden creatief gebruiken, zodat ze weer nieuw lijken. Niet alleen schrijvers doen dat. Ook gewone mensen, hoewel: is de stadsprins van Maastricht gewoon? Eentje uit de lange rij riep op seizoenskaarten voor het toen zo jammerlijk gedegradeerde MVV te kopen, want de jongens waren weer keihard aan het werk, het *zjweit kaanjelde langs häöre rök*. Ik denk dat het de *zjweit* is, mannelijk, maar het gaat om dat hoogstoriginele *kaanjele*. Een *kaanjel* is een goot, zowel dakgoot als de goot langs de weg. Daar een werkwoord van te maken: schitterend, en ik vond: als je zo je taal gebruikt, zit je voor mij in de eredivisie. Dat heeft voor MVV nog een jaartje langer geduurd, maar allez. Tussen haakjes: hoe moet je dit *kaanjelde* in het Nederlands overbrengen? Gootte? Dat begrijpt niemand. Nee, zweet gutst in honderden sportverslagen, het is een cliché geworden, lang niet zo beeldend als *kaanjelt*. Hoewel: een guts is een holle beitel, lijkt op een dakgoot, maar er loopt geen water door.

Zoals door de *kal*, die ondergronds water afvoert. In Stevensweert hoor(de) je: het *merbelke dreef mit de leuter door de ziep nao de kal*. De knikker dreef met het zeepsop door de afvoergoot (buiten) naar de overdekte goot. Afvoergoot, daar kun je zijp voor zeggen, maar wie kent dat woord nog? En dan heb je voor *kaanjele* sijpelen (Limburgs: *ziepe*), maar - denk ik - te zwak voor de inspanning van die mannen. Zo mooi kan *oos Taal* zijn.

Nog even sijpelen: *kaanjel* en *kal* stammen, evenals kanaal, af

van het Romeinse *canalis*, dat buis betekent, en daar zit het woord *canna* in: riet.

De herkomst van woorden is echter een ander vak. Mij gaat hetom het gebruik. Creatief gebruik, en wel rap. Ik heb vaker over onze taal gehoord dat die het edelste was dat de vaders ons gegeven hebben, misschien wel uit de hemel gevallen, zoals in een vertaling van ons volkslied staat, maar wat hebben we met die taalschat gedaan? Gewoekerd, zoals de Bijbel van ons vraagt? Nee. We hebben ze begraven in woordenlijsten, *vastelaovesgezettes* en slechte gedichten. Amen.

Er moet derhalve veel meer geschreven worden in het Limburgs. Dat moet in boeken komen, boeken die gekocht en gelezen worden. Er zou naast Veldeke, waarin toch veel artikelen staan over dialect in het algemeen, over volkskunde, huishoudelijke mededelingen, een apart blad moeten komen met louter literaire bijdragen. Frits Criens heeft me daarvoor een fraaie naam geleverd: *de sjteek*. Ik citeer: *De sjteek is 't ierste waat van ei gesjlach verke kump: ich mein de nere, de laever en nag get van die dinger. Ze gónge sebiet de pan in en det waas mouze, den det kreeg me mer ins of twie kier in 't jaor, dus dao keekste nao oet.*

Zo moet je het Limburgs op gaan bouwen, en dan kunnen we *mouze*: smullen.

Daar gaat het laatste deel van dit boek over.

Koekerelle op ein rôtte plank

Mooie woorden. Taalschoonheid. Dat is lang niet hetzelfde. De dichter José Carrera Andrade uit Ecuador opende een noot en zag in het inwendige ‘gecomprimeerde wijsheid’, want: de hersens van een sprookjesdwerg. Een prachtig beeld, maar taalschoonheid? Ik weet niet eens hoe hij het in het Spaans geschreven heeft. Hij heeft die noot zo gezien, zoals ook schilders en filmers ons een stukje werkelijkheid heel origineel kunnen laten genieten.

Toch staan zulke waarnemingen in boekjes over mooie, bijzondere taal (stijlleur), zoals het beroemde beeld van Guido Gezelle, die de zon als een gouden munt in de spaarpot van de zee ziet verdwijnen. Dat is al wat meer taal. Nog meer taal is de defintie van Andrade van een slak: miniem maatlint / waarmee God de velden meet.

Ik ben stil als die slak. Maar taalschoonheid? Taalkunst? In Helden hoorde ik eens een katje Vaselientje noemen. Kinderen hadden het dier in een desolate toestand aangetroffen, *vazel was ze: sjaemel*, verwaarloosd, *ei huipke ozel*, dus een Vaselientje. Mooi woord, dat echter niet de woordenboeken zal halen. Een eigennaam, één keer - in Helden - gebruikt.

Vaseline was weliswaar ook een eigennaam, merknaam meer, maar merknamen brengen het soms tot een algemeen woord. Wie een spaatje en een pilsje bestelt, zal niet protesteren als dat pilsje niet uit Pilsen komt, en hij bovendien een Frans watertje krijgt.

Ik heb wat in mijn geheugen gewroet of ik zulke Limburgse woorden kon vinden, maar er kwam (nog) niets. Alleen *maas*. Ik kan me herinneren dat mijn zusje toen ze twee was, of drie, geregeld op de vloer plaste, op de balatum (moet *het* balatum zijn volgens v. Dale, maar het Groene Boekje heeft *de* op de eerste plaats, '*t is mich get*), en dan hoorde ik: *kiek ins waat ein maas 't gepies haet*. Taal van de Maas, want in Drente zal dat niet gezegd worden.

Gezaengelde aels

Gaan we terug naar de drank. Ik kreeg de suggestie dat ons *aelske* een soortnaam geworden is, hoewel het oorspronkelijk een merknaam zou zijn.

Het eerste zal wel kloppen, net als bij cognac of berenburg. Bestel je in een café berenburg, dan krijg je wat de baas heeft. Misschien wel een Plantinga, maar daar moet je normaal extra naar vragen. En *ei kónjekske* is meestal vieux. Zo zou *aels* soortnaam geworden zijn, omdat er twee Limburgse *aelskes* geschonken worden. De Ware (zegt men) van Hennekens uit Beek, en die van Smeets, uit dezelfde misschien vroeger drankrijke plaats, maar beide *aelskes* worden niet meer in Beek gestookt.

Zal mij een zorg zijn (hoewel: wat is er nog Limburgs aan?), ik moet me met de naam aels bemoeien. *Aels*? Er staat toch els op de fles? Zekers, en de PR-jongens van drankbaas H. vertellen journalisten gretig hoe die naam ontstaan is. De oude meneer Sjaak Hennekens had een geheime liefde, en die heette - u raadt het al: Els. Maar puzzel even mee: als ik als getrouwd man een geheime liefde had die Anja heette, zou ik dan in gedichten die naam bezigen, keer op keer?

Anderen onthullen dat de naam els wel met personen te maken heeft, namelijk bedrijfsleiders van de stokerij. Dat zouden de broers Eduard en Louis Sangers zijn, of Snijders, wordt ook wel gezegd. Nooit Smeets: dat is de concurrent.

Mijn mening: els of *aels* is een soortnaam, al weten onze woordenboeken daar nog niets van. Vroeger werd *aels* in Limburg op meer dan tien plaatsen gestookt. En vraag je heden ten dage in een *kaffee* in de Eifel *aels*, tien tegen drie dat je een kruidenbitter krijgt.

Die *ae* moet je trouwens aan het denken zetten, want wie noemt zijn Elisabeth *Aels*?

Ik kende *aels* al lang voor ik mijn eerste elske dronk, en dan niet het schoenmakersgereedschap *els*, de priem, die ook *aels* heet, maar meestal *zuul*. Mijn *aels* zat in de *kroetwösj*, de heilige *poes* zal ik maar zeggen die op Maria Hemelvaart in de kerk gewijd werd en diende om Donar en andere bliksemgoden koest te houden. Geen tak van de zwarte *els*, maar een kruid dat langs de weg groeit en bijvoet heet. Dat is de *artemisia vulgaris*. Een opwindende variant heet *artemisia absinthium* - *alsem*, waar in Frankrijk de al lang verboden drank *absint* van getrokken werd, ondergang van een paar dichters en schilders.

Deze plant heet in Nederland onder meer *aals(t)*, *aelst* in Friesland, en in Limburg *els*, zo werd begin deze eeuw genoteerd. De *ae*-klank van *baer* en *waer* was echter niet bekend in het Hollandse, dus neem ik aan dat de *alsem* hier toen al *aels* heette.

Ik heb van oudere mensen uit Beek vernomen dat vroeger de kruiden voor de *els* arriveerden per trein en dat die *gaelsig* waren. Allei, genoeg hierover, ik zie de bodem van de fles.

Kieves euver sjtaokes

Alsem, *bijvoet*, *zuul*: mooie woorden. Maar echt Limburgs? Proef dan eens de volgende woorden: *roukes* - *sjtaokes* - *moeles*. Dat vind ik nu mooie woorden. Misschien omdat het Nederlands die niet (meer) kent. *Sjtaokes* is iets om te stoken, stookmateriaal, ook stooksel, maar dat woord hoor je niet meer. Of heel neutraal: brandstof, een computerwoord. Voor ons *roukes* heeft het woordenboek: rookartikelen. Ik ken ook rookwaar,

maar dat woord staat (merkwaardig genoeg) niet in v. Dale.

Terug naar het Limburgs. Dat heeft heel wat van die woorden op -es die benodigdheden benoemen. Zoveel dat ik niet aarzel van een eigen manier van woordvorming te spreken. Naast *roukes* kennen de Limburgse woordenboeken (*vr)aetes, drinkes, zoepes*: het drinken voor het vee, verduidelijkt het woordenboek van Echt.

Daarin staat ook - maar ik geloof er niet zoveel van - dat *sjaokes* de tweede naamval zou zijn van *sjaok* (brandstof, verklaart het woordenboek). De uitgang -s die zo'n tweede naamval aangeeft heb je in vaders broer: de broer van vader. Het gaat hier echter niet over een eigenschap of bezit van de *sjaok*. En wat is *sjaok*? Ik kan me heel goed voorstellen: *Lei mós de bósj in veur de sjaok*.

Inderdaad. Het woordenboek geeft als voorbeeld: *zorg ins veur de sjaok*. Of: *veur sjaokes*. Ik zie hier een klein verschil: de *sjaok* zou je kunnen vertalen met: het stoken. En *sjaokes* is dan concreter: stookmateriaal, wat dan ook.

Bij een vergelijkbaar woord als *roukes* heb je een duidelijk verschil. Ik kan me onmogelijk voorstellen dat een moeder de *rouk* van haar veertienjarige dochter verstoppt. Oftewel: *roukes* is dat wat je rookt, en dan produceer je *rouk*.

Maar laat ik het niet te mooi (of te moeilijk) maken. Ik denk dat zelfstandige naamwoorden als *roukes* rechtstreeks en spontaan van werkwoorden gevormd zijn. Geen tweede naamvallen. En dus - daar gaat het me om: dit kan (of moet) nog immer kunnen.

En dat gebeurt. Maar wie hoort en noteert die woorden? *Moeles* vind ik niet in woordenboeken. Toch heb ik vaker gehoord: *waat moeles haet dae kaerel veil*. Krachtig Limburgs, en mocht het u niet aanstaan: het is toch mooier dan *prätötjes te koop*?

De man die die praatjes heeft is *eine moelejan* of *moelemaeker*. Ik hoor hem al zeggen, over zijn volslanke vrouw: *dao höb ik pakkes aan*. Iets om te pakken.

Ander voorbeeld. Ik was *eine gas jaor haer* (een aantal jaren geleden, ik vind het toch een beetje gewild) aan het kruisjassen, met de kinderen en een zwager. Die pikt een boer - waarde één punt van de 146 die in het spel zitten - binnen met troefvrouw, waarop een van de kinderen zegt: zonde van die troef. Nee, is het antwoord: *det is ouch tèlles*. Ik geniet.

De vraag moet gesteld worden: kun je deze manier van woordvorming onbeperkt gebruiken? Of is dat maar *dinkes* van mij? *Dinkes*: gedachten, ik denk dat dat net kan. Maar *willes van dem*: kan dat ook of is dat te kunstmatig? Of - andere vraag: gaat het hier alleen om tastbare zaken? Het woordenboek van Tegelen heeft naast *sjaokes* en *sjrieves* (schrijfgerei, en een of andere mededeling, brief) ook *oetsjoebes* en *brómmes*, allebei met de betekenis: berisping, uitbrander. Kan dat: *dao kreeg ich mich inins oetsjoebes*? Wat is het verschil met *ein oetsjoebing*? Ik sta hier niet te juichen, hoewel: dat zegt niets. Ik denk dat het aan de spreker/schrijver ligt hoe zo'n woord op -es overkomt.

Tussen haakjes: deze Tegelse woorden hebben ook in het Nederlands bestaan. In de historische grammatica van Schönfeld staat: *kijves* en *brommes* krijgen. Ik aarzel echter om *brómmes* samen met *sjaokes* in één *bakkes* te stoppen.

Bakkes

Sjaokes kan nog een andere betekenis hebben dan stookmateriaal, namelijk: de plaats waar je dat materiaal gebruikt, oftewel een stookhuis. Een apart bouwsel bij de boerderij waar de *verkeskaetel* stond. Ook deze manier van woordvorming lijkt me hevig Limburgs en was in elk geval deze eeuw nog productief.

Het bekendste voorbeeld is natuurlijk *bakkes*: het bakhuis, meestal - vanwege brandgevaar - los van woonhuis of *sjtelling* (de stallen) gelegen, vaak in de boomgaard. Vooral in Zuid-

Limburg zijn er nog heel wat *bakkese* over. Tegenover de kerk van Banholt is er eentje verbouwd tot een mini-huisje.

Over het woord *bakkes* is meer te zeggen. We kennen *bakkes* ook als aangezicht, verklaren woordenboeken. Ik kies liever voor *gevraet*: het gaat niet om ogen, voorhoofd, getuige de verwensing: hou je bakkes.

Ook hier is er een nevenvorm bakhuis (in het Middelnederlands *bachuus*). Dat *bak* staat voor het verdwenen woord *bak(ke)*, kaakbeen, dat we nog hebben in kinnebak, bakkebaard en het Limburgse *baktandj*: kies. De *baktenj* zijn de achterste kiezen. En dan heeft het woordenboek van Gronsveld nog de *bakreem*: een riem die vastgemaakt is aan 't *gebeet* van het paard. Dat is een stalen stang die het paard in de mond krijgt, zodat het wel moet reageren op de commando's die de voerman via de teugels geeft. Welnu: die bakriem loopt onder de onderkaak door, en dat bak kan dus van kinnebak komen. Hij wordt ook bekriem genoemd, en voor wie het weten wil: het Nederlandse woord is loenje, van Frans *longe* oftewel halsterriem.

Het WNT suggereert (1898) dat bakhuis voor gezicht een grappige verbastering zou zijn van de oudere vorm *bakkes*. Het woord *bakkes* staat in deel II dat in 1898 verscheen. Dat wil zeggen: alleen *bakkes* in de betekenis: gezicht. Bakhuis als gebouw (*bakkeet*) wordt ook behandeld, maar de variant *bakkes* ontbreekt.

We hebben verder *mómbakkes*: masker, het gezicht dat je opzet om je te vermommen, maar even terug naar het werkwoord *bakken*. Een van de betekenissen in het Limburgs lijkt haast honderd procent tegengesteld aan wat er in het bakhuis gebeurde, namelijk: hard vriezen. *Aanderdaag* ('s morgens vroeg, als het licht begint te worden) *kint 't good gaon bakke*. *Bakken* is hier: hard worden. In ouder Nederlands vind je: kou bakt de velden hard, en rivieren kunnen bakken: dichtvriezen.

WNT staat hierboven. Dat letterwoord zult u nog vaker tegenkomen: Woordenboek der Nederlandsche Taal. Het is het grootste woordenboek ter wereld: meer dan 45.000 bladzijden woorden, woorden, citaten en geleerdheid. Eind vorig jaar werd het voltooid, na anderhalve eeuw werk. Er staan bijna 400.000 verschillende woorden in: het Nederlands van ongeveer 1500 tot 1970. Typisch Middelnederlandse woorden ontbreken dus, zoals *misnete* (het tegengestelde van *genieten*), dat het Limburgs bewaard heeft.

En nieuwe woorden: die moeten eerst eens bewijzen dat ze blijvertjes zijn. Het WNT is geen modeblad.

Noldes

Er zijn meer van die werkplaatsen op -es. Om te beginnen *wirkes* zelf: het werkhuis, vooral van de timmerman. *De hamel lik in het wirkes*, verduidelijkt het woordenboek van Herten, dat ook de mooie zin heeft: *'t is tied wirkes*: (hoog) tijd om met werken te beginnen. Ik geef dit verzoek graag door aan chefs en opzichters in het zogeheten studiehuis: *'t leres*.

Je hebt verder (al moet ik eerlijk zijn dat de verleden tijd *had* hier beter op zijn plaats is) *'t milkes*, *hinnes* (*kippenhok*), *sjlachttes*, *sjietes*. Dat is een ander woord voor het nettere *huuske*, maar je zou het in een verhaal nog gebruiken kunnen: *wc* is al zoiets, en gemak is Vlaams. Overigens is *sjietes* een duidelijke verkorting van *sjiethoes* (een bang iemand is *eine sjietert*), zoals *raotes* het gemeentehuis of *raodhoes* is. Opmerkelijker is *'t doefes*: duivenhok. Allereerst: het zal geen verkorting zijn van duifhuis of *doevehoes*, maar even spontaan gevormd als *hinnes* of *wirkes*. En waarom een *f* en geen *doeves*?

Deze manier van woordvorming is nog productief, zei ik. Ik moet dan wijzen op *noldes*, dat in het woordenboek van Kerkrade staat: de naaldenfabriek (in Herzogenrath), en *'t kabeles*: de kabelfabriek van Eupen. Verder valt er nog geregeld te verne-

men dat die en die op 't *sjpeieles* werkt: de glasfabriek. Lastig woord. Maar als je er even aan denkt dat in Kerkrade en omgeving geen g voorkomt voor een klinker of tweeklank, maar dat - daarvoor in de plaats een j staat (zodat Roda *jole* maakt), wordt het helder: *spiegeles*, van spiegel. Dat zo zijnde, zou de *polletieker* zeggen: waarom heet het archief dan voortaan niet *bewares*?

Keulse beulen...

In dat *bewares* hoort voor de eeuwigheid thuis de uitdrukking: *dae is nag neet naeve Sjmeets' Bakkes*. Betekent, heel in het algemeen: hij krijgt nog heel wat problemen. Een ernstig zieke bijvoorbeeld die ietsje vooruitgegaan is, hoeft nog niet *naeve Sjmeets' Bakkes* te zijn: hij kan nog in levensgevaar komen.

Wat is dat voor iemand, die Sjmeets? Een smid (*sjmeed*) met een vreselijk bakkes, een beetje een menselijke hellehond aan wie de arme zieke nog voorbij moet zien te komen?

Nee, dat *bakkes* is gegarandeerd een gebouw(tje) waarin brood gebakken werd. Misschien een heuse bakkerij. Komisch is dat het *bakkes* van Smeets op verschillende plaatsen in Zuid-

De heilige Severinus, patroon en beschermheilige van Keulen, waar hij tegen het eind van de vierde eeuw bisschop was, is in Nederland nauwelijks bekend. Hij heeft wel voor heel wat familienamen gezorgd, zoals Severens, Severijns, Sevriens, Frijn(t)s en Frin(t)s. Die komen -de invloed van Keulen - vooral in Limburg voor, al is volgens de naamkundige Jos Crott ook de Deense naam Sørensen ervan afkomstig. In het telefoonboek van Maastricht zag ik 123 maal de naam Frijns, en er wonen ruim veertig Severensen. Rotterdam, een eind verder aan de Maas, heeft drie keer Frijns, een verdwaalde Severens en een paar Severienen.

De voornaam waar al deze namen op teruggaan is in Limburg meestal Frie, uitgesproken met een lange ie. Vrijwel uitgestorven.

Limburg gestaan zou hebben, in *Sjilvend* (Schinveld), *Sjummert* (Schimmert), en het is vereeuwigd in een Valkenburgs carnavalslied. Daar heeft het overigens niet die dreigende betekenis. Smeets is er een echte bakker, halverwege twee uitgaanscentra, en daar kon je *huidvleisvlaai* krijgen (vla van hoofdkaas, zult), want die geeft *eine duchtige baom in 't lief* (bodem in de maag).

Het echte *bakkes* is waarschijnlijk niet van Smeets maar van Schmitz en heeft in Keulen gestaan, wordt aldaar beweerd. Om precies te zijn: in de Severinstrasse op nummer 5. Even verder lag de Severijnstoren. Misdadigers die als straf in het openbaar gezeseld werden, moesten van de Frankenturm naar die van Severinus lopen. Waren ze het bakhuis van Schmitz voorbij, dan hadden ze hun tortuur zo goed als overleefd. Volgens het woordenboek van Aken konden beulen je voorbij *Schmetz Backes* niets meer maken.

... nag neet bie Ool euver

Terug naar Smeets en zijn *bakkes*. Midden-Limburg heeft een uitdrukking die vrijwel hetzelfde betekent: *doe bös nag neet in Ool euver*. Ool is een dorpje aan de Maas, bij Herten. Vroeger was er een veer. Het woordenboek van Herten vertelt het verhaal dat een van de heren van Horn (Hoorne) achtervolgd werd door vijanden. Die zouden hoopvol tegen mekaar gezegd hebben: *wach mer, dae is nag neet in Ool euver*, maar de veerman wist hem nog net op tijd op het veer te krijgen en over de Maas te zetten. Momenteel is er een boot die zonzoukers en watersporters van de grindplassen naar Ool vaart, en die heet *Biej Ool Euver*.

Hier is de oorspronkelijke uitdrukking duidelijk gemaakt. Je kunt ook nieuwe toepassingen verzinnen. Keren we even terug naar het kruisjassen. De kansen zijn gekeerd, het gaat de zwager niet meer om wat mager *tèlles*, nee: hij wil alles hebben, *kepot kaarte* dus. Troef na troef bonkt op tafel, gevolgd door *klee-aos* (zegt hij: beter Limburgs dan *klevere*, want klaver is meestal *klee*

of *klie*), en dan zegt de tegenpartij: *sjoen kaart, mer neet bang, ze zien nag neet naeve Sjmeets' Bakkes*.

Ik hoorde verder dat de uitdrukking gebruikt werd voor iemand die de vijftig voorbij was. Vijftig jaar: dat gezegde moet uit vroeger eeuwen stammen, toen besmettelijke ziekten nogal wat jongeren een eind voor bakker Smeets te grazen namen. Ik denk dat we daar nu minstens zeventig van moeten maken.

Maar wie is we en hoe doen we dat? Ik kan wel van alles voorstellen. Om over te nemen, uit het Rijnlands Woordenboek: *langs Sjmeets' Bakkes mit de baek nao ónger*, oftewel: bankroet - *feliet* zei mijn vader en zo spelt het woordenboek van Roermond. Hier moet je bij bedenken dat het passeren van Sjmeets' Bakkes gevaarlijk is, dus het proberen daar voorbij te komen kan rampzalig zijn: een te grote investering. Potverdrie: waarom is Sjmeets' Bakkes taalkundig een ruïne?

Duo Zich en Mich: nul voor taal

Randstedelingen accepteren alleen hun eigen taal(tje), heb ik eerder opgemerkt. Een van de gruwelijkste zonden die ze kennen is het in hun ogen verkeerde gebruik van het persoonlijk voornaamwoord *zich*. ‘Wat meent burgemeester v.Z. *zich* wel?’ schreef ik in de krant. Hollandse collega's protesteerden fel. ‘Als ik dat gezien had, was het niet gebeurd’, zei er eentje, of ik de koningin beledigd had of heiligschennis gepleegd.

Waarom deze verontwaardiging? Ik neem u mee naar een zondagmiddag in de jaren vijftig, naar het schone Boukoul (uit te spreken met twee maal oe, gem. Swalmen). Ik voetbal daar op een terreintje naast de kerk. Plotseling verschijnt de pastoor, klapt pontificaal in zijn handen en roept: ‘*Kóm jónges, dao waert zich iers ei lófke gedaon.*’ We moesten ons een lofje doen: naar het lof gaan.

Ik geniet er nog van, ik zou zo'n zin graag naar Bodegraven exporteren, maar ik denk dat dat niets wordt.

Terug naar die burgemeester, van Heerlen overigens. Ik vroeg de collega's: hoe zeggen jullie dat dan? 'Wat meent hij wel?', meenden ze.

Dat is voor mij geen bevredigend antwoord, want die zin betekent wat anders, vind ik. Ik begrijp die als: wat bedoelt hij?, of: wat is hij van mening? Mijn uitdrukking betekent veel meer: wie denkt hij wel dat hij is? Een omslachtige omschrijving, en ik moet beweren: hier is het Limburgs een stuk krachtiger.

Geldt dat ook niet voor: *hae haet zich nut geneteld?* In de standaardtaal moet je dat omschrijven, iets als: hij heeft zich geprikt aan de brandnetels.

Maar met dat zich moet je voorzichtig zijn, wil je niet uitgelachen worden. Zo beschaafd zijn we nog steeds in Nederland, en elke keer als er misprijzend gereageerd wordt op een niet-Hollands zich, zie ik het neder van Nederland even heel anders.

Wat is er dan mis met dat zich? Het zou Duits zijn. Dat klopt, tenminste: het Hollandse zich zal wel rechtstreeks uit Duitsland komen, dus waar hebben ze het helemaal over? In het Middelnederlands komt zich nauwelijks voor als wederkerend voornaamwoord. Gebruikelijk was de voorwerpsvorm hem (haar natuurlijk ook). In de laatste regels van het Roelandslied staat:

Te Spaniën waert keerdi hem weder
Ende viel ruggelings ter neder.

Vertaald: Spanjewaarts keerde hij zich weerom, de held Roeland, want men mocht eens denken dat hij al vluchtend gesneuveld was.

De vroegste geschriften uit het Limburgse kennen al *sich*, vaak als *sig* geschreven. Ongetwijfeld een laten we zeggen Hoogduitse vorm, want andere Westgermaanse talen als Nederlands (oorspronkelijk dan), Fries en Engels kennen geen zich.

Hoe is dan dat zich in het Nederlands doorgedrongen? Dankzij het protestantisme. Het komt uit 'de hervormingsgeschriften'

zegt De Vooyts in zijn Nederlandse Spraakkunst. Merkwaardig is dat eerst het Nederduitse *sik* de voorkeur had. Oostelijke dialecten kennen nu nog de vorm met -k: *suk* in het Drents en Gronings, dat ook *sok* heeft. Platduits is *sik*, allemaal met een k derhalve.

Zo zegt een deel van Limburg *ich*: beneden een lijn die tussen Tegelen en Venlo door en dan westwaarts loopt. Dat is de Uerdinger Linie, ook de scheidslijn tussen *ouch* en *ouk* (ook). Het woord *dich* (jij, zowel onderwerps- als voorwerpsvorm) houdt hier eveneens op. Maar *zich* gaat er niet over in *sik*.

Iedereen mag nu zelf beoordelen waarom in bepaalde (door wie?) gevallen *zich* mag en in andere niet. Ik bepleit noch schrijf (in het Nederlands): ik heb me gebiecht. Dat me voegt hier weinig toe, heeft geen meerwaarde, maar is wel authentiek Limburgs.

Vaak echter heeft het Limburgse gebruik van het wederkerend voornaamwoord een extra waarde. Daar wijst de in Heerlen geboren Leonie Cornips op, in haar proefschrift over enkele kenmerken van wat ze noemt het HAH: Heerlens Algemeen Hollands. Ze toont daarin juist de kracht aan van het algemeen als dialectisch beschouwde *zich*. Limburgers moeten trotser zijn op hun taal, zei ze daarom. Laten we dat doen, want *dae zich nieks meint, is ouch nieks*, zei mijn moeder.

Een voorbeeld dat dat vermaledijde *zich* meerwaarde heeft. De mededeling: ‘hij kocht zich een boek’ zul je in Noord-Nederland niet horen. Toch - zegt Cornips, en wie zal haar ongelijk geven - is dit veel duidelijker dan ‘hij kocht een boek’, want dan weet je niet voor wie hij dat deed. Misschien voor zijn neef.

Conclusie: dit gebruik van *zich* kan de standaardtaal verrijken.

Angst voor zich

Dat zal niet makkelijk zijn, *ein taers* leerde ik vroeger: iets wat heel lastig is (ook pijn). Want dat zich wordt kennelijk zo vreselijk gevonden, dat journalisten het gaan mijden. Het is immers Limburgs of Duits, dus zwaar verboden. Dan krijg je koppen in de krant als: Oorlog in Bosnië breidt uit.

Op 161195 stond in verschillende kranten een overzicht van de de dag tevoren gespeelde wedstrijden voor het Europees kampioenschap voetbal. Het ANP had dat gemaakt en verspreid, en onder meer Trouw en De Limburger hadden de volgende zin blind overgenomen: ‘... de Turken, die voor de eerste keer sinds het WK in 1954 voor een groot titeltoernooi plaatsten.’ Geen zich erbij. Vergissinkje of schrik voor dat gewestelijke zich? Ik heb vele voorbeelden. Op 040399 had Dagblad De Limburger deze kop: ‘Waterpeil van de Maas stabiliseert.’ Is daar dan wat mis mee?

Nou: ik denk dan onmiddellijk: stabiliseert wat?, want stabiliseren is een overgankelijk werkwoord (ik kan er ook niets aan doen dat bijna niemand meer weet wat dat is), en er moet dus een lijdend voorwerp bij. Zoek maar op in het woordenboek. Ik denk dat hier geredeneerd is: dat zich zal wel Limburgs zijn, dus verkeerd. Vaak zie je al: we verzamelden bij de kerk. Ook uit de krant: ‘de renners verzamelen op het Vrijthof.’ Wat verzamelen ze? Taalfouten?

Bij herinneren idem dito: ‘we herinnerden hem’ lijkt gewoon te worden, hoewel je dan dient te denken: hier moet nog volgen waaraan we die meneer herinnerden. Nee, het betekent gewoon: we weten wie hij is. Ander voorbeeld: ik concentreerde op...

Allei, de taal wordt wat armoediger, maar er valt weinig tegen te doen.

Ein óngerein

Moeilijker ligt het gebruik van het wederkerige zich. Ze spreken zich regelmatig, ze gaven zich een hand is geen standaardtaal. Het 'moet' zijn: ze geven elkaar een hand. Ik vind dat dit zich kleur kan geven aan de standaardtaal, maar we moeten ons voorlopig maar bij elkaar neerleggen.

Als we ons letterlijk bij mekaar neerleggen, dan zeggen we dit in het Limburgs ook weer heel anders. Na een voorzetsel namelijk gebruiken wij meestal *-ein: ze leke sjterk opein, raap dich ins biejein*. Ook hier heb je weer de moeilijkheid dat enkele gevallen in de standaardtaal geaccepteerd zijn, zoals (dat staat tenminste in v. Dale): de vrienden zijn bijeengekomen. Maar veel komt dit niet voor, en: 'die mensen horen bijeen' zal zeker in het Hollandse afgekeurd worden. Ik vind het daarom prachtig dat de opvolger van allerlei missieblaadjes het maandblad Bijeen is. Dat geeft me wat zuidelijke warmte.

Ein manj zandj

Zuidelijke warmte, wat is dat nou weer? Dit boek gaat toch over *oos Taal*, heeft u al een paar maal gelezen.

Maar wie *oos* is *oos Taal*? Er zijn verhalen dat elk gehucht geheel anders spreekt. Alleen al in Vlaams Limburg zouden bijna zeshonderd verschillende dialecten zijn. Zoveel verschillen kun je in de eenheid natuurlijk vinden, maar dan doe je niet aan taalkunde maar aan laten we zeggen plantkunde. Je hebt honderden soorten tulpen en toch ziet iedereen meteen: dat is een tulp. Zo is er één duidelijk Limburgs.

Limburgs is: (*Limburg mie*) *landj*. Nergens anders (maar dat weet ik niet zeker) volgt er - een voudig gezegd - een j achter land. In het zuiden van Zuid-Limburg (onder een lijn Beek-Nuth en

dan noordwaarts van Heerlen verder, dwars over het Centraal Plateau) kennen ze geen *landj*, boven de Uerdinger Linie evenmin. Maar er is wel weer een smalle strook *landj* waar *lank* gezegd wordt, vanuit Helden oostwaarts en dan haaks naar het zuiden, over Duits gebied tot in het Heerlense. Ook genoemd de *hónk-hanklijn*. *Lank* is daar uitsluitend een stuk land, een akker. Ik heb nog nooit van *Ingelank* gehoord. En anderen niet van *wilj waelj*, zoals in een van mijn gedichten staat: wilde weelde.

Die j van *landj* (zo eenvoudig is het overigens niet) heet mouillering. Een enkeling vindt dat dat een kwestie van uitspraak is en dat je die j daarom niet hoeft te schrijven.

Ik ben het daar niet mee eens. Kijk eens naar het woord raampje: als je *raamje* schrijft, kun je even goed die p uitspreken, want die is een gevolg van de voorafgaande m. Sommigen spreken die p ook in komfoor, want de m en de p hebben wat met mekaar. Daarom zeggen en schrijven we import, met een m, maar in- en export.

Nu is er een eindmouillering waar de j eigenlijk een klinker vervangt. Niet zo vreemd: de j en ook de w noemen we wel halfklinkers. Ik heb het over woorden als *manj*: mand. Niet *mandj* zoals je zou kunnen verwachten als je mand met land vergelijkt. Maar in het Limburgs is *manj* een duidelijk ander woord. Het enkelvoud is anders, het meervoud eveneens: *manj-manje*.

Hoe zit dit nou?

Zover ik weet is deze mouillering nog niet bestudeerd. Ik denk dat bij deze woorden een -e weggevallen is. *Manj* was ooit *mande*, althans in ouder Nederlands. Je kunt zeggen: woorden die op een j eindigen zonder voorafgaande t-klank, hebben in verwante talen (Nederlands, Duits) gegarandeerd een -e.

Enkele voorbeelden:

aenj	Du. Ente, ouder Ned. ende
blinj	blinde (vensterluik)
z(u)unj	zonde
runj	ronde
sjanj	schande
elenj	ellende
inj	einde
linj	lende en linde (aaj linj)
meelj	melde (plant, meest sjietmeelj)
waelj	weelde
winj	(akker)winde, krik
wónj	wonde
mólj	Middelned. moelde

Dat laatste woord vraagt om enige toelichting. Het is een baktrog, een open houten bak waarin het deeg gekneet werd. Geheel volgens de regels is het verkleinwoord (woordenboek van Herten): *muljke*. Wat een schitterend edoch in verre sterren verdwenen woord.

Een woordenlijst uit Stramproy, waar degelijk gemouilleerd wordt, getuige het woord *winj* (krik, van het letterlijke opwinden oftewel *winje*), heeft *molie*.

Ook *blinj* zal wel nauwelijks meer gebruikt worden, zelfs niet - heb ik moeten constateren - door mensen die nog *blinje* aan hun huis hebben. *Loeke* zeggen ze. In Duitsland zullen er ook wel minder *blinje* zijn dan een eeuw geleden, maar het woord *Blende* heeft andere betekenissen gekregen, zoals diafragma (in een fototoestel) en in de filmtaal - ik schrijf over: vloeiende overgang, crossfading. Allei, *sjanj* voor het Nederlands.

Ik zal nog wel een paar vergelijkbare woorden vergeten zijn. Maar het gaat me om het verschijnsel. Dat zie je ook bij meervouden en (even doorbijten) zelfstandig naamwoord geworden bijvoeglijke naamwoorden, want dan valt de d weg. *Ein blónj* is een blondine, en af en toe zal die tevens *ein rónj* zijn.

Wie deze mouillering overdreven wil laten horen zegt: *in Remunj loupe de hunj mit de kunj euver de grunj*. Dat van die *kunj* moet u maar niet geloven: het meervoud van *kóntj* is *kóntje*, maar niet onmogelijk is dat dat *kunj* toch opmarcheert. Je hoort verder wel eens *Remuundj*, maar dat is een aan de Nederlandse naam aangepaste variant, van mensen die het systeem niet kennen. Het is *móndjmu(u)nj*. Overigens kun je met de mond van Roermond niet eten: het is niet de mond(ing) van de Roer in de Maas, maar een verhevenheid (vergelijk Mont-Blanc, Montmartre) in de buurt van de Roer. Waarschijnlijk waar nu de kathedraal staat.

Landj mit drei injer

Het meervoud van woorden op -j is niet eenvoudig. *Landj* heeft als meervoud *lenjer*, dat zijn akkers, landerijen, en *lenj*: landen (staten).

Aenj heeft *aenje*: die komen bij duizenden voor. Maar het meervoud van *inj* is minder zeker, want dat werd niet veel gebruikt. Ik kies met het woordenboek van Herten (de samensteller daarvan luisterde heel goed) voor *injer*, maar *ei intje wiejer* - en wel in Roermond - zou het *inje* zijn. Allei.

Een meervoud op -andje ken ik niet. *Wandj* heeft *wenj* (*hae góng taenge de wenj op van de pien*), *pandj-panjer* hoor ik geregeld (of toch *penja*), en *randj* heeft *renj*.

Waar verwante talen een t hebben in het meervoud, zie je die ook in het Limburgs: *puntje*, *lintje*, *sjeteltje*, ook wel *kantje*, maar: *aan weerskenj* van de Maas. Er moet hier nog veel bestudeerd en wat mij betreft voorgeschreven worden.

Kolen op de daets

Sorry, totaal verdwaald bij de kathedraal, in die middeleeuwse straatjes. Ik had het over oos Taal naast elf maal elfendertig verschillende dialecten. Daar raak ik niet van in de war, wel van de vraag of hier niet al te veel mijn taal klinkt. Want ik kan wel braaf opzoeken hoe woord X in Venlo, Weert of Kerkrade luidt, maar duidelijk zal zijn dat ik van huis uit die dialecten niet praat. Met andere woorden: komt dit boek niet te veel uit mijn daets om waarachtig van oos te kunnen spreken?

Mijn wat?

Daets, om u te dienen. Ik vind dat een schitterend woord. Zoals het synoniem *kiebes*. Hoofd dus, ook *höt*, door velen met een d gespeld vanwege het Nederlandse hoofd. Flauwekul. Om te beginnen wordt voornamelijk het verkleinwoord *hötje* gebruikt: *det hötje*. Helemaal Limburgs. Het Nederlands is hier bepaald armoediger. In de polder spreekt men van een kool, en: zij heeft drie kolen gekocht.

Hoe zit het nou met die d?

Welnu: of het een d of een t moet zijn blijkt uit het meervoud. Dat wordt misschien niet zo vaak gebruikt, maar ik roep spontaan: *hötter*. Zo ook concludeert het woordenboek van Echt.

Onze *daets* staat nauwelijks in de woordenboeken. Dat van Kerkrade heeft *deëtsj* en *dèts*, dat hetzelfde uitgesproken wordt als *daets*, gezien de aanwijzing: als in Duits *Bär (baer)*. Kwestie van anders spellen. Ik denk dat *daets* het Franse *tête* is, hoofd. De s is dan duidelijk: want als je het teken ^ ziet (ook hoedje genoemd), is het vrijwel zeker dat er een s weggevallen is, zoals in *côte* (vergelijk *costa*). Een Italiaans hoofd is een *testa*. Eveneens met een s.

Moet het daarom niet *daest* zijn?

Het woord zal niet uit het Italiaans komen, noch uit het Latijn, maar daar kom je moeijlijk meer achter. Ik wijs erop dat het Nederlands *test* kent: hetzelfde woord. Dat komt van het Latijnse

testa, dat als eerste betekenis heeft: kom. Een hoofd lijkt wel eens op een kom: zo werkt taal.

Ik wandel naar *kiebes*. Het is verleidelijk dat woord in verband te brengen met het Spaanse *cabeza*: hoofd, kop, maar vind daar maar eens bewijsplaatsen voor. Interessanter is het woord blijven gebruiken.

Tiete tietsje

Is het dan niet interessant waar onze woorden vandaan komen? Ongetwijfeld. Het zou boeiend zijn om dat altijd te weten. Verrassend vaak ook. En soms saai. Zeker voor de gewone taalgebruiker. Ik speel liever wat met woorden. Of suggereer verwantschappen die er niet zijn. Zoals: zou *tietsje* iets met *daets* te maken kunnen hebben?

Geen idee wat *tietsje* is?

Twee paaseieren met de koppen tegen mekaar slaan. Een wedstrijdje voor de ontbijttafel. Het gaat erom wie het sterkste ei heeft. Met de sterkste kop eigenlijk, want je moet je ei niet met de kont tegen de kop van de ander slaan, dan verlies je altijd: bij de kont zit een holte binnen in het (gekookte) ei.

Het Limburgs kent nog hevig het woord *titse*. Het woordenboek van Echt zegt ambtelijk: herhaaldelijk even aanraken, plagen door aanraken. Het WNT heeft het ook: aanraken, in het bijzonder: klinken door de glazen zachtjes tegen elkander te stoten.

Juist. In Brabant hoorde je wel eens *tets*: ‘het laatste klapje dat naar huis gaande schoolkinderen elkaar bij ‘t uiteengaan geven’, meende het WNT in 1934.

Het is duidelijk: *tietsje*, *titse* en *tets* zijn dezelfde woorden. Probleempje: het WNT denkt dat het klanknabootsende woorden zijn. Kan. Maar als je dan ziet dat *tiet* ook klanknabootsend heet, vraag ik me af wat daar dan nagebootst wordt. Kindertaal - veronderstelt prof. dr. Toon Weijnen, gezien het Griekse *tit-*

thós. Oftewel: in heel wat talen komt dit woord voor, net als *mama*.

We hebben ook nog *tet*: tepel, en dat is een eerdere betekenis van *tiet*. Kijk: als ik een nu verband zou leggen tussen *tet* en *tête* (hoofd), want de tepel is als het ware het kopje van de borst, dan doe ik aan valse etymologie.

Tiet is ook nog kip, en dat woord is veel duidelijker een klanknabootsing. Vrouwen (mannen ook, ja: zeker weten) riepen *tiet-tiet-tiet* als ze aankwamen met voer voor de kippen. *Tiete* (met een lange ie, evenals enkelvoud *tiet*) zijn behalve kippen ook oude praatzieke vrouwen. En vrouwen worden wel meer met kippen vergeleken. Een kippetje is een mooie meid, *pölle* zijn jonge kippen plus dito meiden: *dae hget zich ein jóng pöl gesjnap*.

Kuupwazeleer

Tiete hebben geen *tiete*. Twee in schrift dezelfde woorden, maar met een geheel andere betekenis en ook uitspraak. De ie van het eerste *tiete* is lang, als in *biete* (bijten), de tweede kort, zoals in Nederlands *bieten* en Duits *bitte*.

Dat probleem heeft het Nederlands niet. Een ie is er nooit heel lang. Met heel bedoel ik: lang als bijvoorbeeld in Limburgs *tiet* = kip en ook in *tied*. De ie van bier is wat langer dan die van *biet*, maar niet *tied*-lang. Een lange oe als in *roet* (ruit) heeft het Nederlands evenmin. Wel in een leenwoord als *moven*. Misschien schrijven we straks wel *moeven*, en dan zal zich niemand realiseren (denk ik) dat je dat anders uitspreekt dan hoeven. Of boeven.

Dat laatste woord zou je in het Limburgs als *boevve* kunnen schrijven, naast het langere *zoeve*, dus na een korte ie, oe of u de volgende medeklinker verdubbelen.

Maar ik ben niet meer zo zeker daarvan. Want je krijgt nieuwe problemen. *Kuke* is kuiken, en een kleine koe *kuukke*, in de

meeste dialecten dan. Dat betekent invoering van de uu in open lettergrepen. Al gebruikelijk in *buutteredner*. Die spelling ziet er volgens velen vreemd uit. Los van het feit dat we een eigen woord moeten hebben (*kuupwazeleer* heb ik voorgesteld, maar dat was kennelijk niet het ei van Columbus): is *butere(e)dner* zo onmogelijk?

Tweede probleempje: je zou Grieken dan als *Griekke* moeten schrijven, wat weer contrasteert met het Nederlands, maar daar lig ik niet wakker van.

Koekerellen met Marie

Toch schemert een woord als *koekkerelle* me voor de ogen. *Koeke* met lange oe bestaat niet, wel weer *broeke*: nodig hebben. Zou je dan trouwens *oetsjoebbe* moeten spellen? Zijn er *oebe*-woorden met sleптоon oftewel lange oe, zoals Duits *Bube*? Ik vind alleen de achternaam Houben, die ik uit hoor spreken als *haube*, *hoebe* en *hoebbe*, maar haal je je niet nieuwe problemen op de *poek(k)el*?

Kent u een *koekkerel*? Een zogeheten drijftol - die heeft het tepeltje onderaan. Beetje dolle opmerking? Nou ja, als je gaat dollen met die tol, gaat het je al gauw draaien.

Eerste vraag: lijkt een *koekkerel* zozeer op de wijngaardslak dat die de naamgever is, zoals verschillende woordenboeken menen? Het woord zou dan binnengekomen kunnen zijn vanuit Wallonië (*coquerelle*). Geen idee. De lekkere slak is in het Maastrichts trouwens een *karkol*, Spaans *caracol* (let op: de k-klank staat op een andere plaats dan in *koekkerel*), ouder Frans *caquerolle* en in het late Middelnederlands vinden we *kokerol*.

Ik ontwaar zelfs een *coekkerel*, maar dat was een *koe-kerel*, koeënhoeder of koedrijver, en maak me niet wijs dat dat met drijftol te maken heeft.

Hoewel: *koekenellen* betekende in het Middelnederlands: luidruchtige vreugde bedrijven, voor iemand zingen, ‘langs de

straten lopen zingen met Driekoningen, Vastenavond etc.’, verklaart v. Dale. En zo zou de in Maastricht opgegroeide Marie Koenen *koekerellen* bedoeld hebben, gezien het citaat bij die verklaring: ‘hij greep haar bij de schouders alsof hij met lantaarn en al met haar rond ging koekerellen.’

Heeft Marie Koenen hier niet eenvoudig aan tolleren gedacht? Er is hier geen sprake van langs de huizen lopen, maar van iets in den ronde. Spaans *caracolear* betekent: snel draaien.

Dit koekerellen heeft niets met een slakkenhuis te maken, menen deskundigen. Een duidelijke verklaring is er niet, maar we kunnen denken aan kakelen, met een nevenvorm als *kokkelen*, en in combinatie met rellen ontstaat ineens een woord voor: kakelend langs de straat lopen.

En misschien moeten we de *karkol* als moeder van de *koekerel* ook maar vergeten. Want volgens de woordenboeken van Valkenburg en Sittard is *koekerel* afkomstig van *kucker-al*: kijkt hij overal (om zich heen). Op sommige tolleren stond een guitig gezicht geschilderd, dat dus alles zag.

Wellicht hebben de mensen van Groot-Echt deze problemen voorzien, want zij hebben het over *eine pópperel*. Of is dat toch die tol - pop - met een gezicht? Tolle Sache.

Liever dan de juiste herkomst weten zou ik koekerellen in voetbalverslagen ingevoerd willen zien plaats dollen. Voor rust *koekerelde* MVV met Ajax.

Coekerel zjweitsjer

Ik keer terug naar de geen *tiete* hebbende *tiete*, omdat ik het had willen hebben over een behoorlijk grote *tiet* (borst) met lange tepels, dingen die we - het gaat over een koe - *deme* noemen. Dat woord - enkelvoud *deem* en misschien alleen voor koe en geit gebruikt - blijkt niet zo bekend, merkte ik toen ik op verschillende plaatsen mijn verhaal *De Zjweitsjer* voorlas, waarin het woord *deem* zo'n beetje de clou vormt.

Sjei oet mit dae wazel, doe kals mich ein deem aan de kop. Want wat is in godsnaam nu weer een *zjweitsjer*?

Ja, dat woord vind je nauwelijks. Maar zijn evenknie, de Amerikaanse koejongen (onze *coekereel*), is in de hele wereld bekend. Zo gaat dat.

Een *zjweitsjer* was een knecht op een (grote) boerderij, een huurling zogezegd. Vergelijk daarom de uitdrukking: geen geld geen Zwitsers. Huursoldaten, maar ik kan me niet voorstellen dat die gehuurd werden in Montfort en Berg aan de Maas, waar de *zjweitsjer* nu nog bekend is. Ik denk wel dat de *zjweitsjer* een Zwitser is, want het woord komt gegarandeerd niet van *zjweit* (zweet), al moesten ze danig *poejakke*, de *zjweitsers*. Maar waarom Zwitsers?

Een erg goede naam hadden die kennelijk niet. Het woordenboek van Gronsveld (dat ook *zjweitsjer* heeft: persoon die alleen koeien melkt en voert) meldt bij *zjwitser*: dat men *ei sjtök in kint hōbbe wie eine Zjwitser*: zeer dronken. Verder heb je: *zjwame* (roken) en *zoepe wie eine Zjwitser*. Dat kunnen zowel koejongens als huursoldaten.

Maastricht Drents dronken

Tussen haakjes: in Drente is de uitdrukking *zo dronken als Maastricht* in zwang. Heel duister. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn (hoor ik aldaar) dat Drentse koejongens *veur häöre nōmmer* (dienstplichtigen dus, uitdrukking uit de tijd dat er nog geloot moest worden voor de militaire dienst) in Maastricht verwacht werden, als ze tenminste bij de zandhazen (infanterie) ingedeeld waren. Hebben ze daar meer dronken mensen gezien dan in het land van Bartje? Of dronken ze daar voor het eerst stevig?

Ik vrees dat dat niet meer te beantwoorden is, de uitdrukking is ook verre van mooi, en zal wel opgesloten blijven in het Drents Woordenboek.

Als je moest loten om wel of niet in militaire dienst te moeten, heette je een loteling. Mooi verdwenen woord. Zo'n loteling en zeker de *zjweitser*, dat waren soms nog *sjeuteling*: opgeschoten jongens. Krachtig woord, dat natuurlijk met opschieten en met scheut te maken heeft. Het WNT heeft in West-Vlaanderen *opscheute* aangetroffen (zelfde betekenis), en in Gelderland en *Overijssel opscheuteling*. Ik ken het woord vooral voor kleine varkens: als die drie, vier maanden oud waren, heetten ze *sjeuteling*. Volgens het woordenboek van Roermond zou het Nederlandse woord schraam zijn: gesneden, nog niet volwassen varken. Och.

Vuursjeut in de sjob

Er zijn veel woorden die met schieten en opschieten in verband staan. *Sjeutig* bijvoorbeeld, dat algemeen Nederlands was: gauw geneigd geld te schieten, en over de Limburgse *heksesjeut*: plotseling optredend spit. Dat woord heeft waarschijnlijk met bijgeloof te maken: een heks of demon die je ziek schiet. Ik signaleer verder de *meisjeut*: als het in mei regende (en een beetje warm was), moest je buiten gaan lopen, dan zou je groeien, opschieten, er zou wat schot in je komen.

Dat schot - maar ik kan bladzijden lang hiermee verder - ken ik ook (o voorbij en voorgoed voorbij, om met de dichter Bloem te spreken) van schoven (*sjobbe*) graan die te lang buiten stonden, omdat ze nog niet droog waren. Begin september - herinner ik me - zag je dan ineens hoe ze een groene kop kregen: het graan was in de aren gaan schieten en groeien: *dao zit 't sjob al in*. Oftewel: de graankorrel gedroeg zich als gezaaide korrel.

Iets vergelijkbaars gebeurt nog, bij aardappelen, als het lang droog geweest is. Gaat het dan lekker regenen, dan gedragen de (in groei achtergebleven) aardappelen zich als pootaardappelen, en beginnen kleintjes te maken. *Doorwasse* heet dat niet bijster economisch gedrag, maar je hoort ook *doorsjete*.

Met echt schieten heeft denk ik *aangesjaote* te maken: beetje zat. Zulk schieten kan ook bedoeld zijn met de *vuursjeut*, in het woordenboek van Valkenburg verklaard als plaatselijke bloedvergiftiging. Of: acute gewrichtsontsteking, zegt het WNT. En *vuurschotig* (-*sjeutig*) is dan welig groeiend, gezegd van planten. Die schieten op als vuur. Jongeneel echter, de dominee van het eerste en enige woordenboek van Heerlen, meende een eeuw geleden aldaar verschil te horen tussen *vuer* = voor en vuur. Hij noteerde *vuersjuet*, en ik vind de betekenis die hij geeft zo mooi, dat ik ze overschrijf: een zweer die onverwachts te voorschijn komt als vóorscheut van verdere ongevigheid.

Ongevigheid? Ja, zo staat het er. Een mooi woord, ik denk: iets dat niet hoort, *get waat zich neet guf te gaeve*. Ik vind het woord nergens, en concludeer dat het grootste woordenboek ter wereld (het WNT) kennelijk niet het Heerlens woordenboek van een Hollandse predikant bekeken heeft, want ook voorscheut ontbreekt en hoort zo niet tot de vaderlandse taalschat.

Ze gemaete kriege

In het tv-spelletje Een tien voor taal, al jaren gespeeld tussen Nederland en Vlaanderen, bracht een van de Vlaamse deelnemers het woord oogdeksel in de strijd. Afgekeurd door de jury: moest ooglid zijn. Want ook Vlaamse woorden zijn niet zo welkom in het Hollandse. Vraag Vlaamse schrijvers die bij een boven-Moerdijkse uitgever publiceren wat ze allemaal moeten veranderen, als ze tenminste niet Hugo Claus heten. Kleed mag niet, daar moet een jurk van *gesjniederd* worden, en zelfs ruiker wordt veranderd, in het van oorsprong Franse boeket.

Nou zal het woord oogdeksel niet algemeen zijn in Zuid-Nederland (Vlaanderen plus de Nederlandse provincies Brabant en Limburg), maar weer: wat pleit tegen deze variant? Ik vind oogdeksel beeldender dan ooglid, al is er ook letterlijk geen betekenisverschil: lid is deksel, denk aan het spreekwoord: wie het

onderste uit de kan wil, krijgt het lid op de neus. Maar vrijwel niemand kent deze betekenis van lid nog. Bovendien ruikt ooglid een beetje buitenlands: het Duits heeft *Augenlid*, Engels: *eyelid*.

Ik maak me sterk voor oogdeksel, en wie niet mee wil doen *krieg ze gedèkseld*. *Dèksele* - verklaart het woordenboek van Roermond, is iemand op zijn nummer zetten, met een raak wederwoord de mond snoeren (zo staat het ook in het woordenboek van Gronsveld). Dat van Echt heeft ook nog aframmelen als betekenis. Lijkt me wat te letterlijk, ik zie dekselen als: een deksel op een grote mond zetten, *gesjnut waere*, zoals de koster kaarsen *sjnut* (domper op plaatsen, Ned. snuiten, het WNT heeft ook: een honds antwoord geven).

Dat afranselen, *dae krieg ze gedèkseld*, brengt me naar een persoonlijk voornaamwoord dat uniek is binnen het Nederlandse taalgebied. Althans: ik ben het verder nooit tegengekomen. Dat is het voornaamwoord *ze* dat voorkomt in een hele rij uitdrukkingen voor slaag krijgen, mishandeld worden. Ik noem er een *deil* (aantal):

hae kreeg ze
 gesjoerd
 geklaats
 gewasse
 gewatsj
 gerós
 gerete
 gemaete
 gegaote
 gevaeg
 geviemp
 gezjwaars
 duchtig euver zien näöj.

Soms is het deelwoord dat de handeling aangeeft niet nodig. Het dreigende: *den knies se ze* was voor een deugniet voldoende

duidelijk. Hier heb je *se* en *ze* naast elkaar. Ik schrijf *ze* en niet *se* (wat je hoort) in *hae kreeg ze gerete*, want *se* is het achtergeplaatste, niet beklemtoonde voornaamwoord *doe*. In gesproken taal is dat *kriegs doe* bijna altijd *krieg se* of *kriesse*. Bovendien: *ze* is in deze gevallen absoluut niet door *doe* of *dich* te vervangen.

Wat betekent dit *ze* dan, en waar komt het vandaan?

Moeilijke vraag. Om te beginnen: je kunt dat *ze* niet weglaten, ook niet in waarschijnlijk jongere uitdrukkingen als: *hae kreeg ze um de ore*. Het woordenboek van Echt heeft: *dae haet ze op zien näöj gekrege*, en: *dae kreeg ze mit eine klöppel euver zien näöj*. *Näöj* betekent letterlijk: naden, en ik denk daarbij speciaal aan de naad die over de (bal)zak loopt, een zak die wij *bujel* noemden.

Zelfs als het overduidelijk is dat iemand klappen krijgt, staat er *ze* bij, zoals in: *det menke kreeg ze toch op de bóksebaom*. Helemaal onmogelijk is: *hae kreeg op de baom* niet, maar het is geen authentiek Limburgs.

Nou wordt het nog ingewikkelder, want als je het zelfstandig naamwoord slaag of een synoniem daarvan gebruikt, is *ze* per se onmogelijk: *hae kreeg ze duchtig sjlaeg* kan niet.

Even een mooi synoniem voor slaag: *klöppelesaus*, oftewel saus met knuppels. In het woordenboek van Tegelen vond ik *klöppelkessoep*.

Martelingen

Enkele van de gebruikte werkwoorden komen ook in het Nederlands voor, zoals ranselen, rossen (vooral Vlaams, denk aan de roskam, daar kun je danig mee *sjoere*), rijten en watsen. Meten of gieten niet.

Deze laatste handelingen brengen me naar de mogelijke oorsprong van deze uitdrukkingen: aanduidingen voor martelingen. Als je *ze* gemeten kreeg, werd je uitgerekt, opgemeten als het ware. *Gegaote* kan dan volgegoten met water zijn. Voor schuren (*gesjoerd*) geeft het WNT ook de betekenis geselen

(boeventaal). Misschien moeten we ook aan het Middelnederlandse *schoren* denken, de gebruikelijke vorm van het hedendaagse scheuren, met als betekenissen: toetakelen, in stukken scheuren. Uit elkaar gescheurd door vier paarden, maar daar hebben we *riete* voor. *Gesop* kan ondergedompeld zijn. *Soppe* betekent in het Limburgs ook: door water (*naetsigheid*) of modder lopen. Wat verder opvalt is dat deze uitdrukkingen, ongeacht hun herkomst en betekenis, altijd slaan, aframmelen betekenen. Andere handelingen die danig pijn doen, kunnen niet op deze manier gebruikt worden. Onmogelijk is: *hae kreeg ze gesjtaoke, gesjneje, gebrandj, gesjtamp, gesjaote*. Dat maakt een verklaring extra moeilijk, hoewel: ik keer terug naar die *näöj*. Werden die op een gegeven moment te grof gevonden en vervangen door *ze*? Ik aarzel, maar verwerp het idee niet.

Laatste vraag: waarom is *hae kreeg ze gesjlage* of *gehouwd* (*houwe* is slaan, vergelijk houwdegen) vrijwel onmogelijk? Het klinkt alsof iemand pas Limburgs geleerd heeft, en een verkeerde toepassing maakt.

Het zal wel overbodig zijn op te merken dat je aardige behandelingen niet op deze manier uit kunt drukken. *Hae kreeg ze geaaid* zal elke Limburger opvatten als: een pak slaag. Ook: *det*

Idiomaticum

Als een Limburger vertelt dat iemand een pak slaag kreeg, en hij is ietwat opgewonden, zal hij al gauw zeggen: *dae kreeg mich toch ei pak preugel*. Dat *mich* is hier een gevoelswoord, om de toehoorder duidelijk te maken dat de spreker het allemaal van nabij meemaakte.

Zo klinkt mij niet onmogelijk in de oren: *dae kreeg ze mich dao óngenadig gesjoerd*, en dan zijn we bij het diepste Limburgs. Dit geheimzinnige *ze* is nog nooit beschreven, bestudeerd, verzameld. En met verzameld bedoel ik: ik kan geen boek kopen waarin al deze typisch Limburgse eigenheden bij elkaar staan. Zoiets moet er komen. Ik noem dit een idiomaticum. In het laatste deel ga ik daar nader op in.

maedje kreeg ze gepoezeld, hoewel poezele aaien is, speciaal bij dieren en kinderen. Misschien is er een bijgedachte aan: *hae kreeg ze gepienzeld*, letterlijk: gepenseeld, geschilderd. Volgesmeerd met pek?

Naobere bie Vondel

Telefoon. Een overbuurman vraagt: ‘*Wie wied naobere veer?*’

Een vraag die vandaag de dag waarschijnlijk alleen maar een nieuwe vraag op zal roepen: wat bedoel je? Ook een vertaling verheldert weinig: hoe ver naburen wij? Dat werkwoord kent het Nederlands niet (meer), wel het zelfstandig naamwoord nabuur (*naober*), al meldt het WNT in 1913 al: ‘In de Hollandsche volkstaal komt nabuur niet meer voor, in die van Zuid-Nederland evenmin.’

Desondanks heeft het WNT dezelfde betekenis van naburen: ‘buurman zijn, met iemand tot eene zelfde buurt behooren’. En wel voor het vervullen van plichten, bij een sterfgeval bij voorbeeld. Daar gaat de vraag aan het begin over: hoe ver reikt onze *naobersjap*, dus: tot waar moeten we het sterfgeval aanzeggen, meedelen, uitnodigen voor de koffietafel. *Naoberplich is aanzègke, loeje* (de klok luiden) en *drage*.

De vrouw van de buurman is *de naoberse*. Ook *naobervrouw* hoorde je, evenals *naoberman*. Dat woord ken ik uit een versje dat je snel en zo vaak mogelijk zonder adem te halen moest zeggen als je de hik had. Lukte dat zeven keer zonder te hikken, was je hem kwijt. Daar gaan we, ademloos:

Ich hōb d'n hik
 ich hōb de pik
 ich hōb hem noe
 ich hōb hem dan
 ich gaef hem
 miene naoberman

en dan kwam er vaak nog achteraan, voor de grote longen:

dae dem baeter verdrage kan.

Naoberluuj kunnen vijanden zijn: *waem de naober wilt kreite hilt hoonder en geite*. *Kreite* is plagen, provoceren. Beetje gemeen: kinderen lekker maken, en dan toch niets geven. Kinderen die *zich kreite*, dat komt dicht bij ruzie maken. *Sjei oet mit det gekreit*.

Het woordenboek van Echt heeft daarom de fraaie uitdrukking: *wiedeweg naobert good*, vrij vertaald: van verre burenen heb je geen last. Omgekeerd: *eine goje naober is mich lever es eine wieje broor*. *Naobere* is ook buurten. Uit het woordenboek van Kerkrade: *'t Oavends jon iech ins jeer e sjtöndsje noabere*.

Heb je het over de buurt, dat is de *naobersjap* of - *sjaf*. Omgeving, maar ook de mensen die je burenen zijn. Vondel (vroeger onze grootste dichter geheten, maar als hij nu herdacht zou moeten worden, ik vrees dat de snelle jongens van de tv het zouden hebben over 'een naar België gevluchte mof die in Amsterdam ook nog katholiek werd'), die grootmeester van de taal schreef 'schoon ons nabuurschap niet nabuurt in 't geloof', en zoiets maakt me jaloers, ontevreden, opstandig: waarom gebruiken wij onze taal niet zo: *wiewaal oos naobersjap neet naobert in gelouf*. Ik doe een poging: *Gooj luuj, wer in zörg veur de naobersjap naobere ze neet hel*. Dat betekent: dan zijn ze het niet met elkaar eens, (geestelijk) geen burenen.

Het Nederlandse woord buurtschap kun je niet weergeven door *naobersjap*. Een buurtschap is groter, meer een gehucht. Even een zijsprongetje. Ten tijde van de watersnood in Limburg las je geregeld het buurtschap. Dat is een misverstand, aangewakkerd misschien door woorden als land(bouw)schap.

Momer van puinebuurkes

Stelling: je kunt beter een vreselijke *naober* hebben dan een *momer*. Is een *momer* dan nog erger? Nee, in die zin dat het een schat van een man kan zijn, maar als je een *momer* hebt, is je va-

der of moeder dood. Momer is voogd. Het woord komt in het Oudgermaans al voor, en het was in heel Limburg bekend, met slechts kleine uitspraakverschillen.

Wordt het nog gebruikt?

Ik ben bang van niet. Er zijn nauwelijks meer voogden. Het woord is uitgestorven, beslist het woordenboek van Herten (1972). Ook het Nederlandse woord *momber* zul je alleen nog in het woordenboek vinden. Het is familie van *mondig*, in de betekenis: macht hebben over. Vondel (ik kan het niet laten) noemt een advocaat ‘den momber der Onnoozelheit’. Ik hoor me al een *kootsj* van een steeds maar verliezend doch pretentius elftal *momer van paljes en puinebuurkes* noemen.

Moet ik dat *puinebuurke* verklaren? Het is een slechte boer natuurlijk, eentje die zijn land vol puine (kweek) heeft, en dan ploetert hij boven Susteren, want in Zuid-Limburg heeft hij *puime*.

Mocht het Limburgs voor het Middelnederlandse *momborese*, voogdes dus, een eigen woord hebben, dan zal dat *momerse* zijn. Ik heb het nooit gehoord. Want het gebeurde zelden of nooit dat een vrouw voogd werd, bijvoorbeeld als haar getrouwde zuster gestorven was. Voogd werd meestal een broer van de vrouw, in elk geval een man.

Twee witte bitte

Pauze. Wat rust halverwege dit boek. Ga lekker in de tuin zitten, op een terras, misschien met een van de Limburgse witbieren. Eentje heet korenwolf, naar de bedreigde wilde hamster die alleen in het Limburgse (nog) voorkomt.

Zuid-Limburg heeft drie brouwerijen die witbier brouwen. Er is ook eentje met de naam Limburgse Witte. Die wordt in het noorden van de buurprovincie gebrouwen, in Bocholt en Opitter. Half Nederland drinkt inmiddels witbier, bestelt ‘drie witte

en een spa rood', maar niemand vraagt zich nog af waarom die drank witte heet. Logisch toch: hij is lichter dan pils.

Nee. De term witbier is waarschijnlijk overgenomen uit het Duits, en had aanvankelijk niets met de kleur wit (*weiss*) te maken, maar met *Weizen*: tarwe. Het Duits kent hiervan dialect-varianten als *Weiss* en *Weissen*, en zo zal het woord witbier ontstaan zijn. Op het etiket van het merk Erdinger staat als vertaling *wheatbeer* (Engels *wheat* is tarwe) en (Spaans): *cerveza de trigo*, en ook dat *trigo* is tarwe. Enkele Belgische merken hebben als aanduiding *bière de blanche*, wit bier dus, en daar zien we geen enkele relatie meer met tarwe.

Overigens zijn de woorden *wit* en *weit* etymologisch nauw verwant, en voor de liefhebbers: het WNT meldt dat in het Albaans *bard* zowel tarwe als wit betekent.

Tarwe is een geheel Nederlands woord. *Weit* komt voor in het Nedersaksische taalgebied (Gronings: *wait*) en een deel van Limburg. Ruw gezegd - zo toont een kaartje - is het woord *weit* teruggedrongen tot Noord-Limburg en een strook langs de Maas in Midden-Limburg, die al bij Roermond eindigt. Verspreid komt het nog voor in een paar plaatsen in het zuiden, langs de Duitse grens.

Die ontwikkeling zal wel doorgaan, nu het gewas *weit* nauwelijks meer een rol speelt in het dagelijks leven. Bij de tientallen namen die warme bakkers voor wit- en bruinbrood verzonnen hebben ontbreekt het ook. Jammer, want er zijn interessante woordspelingen te maken met *weit*. Dat woord betekent in het Limburgs ook: weet (ik weet en de gebiedende wijs van weten), zodat ik me af kan vragen: *höbbe veer nag waal weit van de weit?*

Het woord zal wel bewaard blijven in boekweit, in het Limburgs onder meer *boke(n)t*. Kleinigheid nog: het *boek* van boekweit heeft niets met een boek te maken maar boekweit is een verhaspeling van *beukenweit*, een nog eerdere naam, omdat de vruchten een beetje driekantig zijn, zoals een beukenootje.

Nou we toch bezig zijn: boekweit is in het Spaans *trigo sarraceno*, dus tarwe van saracenen of Moren. Komt daar de boekweit vandaan?

Zo heet(te) mais her en der in Limburg *turkeweit*. Ook *törketerf* en spaanse tarwe.

Wie een vrijwel onontwarbaar woord zoekt, voor een puzzel, hier is er een: *petroek*. Dat komt uit het Waals, en is een verbastering van *pois de Turc*: een erwt van de Turken. Ook een woord voor mais en het zou alleen bekend zijn in Vorsen, in het uiterste zuidwesten van onze buurprovincie, pal op de taalgrens, zo meldt het WLD (Woordenboek Limburgse Dialecten).

Get witte winne laote

Smaakte het witbier? Misschien is er een ober te vinden die reageert als u zegt: *ich laot 'm nag ins winne*. Groot is die kans niet, want deze betekenis van winnen heeft bepaald niet gewonnen. In de Roermondse volksopera Sjinderhannes staat:

zeet zo glaas beer det löp zo zaach nao binne,
en is 't laeg waem leet 't neet ins winne?

Er staat geen verklaring bij en ik vrees dat de samensteller dit *winne* niet kende. Wat is het dan?

Winnen is ‘bevruchten van koeien, zeugen, geiten’ zegt het woordenboek van Valkenburg.

Niet echt verkeerd, maar het is niet het bevruchten zelf (dat is dekken, van een konijn: *biezitte*, vergelijk het woord bijzit voor tweede of derde vrouw), maar het zorgen voor nakomelingen. *Laote winne* is daarom de uitdrukking. Het is hetzelfde woord als in delfstoffen winnen. In Vlaams Limburg heten grote boerderijen, de vierkantshoeves, ook wel *winning*.

Merkwaardig is dat weinig woordenboeken het Bijbelse woord winnen hebben. Dat staat in de zogeheten geslachtslijst van Je-

zus, het begin van het evangelie van Mattheus. Abraham won Isaac, (...) Juda won Phares en Zara bij Thamar, en zo gaat het door. Een vertaling van de Katholieke Bijbelstichting Sint-Willibrord heeft dat prachtige woord niet, maar de omschrijving: 'was de vader van', en dat wordt saai, dus wordt het woord vader vaak weggelaten: Joram van Ozias, Ozias van Joatam, Joatam van Achaz, Achaz van... nee, won was beter geweest, ook al wordt het dertig maal herhaald. Het winnen zelf is tenslotte ook een eindeloze herhaling.

Good - baeter - en dan?

Als je wint, zegeviert, ben je beter dan je tegenstander(s).

Een man - midden veertig - lag al weken op het ziekenhuis, zoals de Limburger zegt. Hij was zwaar ziek. Zijn zus die hem haast elke dag opzocht kon op een dag meedelen: *'t geit get baeterder, mer 't is nag neet good, d'r Huub is nag neet naeve Sjmeets' Bakkes.*

Een Brabander die bezig is Limburgs te leren zal wel even met zijn oren wapperen als hij dit hoort. *Baeterder*: een intrigerend woord. Formeel is het de vergrotende trap van een vergrotende trap, want *baeter* is de vergrotende trap (of comperatief) van *good*. We voelen dat *baeter* hier niet zo zeer als een comperatief. Het heeft een speciale betekenis gekregen: minder ziek. In het woordenboek van Roermond staat de karakteristieke zin: *hae is nag neet gans baeter, mer waal al vääöl baeterder.*

Als je naar de betekenis kijkt is hier geen sprake van een vergrotende trap. Niet helemaal opgeknapt, maar wel beter dan vorige week. Ik denk dat zulke zin in het Nederlands vrijwel onmogelijk zal zijn: nog niet helemaal beter maar wel al veel beterder.

Maar vlak voor het ter perse gaan van dit boek, zoals kranten zich vroeger wel interessant poogden te maken, zag ik in de Rabowijzer van april 1999 de volgende uitspraak over een finan-

cieel plan: ‘(...) daar kunnen we maar twee dingen over zeggen: hoe eerder, hoe beter - en hoe flexibeler, hoe nóg beter.’

Nog beter: hier heeft de schrijver (wie weet een Limburger) wellicht beterder bedoeld, maar hij durfde niet.

Knabbe berappe

Een stad met veel al of niet internationale contacten heeft meestal meer welvaart dan een afgelegen stad. Zou zoiets ook voor de taal gelden?

Ja - hoorde ik onlangs. Want het Limburgs is veel rijker aan woorden dan bijvoorbeeld het Fries, vanwege de ligging van Limburg. Friesland heeft geen woorden uit de Waddenzee kunnen halen, en Noorwegen was wat ver.

Een wat lange inleiding om te zeggen dat het vroeger zo arme Limburg wel rijk is aan woorden voor geld en munten. Hier speelt duidelijk de geschiedenis mee. Het grootste deel van Limburg hoorde tot de Napoleontische tijd niet tot de Republiek, en ook toen Limburg definitief bij Nederland hoorde, was er vaak meer handel met het Rijnland dan met Holland.

Voor gewone muntstukken als cent, dubbeltje, kwartje en gulden heeft het Limburgs daarom geen eigen woorden, alleen af en toe een eigen uitspraak. *Döbbeltje* bijvoorbeeld. Overgenomen, denk ik, want anders zou het eerder *döbbelke* moeten zijn, met de k die de meeste verkleinwoorden van tweelettergrepige woorden krijgen, zoals *klummelke*, *zjwaegelke*.

Het ontbreken van eigen namen voor deze munten is nog anders te verklaren. Voor de Eerste Wereldoorlog zag je in grote delen van Limburg nauwelijks Nederlands geld. Betaald werd voornamelijk met Duits geld en *frenkskes*. Het woordenboek van Echt kent het *grosjewèkske*, een witbrood (*wèk*) van zes cent, zegt het woordenboek. Ook in dat van Roermond staat dat een *grósj* (munt van tien pfennig) zes cent waard was. Een *grösjke*

was de Duitse stuiver, en een krentje was een halve mark. Dertig cent dus (in de jaren voor WO I), maar in Roermond heeft krentje zich gehandhaafd als aanduiding voor een waarde van dertig cent: een kwartje *plus eine knab*.

Dat is een stuiver, oorspronkelijk overigens een Belgische munt met een gaatje, die de dubbele waarde had: tien cent. Maar wat betekent zulke historische waarde nu nog? *Knab* heeft volgens mij twee meervouden: *kneb*, voor munststukken, en *knabbe*. Dan denk je niet zozeer aan stuivers, nee: als je hoort: *dae haet knabbe*, dan heeft hij (heel) veel geld.

In Maastricht hoor je vooral: *dae haet cent* (meervoud), en ook dat moet je begrijpen als: tonnen. Misschien kan een cultureel psycholoog eens nagaan waarom Limburgers grote rijkdom uitdrukken in centen en stuivers.

Wie meende veel *knabbe* te hebben, door de *waelj* (weelde) *geplaog of gesjtaoke woor*, kon zich wel eens *verhöffe*: boven zijn macht tillen (heffen, dat hebben we in het Nederlands vooral bewaard in hefboom en verheven). Hij kocht een *wied* (veel) te duur huis, en dan zei het dorp: *det kint d'r noets berappe*. Betalen. Volgens het Venloos Woordenboek komt *berappe* van het Maleise *berapu*. Kom nou. Betalen is in het Maleis *bajar*, maar los daarvan: het lijkt me vrijwel onmogelijk dat die paar *Oosgengers* die we hadden een woord meebrachten dat meteen in Limburg inburgerde. Bovendien: *berappe* staat ook in de woordenboeken van Gennep en Het Land van Maas en Waal, van het Drents en Twents, maar desondanks - schande - niet in v. Dale. Het is aannemelijk dus dat *berappe* uit Duitsland meegekomen is met de munt rappen. Een Zwitserse munt, het honderdste deel van een frank, genoemd naar de raaf die erop afgebeeld stond. Die vogel heet in het Oberdeutsch - zegt het woordenboek van de gebr. Grimm - *Rappe*. Het nu normale woord is Rabe.

De nederigste Nederlandse munt was het oortje, bij ons *äörtje*: een halve cent. Vroeger gespeld als oordje, verkleinwoord na-

melijk van oord, en het woordenboek van Echt heeft dan ook *äördje*, met de d van duit. Uiteraard komt dit woord voor in uitdrukkingen die met zuinigheid te maken hebben. Zoals: *dae biet zich ein äörtje nag in vere*. Mooier vind ik deze uitdrukking voor iemand die heel gierig is: *dae heurt de perelinke in de gróndj neeste*. Gierige lui waren *geldjuvele* of *nutte toegenejde* (dichtgenaaid: fraai woord), ik hoorde *eine hautvas* (komt ook als achternaam voor). Ik besluit met de heerlijke uitdrukking: *Krek! zag cent en doe sjeet d'r op ein äörtje*. Volgens het woordenboek van Roermond gebruikt als een secuur werk gelukt was, oftewel zoals we vroeger tevreden constateerden: *det pies persas*. Soortgelijk woordspelinkje (ook over geld gaand) van de lagere school: zuinigheid met vlijt bouwt luizen als kamelen. Voor de jongeren: het moet natuurlijk zijn: huizen als kastelen.

Bót vól bótter

Weert en omgeving kenden de *bots* als munt. Een interessant woord. In de standaardtaal is het bewaard in de uitdrukking: botje bij botje leggen, met zijn allen wat bij mekaar zien te krijgen. Een botje was een zilveren munt die tot in de zestiende eeuw gangbaar was. Het woord is een verkorting van *botdrager*, en dat was een grapje van het volk. Op de munt namelijk stond een leeuw met een helm die een beetje deed denken aan een mand of bot, een mand die op de rug gedragen werd.

Ik denk dat het hier en daar nog te horen is in Limburg: *ein bót*. Het woordenboek van Valkenburg verklaart: ‘rugkorf uit dunne latjes, meestal door Waalsche kramers gebruikt.’ En dat van Hasselt heeft het woord *bedrós*, vernederlandst tot *botteres*: ‘korfdraagster die haar koopwaar (boter, eieren) in een speciale korf op de rug droeg.’ Het woord is van dezelfde familie als de *buut*, de ton waarin de *kuupwazeleer* staat.

Schreefkens op eene ley

Een mooi algemeen woord voor geld is *sjräöm*, meervoud van *sjraom*: streep. Het is hetzelfde woord als Nederlands schram, een streepvormig wondje, ten onzent ook *sjrab* genoemd. Dat komt van *sjrabbe*: schrappen of schrapen met een mes: *moere* (wortelen) *sjrabbe*.

Een andere woord voor streep is schreef, wat het Nederlands bewaard heeft in *over de schreef gaan*. In het woordenboek van Roermond staat: *euver de sjraom gegange*. Dan ben je te ver gegaan, over de grens (streep).

Wat hebben *sjräöm* nu met geld te maken? De uitdrukking is: *sjräöm höbbe* (het enkelvoud komt niet voor), en dan heb je heel veel geld. Meer dan wanneer je *knabbe* hebt, denk ik.

Ik doe een speelse poging die uitdrukking te verklaren. *Sjräöm* komen bij het toepen voor: de strepen (denk aan schram) op lei of bierviltje die aangeven hoeveel strafpunten je hebt. Er zijn twee methodes. Je begint met zeven (meestal, dan is het spelletje gauw uit, ober...), of twaalf en zelfs vijftien strepen. Als je verliest, moet je strepen *vaege*: uitvegen. Heb je er nog maar eentje, dan heb je *ermooj* (armoede). Hoe meer *sjräöm* hoe rijker, behalve als je bij nul begint, maar dat is niet de oorspronkelijke methode is mij verzekerd.

Het WNT heeft deze betekenis van schram ook, met de aantekening dat die in de 18e eeuw in Gelderland nog voorkwam. Iemand heeft ‘schreefkens, met kryt op eene ley gehaald’ schrammen horen noemen. Heeft hij toepen gezien? Misschien wel in een herberg in Noord-Limburg.

De kardinale vraag is nu: zou zo ook geld geteld zijn? Bij elke honderd gulden een streep op de lei, na vier strepen er eentje dwars doorheen? Had je de lei vol, dan had je pas *sjräöm*.

Ik speel nog wat met de uitdrukking: *nieks op de röbbe höbbe*: geen geld. In Kerkrade: *jinne kräutser mieë*: kruizer, een Oostenrijkse

munten. We hebben dus wel wat meegekregen van Oostenrijk, waartoe grote delen van Limburg een kleine eeuw gehoord hebben. Ik ken *eine kruitser*, en dat woord moet met de munt overgenomen zijn, anders was het *kruutser*.

Iemand die letterlijk niets (geen vlees) op de ribben had, heel mager dus, die kon te horen krijgen: *dich kint me de rōbbe tēlle*.

Sjrabbelhēks

Wie niets op de ribben had, *baar gei geldj* (bijna niets), moest dat bij mekaar schrapen: *sjrabbele*. Ik denk dat dit historisch hetzelfde woord is als *(to) scrabble*. Een vrouw die weduwe werd moest meestal *sjrabbele* om aan de kost te komen. Oneerbiedig werd ze wel eens een *sjrabbelhēks* genoemd. Hēks was niet zo negatief als in het Nederlands. Zo had je ook een *jaaghēks*: een haastige vrouw. Haar mannelijke evenknie heette - hoe logisch misschien: *jaagduvel*.

Aardige uitdrukking nog, als iemand je een gulden terug wil geven die je voorgesloten hebt of wat dan ook. ‘*Laot toch zitte*’, zeg je dan, waarop hij/zij zegt: ‘*eder 't zient en de duvel nieks*.’

Was je zo arm als de duivel, dan moest je soms schulden maken. Dan zei het volk: *dae haet de vót vól sjout* (schuld), of: *dae zit in de sjout wie einen hōndj vól vleu* (vlooiën). Je was *eine sjoutpóngel*, en dat *póngel* was ook al niet positief: *eine póngel* (prul) is iets van geringe waarde.

Zich sjabbe

De weduwe moest *sjrabbele* om aan de kost te komen. Nu is ze minimaal bijstandsmoeder, waarvoor ik eens (maar ik ben er niet meer gelukkig mee) het woord *sjteunmeuderke* bedacht heb. Ach, arme mensen zijn er misschien minder dan vroeger. Komt dat door het gedoe op de beurs, de opmars van de geldverdie-

ner dat het vaderland er veel netter bijloopt? Twintig jaar geleden droeg hij daar nog een spijkerbroek *mit fraanjele, noe kinste hem door ei ringske haole*. Je hoort dan ook vaker dat iemand er *shabby* uitziet. Armzalig, zegt het (Engelse) woordenboek, verlopen, vuil. *Wie eine sjab*, zou ik zeggen. *Sjabbe* waren (onder meer) mensen die geen geld hadden kleren te kopen, *shabby* is in het Limburgs *sjebbetig*.

Overgenomen uit het Engels?

Nee. Een Middelnederlands woord dat het Limburgs bewaard heeft. Het wordt nog dagelijks gebruikt, zeker in Midden-Limburg. En hoewel het woord (zeer merkwaardig) niet in het Roermonds woordenboek staat, is het in delen van de bisschopsstad een soort geuzennaam geworden. Althans: de geheel aparte taal van de oostelijke wijken *Veldj* en *Kemp* heet inmiddels: *Sjabbe-Remunjs*.

Het is een soort Bargoens, maar misschien is de naam Rotwelsch beter: het *kremersletien*, de taal van marskramers langs de Rijn. Oprechte handelaars maar er zaten ook mensen met minder edele bedoelingen bij. *Welsch* is Waals, een taal die geen al te

Een voorbeeld van die bijzondere taal, ontleend aan Internet: *Sjpan herfs dae retting. Jalle*.

Wanhopig zoeken naar woorden van grootmoeder helpt niet, deze kreet is volkomen duister. Zelfs als u het zeldzame Venloos Opzeuk Beukske bezit. Daar staat in: *span herres*, met de verklaring: kijk eens hier, spannend, link. Komt iets in de buurt, maar niet het verzonnen voorbeeld: *uig span herres*. *Sjpan* is helemaal niet spannend, maar betekent: kijk (uit), een waarschuwing. *Uig span* is dus dubbelop.

Het wat officiëler Venloos Woordenboek heeft *spanne*: kijken. De vertaling van die spannende zin: ‘*Kiek oet, dao sjteit eine plies. Renne.*’

positieve naam had, zoals ook blijkt uit koeterwaals. *Rot* staat waarschijnlijk voor de kleur rood, en heeft volgens sommigen te maken met de lap vol rode vlekken die zwervers, bedelaars en *lómmelekremers* om hun hoofd hadden, ten teken dat ze ziek waren.

Allei, belangrijker is dat het *Sjabbe-Remunjs* opgeschreven en bestudeerd wordt nu het nog kan. Dat is een karwei van jaren. Overigens zijn verschillende van deze woorden in het dialect doorgedrongen, en die zullen gewoon tot de Limburgse woordenschat gerekend moeten worden, zoals *vlemme*: (flink) roken en *floep*: angst. *Bengde* zullen we in het Limburgs zeggen. Het Venloos Woordenboek zegt voor *floep*: schrik. Te zwak, vind ik. Dat woordenboek heeft ook *kielf* (hond). Maar *sjpanderik*, bril (denk aan *sjpanne* = kijken), zou dat nog wat kunnen worden?

Sjabbe zijn oorspronkelijk schooiers. Maatschappelijk laagstaande personen, zegt het woordenboek van Herten. Deze betekenis kende het Middelnederlands niet. Wel: versleten kledingstuk en: een morsige vrouw. Of er in het Limburgs een betekenisontwikkeling was, of dat er altijd gesproken is van *sjabbe*, is moeilijk meer te achterhalen. Ik meld verder dat *zich sjabbe* betekent: krabben, als je jeuk hebt.

Ook kun je *eine dae oetjoebes neudig haet, bie zien sjabbe griepe*. Dat zullen oorspronkelijk wel de kleren zijn, maar misschien ook een soort lurven, want ik ken - en in de buurt van Weert hoor je dat ook: *hae haet nieks um zien sjabbe*. Geen fatsoenlijke kleren.

Kerkesvolk

Sjabbe waren vaak *lómmelekremers*, die langs de deuren *fóddele* ophaalden: versleten en te klein geworden kleren, lompen. Deze beroepsgroep werd (met een heleboel begrip) aangeduid als *kerkesvolk*.

Ik heb in geen veertig jaar (of nog langer?) zo'n karretje gezien. Maar daarmee hoeft het woord *kerkesvolk* nog niet te verdwijnen. Colla Bemelmans liet het in een van zijn gedichten heel origineel herrijzen. Hij beschrijft hoe op *gowe vriedig* mensen met hun boodschappen voor de Pasen sjouwen. Ik citeer enkele regels:

de iezere vraetkarre
 klettere ouch op ene daag wie huuj
 uëver de parkeerplaatsj
 geduujd door neet vol te kriege luuj
 Kerkesvolk

Ander kerkesvolk, of maatschappelijk hoogstaande personen misschien, hoewel: lees verder...

Och 't is waal zielig
 lachde de Mercedesman
 mè mit Kaesjmis dan
 kries-te weer ene nuje

Dit is oude woorden een nieuwe lading, betekenis geven. Maar dan moet je die woorden wel eerst kennen. En misschien kennen we met zijn allen het Limburgs te weinig om er Europese poëzie in te mogen verwachten.

Loezepummel maete

Geld kent geen grenzen, zagen we. Je kunt nu overal ter wereld met de nieuwe daalders, dollars dus, betalen. Europeanen namen dat woord (oorspronkelijk thaler) mee naar hun nieuwe land. De koers van de dollar is overal (een beetje) verschillend. Niemand kijkt daarvan op. Maar als nu eens een rijksduitse meter hier *mieter* genoemd werd en 96 centimeter zou zijn?

Nee. Een meter is overal een meter, een kilo duizend gram.
 Volgende hoofdstuk?

Wacht even. Oppervlaktematen verschilden wel degelijk. *Eine mörge* is niet in heel Nederland - en Limburg? - hetzelfde, en drie van die morgens, *ei boonder*, evenmin. Dat heeft echter weinig met taalschoonheid te maken.

Hoe weinig?

Nag geine loezepummel: heel weinig. Een intrigerend woord. *Loes* is luis, maar *pummel*? Volgens het WNT is dat woord voor het eerst aangetroffen in 1857 en mag men niet denken aan verwantschap met het Latijnse woord *pumilus*, dwerg.

Nee. Ik heb het over de ware betekenis, die ik geheel citeer: 2) Mannelijk lid. Gewest. DORREN.

De laatste twee aanduidingen betekenen dat het om een regionaal woord gaat, aangetroffen in de Woordenlijst uit het Valkenburgsch Plat van Th. Dorren, twintig jaar eerder verschenen. Die zegt eenvoudig: penis. Ik kan me niet voorstellen dat het woord *pummel* in Limburg niet voor pakweg 1850 bekend zou zijn, maar allei, het gaat mij om het schitterende beeldwoord: *loezepummel*. Iets heel heel kleins, zoals het piemeltje van een luis. Ik heb het alleen in het woordenboek van Tegelen kunnen vinden, en daar wordt het (hoe jammer) verklaard als: drek van de muis. Ik vrees dat meneer pastoor hier meegekeken heeft.

Luchtepaol van sjtreu

Prestaties kun je vaak meten. Zij springt bijna zeven meter, hij kan 340 kilo tillen. Sommige prestaties zijn niet meteen in nuchtere cijfers uit te drukken. Omdat ze een graad aangeven bijvoorbeeld. Lompheid en domheid, die kun je nauwelijks meten. Dronkenschap vroeger ook niet. Maar het volk heeft er schitterende vergelijkingen voor bedacht. Ik schat dat we binnen Limburg een zestig, zeventig uitdrukkingen hebben: *zoe zaat wie* (dronken als)... Die heb ik in het eerste boek van de Letterbak uit de goot gehaald.

Tientallen eigenschappen worden vergeleken, in alle dialecten en talen. Zo sterk als een beer, slim, stom, lang, vul maar in. Vaak is de vergelijking onduidelijk, er misschien nooit geweest. Want waarom zou iemand zo gek zijn als een kwartje? Soms ook is de vergelijking grappig. *zoe gezjwank* (lenig) *wie eine luchtpeol* (lantaarnpaal, uit de tijd dat die nog van hout was).

Deze uitdrukking dunkt me helemaal Limburgs. En zeker: *zoe sjtóm wie sjtreu*. Ik heb die verder nergens kunnen vinden. Ze zat jarenlang in *miene kopsjpieker* (dat woord komt nog, u kunt alvast gaan denken), en ineens begon ze zich te roeren. Het stro vroeg. ‘Wat is er eigenlijk stom aan mij?’ Na maanden drong het tot me door. Het allerbeste is dat arme stro uit de kop geslagen, met de dorsvlegel: *veur mik en kook en beer*.

Kniensgiftig

De volgende heb ik ook nog niet in de standaardtaal gehoord of aangetroffen: *zoe giftig wie eine knien*. Of *kniensgiftig*. Is dat aardige dier Broer Konijn zo kwaad?

Niet in vrijheid, denk ik. Maar opgesloten in een kooi, kon hij - de ram, *remmei* - vreselijk tekeer gaan, met zijn harde poten op de houten wanden rammelen. Bonken, zo kun je het rammelen van de ram (*remmele* in het Limburgs) ook noemen, want rammelen is bespringen, dekken door de ram. Hier kun je creatief mee aan de gang.

Ook met het woord *kniens*, dat het Venloos Woordenboek heeft. Betekenis: zeer kwaad. Het is (waarschijnlijk) bijwoord én bijvoeglijk naamwoord, heeft dus trappen van vergelijking, en je kunt derhalve zeggen: *knienser haaj ich dem nag noets gezeen*. Voila, daar gaat dit boek over: *sjoen Limburgs*.

Ein rôtte plank baove de hël

Zoals je dronkenschap kunt meten, zo ook inspanning. Daar zijn allerlei trimtoestellen voor. Maar moeite meten? De moeite die je moet doen om een vrouw te krijgen of te willen veroveren? In het woordenboek van Herten vond ik daar een schitterende uitdrukking voor: *veur dem zól d'r euver ein rôtte plank baove de hël loupe*.

Een variant, vaker gehoord: *veur det vrouwmes kruup d'r door ein däörehèk* (haag van doornige struiken, zeer gemeen: de sleedoorn). In mijn gedicht Neel heb ik die uitdrukking gebruikt. Vossen vinden vergeten lijken (die laarzen aan hebben), en dan komt:

... naaks haje troebe
kaerels door däörehèkge wille kroepe
veur wo dao dae poema blindj aan sijnagert.

Maar als er geen antwoord komt? Er loopt daar een treurende jongeman. Jarenlang heeft hij achter een *meid loupe sjoje* (schooien): *hae haet eine greune waeg gael geloupe*, maar ze doet of hij niet bestaat.

Als dat zo doorgaat, komt hij in het *óssebook*: het boek waarin mannelijke vrijgezellen van dertig komen te staan.

Het zou ook kunnen (meent een ervaren tante) dat de jongeman te weinig van de *ars amandi*, de kunst van het beminnen weet. Een ander denkt: dat wordt nooit wat bij *die zaodreub*, *dae klutskop*, en een beetje vals zegt die: *det kump nag waal, wie bie einen ós de mèlk*.

Tussen haakjes: ik schrijf *klutskop*, omdat ik het zo hoor in het Heldense, waar het woord *klutske* of *klötske* nog gemeengoed is: een stukje *gekluif* (gekloofd) hout, voor de kachel. Een drie maal zo groot stuk, voor de open haard, is *eine klóts*, Duits *Klotz*. *Klotzköpfig* is bij de oosterburen oerdom. *Wie sjtreu*.

Sjtoekrenner

Eigen sportwoorden zal het Limburgs niet zo heel veel hebben. Daar is sport te jong voor. Ik ken wel klankaanpassingen, zoals de *körner* (corner). Maar hoe vind je er meer? Dat zal een moeizaam onderzoek zijn. Zelf herinner ik me (uit de tijd dat een overhemd *sjporthumme* heette) *verkik*. Ongetwijfeld freekick, een vrije trap, maar wij bedoelden vooral de overtreding: *eine nutte verkik*, met het negatieve ver- van vergrijp, vergissen en dus verkeerd.

Een duidelijk Limburgs woord is *sjtoekrenner* oftewel wielrenner. Het woordenboek van Sittard heeft *sjtókrenner*, en het zou ‘een stootsgewijs hard en langzaam fietsende renner’ zijn.

Ik laat die definitie voor wat ze is en wijs op dat stootsgewijs. Daar zullen we de betekenis van het woord *sjtoeke* of *sjtókke* moeten zoeken. Ik zie een verband met stoken in de (oudste) betekenis: door een duwende beweging op een bepaalde plaats brengen. Denk aan de bewegingen die je met een tandenstoker maakt, en zie dan de *sjtoekrenner* zwoegen. Bepaald geen soepel rouleur, maar iemand die stokkende bewegingen maakt, een *stoemper* zouden we nu zeggen.

Hoewel: een van de samenstellers van het woordenboek van Kerkrade beweert dat een *sjtoekrenner* genoemd is naar de Duitse autocoureur Hans Stuck, die in de jaren twintig razend populair was in de Oostelijke Mijnstreek. Wie de snelste op de fiets was, noemde zich naar die kei, meent hij.

Ik geloof dit niet, maar hier wreekt zich dat er zo weinig in het Limburgs geschreven is. Want zou je *sjtoekrenner* aantreffen voordat coureur Hans zijn eerste race gereden had, dan stond die meteen met motorpech langs de weg. Zag hij *fitserenners* en *koertäörs* voorbij zoeven.

Bidon bubbelwater

Wat de bidon is voor een wielrenner, was voor de landman het *sjpakenke*. Een metalen drinkkannetje vergelijkbaar met een hedendaagse bidon, maar ovaal plaats rond.

Kleuren: blauw en *grieze gritzel*.

Ik vroeg in mijn taalrubriek naar de herkomst van het woord, maar dat leverde weinig op. Alleen de suggestie dat er vroeger (misschien, ‘wel eens gehoord’) kruikjes met spa erin verkocht werden.

Vroeger? In de Roermondse volksopera *Prikkebein* staat in een opsomming: *mien sjpakan en ei breudje*. Dat betekent dat het woord zeker een eeuw oud is, en toen werd er in onze streken nog niet veel spa gedronken, zodat ik een relatie tussen de *sjpakan* en het beroemde bronwater afwees.

Maar wat dan?

In het woordenboek van Echt vond ik later de *sjpaajkan*: aarden drinkkruik ten gebruike in het veld. Let wel: aarden. Ik heb mijn *sjpakenkes* in het museum gezien: allemaal van metaal.

Zou dit een geval van volksetymologie kunnen zijn? Dat is - eenvoudig gezegd: een woord iets veranderen, zodat de vermeende herkomst duidelijk(er) is. Het element spa werd niet begrepen, dus is er *sjpaaj* van gemaakt: een kannetje om mee te nemen als je gaat *sjpaje* (spitten).

Maar dan blijf ik ook met dat spa zitten. Of zou de *sjpaajkan* veel ouder zijn en veranderd in *sjpakenke* toen het bubbelwater arriveerde?

Ein vief in de sjtoek

In idealistischer dagen heb ik wat gedichtjes geschreven kinderen (beter) dialect te leren.

Eentje ging zo:

ein twie drei tèt mer mit
waem drek d'n duvel vrit

boeneveer en ertevief
kiek: ammaol zien ze wief

zös zeve en de ach
waem haaj det gedach

ouch de nege en de teen
nemes haet de nul gezeen

Waarom ik het zo verrassend vond dat alle cijfers vrouwelijk zijn, weet ik niet meer. Bijgedachten aan wiskunde of boekhouden?

Wel waarom ik dat nodig vond. Alle *bookhajers* zeggen nog: *dao mót ein twie sjtaon*, niet natuurlijk: *eine twie*, want dat botst met het Nederlands.

Maar zodra er een aanwijzend voornaamwoord vooraf gaat, rammelt het vaak: *deze vief is neet verdeend*. Heren Limburgse sportverslaggevers: ik wil ook nooit niets meer horen over deze hatelijke nul. Het is: *dees nul, dees ach, amen* (zag de *köster van Zjwame, pesjtoer van Neel dae de bóks oetveel*).

Allei, ik heb een paar Limburgse creatieve woorden opgesnord. *Verel* bijvoorbeeld. Dat is natuurlijk: vierdedeel, en komt voor bij maten en inhouden. *Ei verel krotte* was een vierde deel van *eine mörge*, ongeveer acht aren. Zulke kleine stukjes akker zijn er niet meer. Maar *ei verel flaaaj?* Geef maar.

Telwoord vijf heeft wat meer opgeleverd. Allereerst: *dae haet vief*

veur: wordt voorgetrokken. Het was dan ook *ei net menke*, maar ineens niet meer: hij had *ein nutte vief in de bóks*. Geen winkelhaak maar een v-vormige scheur, zoals de Romeinse vijf: V.

Hoe kwam hij daaraan?

Hij had appels gejat, was betrapt, gevluht, *ónger de tankeldraod* door gekropen en vervolgens in een beek gevallen.

Kletsnat kwam hij thuis en kreeg meteen *vief van de lèste*: een pak slaag. Waarschijnlijk afkomstig van een uitdrukking bij het *kruutse* (kruisjassen). Wie de laatste slag binnenhaalt krijgt daarvoor vijf punten extra.

De volgende dag al had moeder spijt van die slaag, want wat werd hij ziek, *oos menke*. Hij kreeg koorts en uiteindelijk *de viefleen*. Dat woord komt uit wat tegenwoordig wel het Luikerwaals genoemd wordt, *five linte* zegt het woordenboek van Valkenburg, en dat zou een verhaspeling zijn van Frans *fièvre lente* oftewel zachte koorts.

Het is echter een gemene (hersens)ziekte, ouders gingen ter bedevaart als een van de kinderen *de viefleen* had.

En dan heb ik zelf verzonnen (en geschreven) dat de zon *de darteen* op had. Dat was (is) een zeer grote versnelling voor wielrenners. Je moest kracht hebben om die langdurig rond te kunnen krijgen, dus die zon is krachtig, *die leut ós get zeen*. Niet de mooiste vergelijking voor zeer heet (wist u trouwens dat de mussen die dan van het dak vallen helemaal geen mussen of *mosschen* zijn, maar mos, dat uitgedroogd is en los laat?), maar wie weet wat er nog mee te doen is.

Aafgelekte krintebaard

Scheldwoorden zijn een dankbaar onderwerp voor woordverzamelaars. Enkele Limburgse plaatsen kennen een kalender met voor elke dag een scheldwoord. Daar zijn uiterst flauwe bij. Ik doe een greep: *lómmelekael* (*kael* is kerel, *lómmelekremmer* is

mooier), *zoerwoosvaart* (zo dik?), *brikkebekker*, *knaokevraeter*, *ougedeender* - nou ja, dat gaat nog wel. Is deze dienaar iets minder slaafs dan de *vóttkroeper*?

Deze woorden vertellen iets over de uitgescholdene, wat veel (machteloze) scheldwoorden niet doen, zoals teringhoer of schubbenkut. Hieruit kun je alleen opmaken dat de schelder boos was. Er is nog een hele *gas* (hoeveelheid, maar beneden de tien) geslachtsdelen, een dozijn andere zakken, en een complete dierentuin (zeug, rund, ezel, pad, *bloodzoekert*, *ós*) voorradig.

Ik hou meer van lichtere scheldwoorden, die vaak een kleine afkeuring in zich hebben, maar die tevens een karaktertrek of hebbelijkheid van het slachtoffer onthullen. Ze typeren iemand. En dan heb ik het niet over probeersels als spatlaplikker. Dat is volgens het Nieuw Nederlands Woordenboek van Agressief Taalgebruik een jongeman die een oudere vrouw het hof maakt. De bedoeling is duidelijk: het *menneke* likt af wat anderen overgelaten hebben. Maar wat moet ik met die spatlap? Aan uitspattingen denken? Waarom? Ik zie een hoopvolle jongeman. *Hae haet zös, zeve kier op eine aos gehouwd* (het werd niets met zijn liefjes), en nou probeert hij troost te zoeken *bie ein aafgelekedé bóttram*, of *ei vrouwmes det van het ganse verke gevraete haet*: veel seks gehad, zouden we nu zeggen.

Ik kwam ons spatlaplikkertje tegen toen ik in dat boek loerde of de woorden die ik behandel niet daar al instonden. Het werkje is tenslotte geschreven door Vlamingen. Zo kwam ik krentenbaard tegen: iemand met pukkels, staat er. Dan heeft v. Dale het duidelijker: opgedroogde uitslag op mond of kin. Ik ken het als een collectie zweren rond de mond. Zal gelukkig wel tot het verleden behoren, maar daarmee hoeft het woord nog niet te verdwijnen. Ik heb het weer levend gemaakt in een gedicht over een winterlandschap bij Egchel:... *teikes mier van laeve nag dan kräön de krintebaard / mólshuip*. Ik hoop dat het duidelijk is: een rondje molshopen als krentenbaard.

Ook de pad staat in dit woordenboek: lelijk, opgezwollen persoon. Weinig overtuigend. We moeten denken aan het volksgeloof dat een pad zich opblaast als ze kwaad wordt. Volgens het WNT is een pad verder een ‘slordig en vadsig wijf’, maar het verkleinwoord paddeken zou een liefkozende benaming voor vrouw of kind zijn. Zo kun je boeken vullen.

De eerste niet letterlijke betekenis van pad die het WNT geeft, daar kun je wat meer in zien: kort en dik iemand. Stel je een pad voor, een dier met - zoals de dichter Chris van Geel zegt: voor liefde veel te korte armen. Is daarom het nuchtere woord pad zo typerend voor een korte dikke vrouw?

Een van de Limburgse woorden voor pad wordt ook en nog steeds gebruikt voor korte dikkerds: *króddel*, verwant aan het Duitse *Kröte*, maar zoals we gezien hebben zeker niet overgenomen. Middelnederlands is *crode*. Een echt erfwoord dus. Zou het daarom zijn dat ik *króddel* omarm als karakteristiek voor een korte dikkerd, en pad niet?

Nee, hoewel het voor een deel een gevoelskwestie zal zijn. *Króddel* is geheimzinniger, geeft associaties met kreupel en *kroekesjtop*: een al te klein kind, maar ook een meisje: *waat eine kroekesjtop höbs doe dich oetgezóch*, zie ik in het woordenboek van Echt. Ik neem nog even de trein naar Tegelen, alwaar *króddel* een ‘misvormd of in groei achtergebleven knolgewas’ zou zijn (de overeenkomst is duidelijk), en *eine kroekesjtop* is: in groei achtergebleven kort gedrongen persoon. Ik bedoel maar. En *kreutelik* (zie *Kröte*) is iets als: ziekelijk, zeurderig, maar zulk woord gebruikt niemand meer, dus de juiste betekenis zal altijd vaag blijven.

Het mooiste woord voor een korte dikke vrouw vind ik *krómbössel*. Dat is letterlijk een bos (schoof) stro waarin alles bij elkaar gesnoerd is wat was blijven liggen op de dorsvloer: hele halmen, stukjes stro, aren, onkruid. De *krómbössel* was veel dikker dan de normale schoven, en zo had je (vooral vroeger) dikke, kleine, kromgewerkte vormloze vrouwen. Soms hadden die

ook nog een geprononceerd achterste, en dan waren ze *ocherm ein bólvót*.

Bólvót, króddel, krómbössel: wat hebben we een fraaie taal.

Nuutsblaad De Gaaplaepel

Terug naar het wat lichtere scheldwoord. *Nuutsblaad* voor een kletstante, is dat wel een echt scheldwoord?

Ja: het is venijnig bedoeld.

Hoe komt tante trouwens aan haar nieuws?

Ze is *eine gaaplaepel*: staat de hele dag te *gaaplaepele*. Overal waar wat te doen is, daar is tante. Een echte *loupsjans*, zodat de kinderen als ze uit school komen wat rap *ineingefiesternulde luiwiewersoeep* krijgen. *Oppe Boukoul (wo zich ei löfke gedaon waert)* waren *gaaplaepele* ‘*dae troep wiever die op vriedig bie de kirk sjtinge te gage wies ei brudje nao boete keem.*’

En dan snel wat eten koken.

Tegenwoordig is dat geen probleem. Vraag dus: wat was die *luiwiewersoeep* toen het woord ontstond? *Gaaplaepele* (of moet het langzamerhand *gaaplaepels* zijn, dan is er ook onderscheid met het werkwoord?) hadden geen tijd om in de tuin groenten te halen, maar wat dan wel? In elk geval: *luie zjweit is gauw gereid*.

Volgende vraag: zijn *gaaplaepele* vooral vrouwen? In het woordenboek van Hamont-Achel, ten zuiden van Weert, vind ik het woord *gaap*: *ein gaap*, dus duidelijk vrouwelijk. Logisch: vrouwen hadden vroeger meer tijd - overdag dan - dan de mannen. Nou staan bij de training van een beetje club al gauw een paar honderd mannen te kijken, vutters, andere ouderen en werklozen. *Gaaplaepele*?

Nee: *japemen* schreef me Cor Gielen uit Waubach die *oes Kirchroa* is, enkelvoud *japeman*.

Barebinje mit klinkvaersers

Japemen: dat is eigenlijk ‘een stuk emancipatie’, om die kreet mede voor uitsterven te behoeden. Want vroeger golden alleen vrouwen als kletkousen. Die konden uren *barebinje*: praten tijdens het werk. En wel: het repareren van een baar. Dat was een tonvormige aardse pot, maar meest een grote houten schaal of schotel. De herkomst van het woord is twijfelachtig: er wordt aan dragen gedacht, vgl. (draag)baar.

Een gebarsten pot moest naar de *barebinjer*, die er een (houten) hoepel omheen legde. Dat duurde even, en dan had moeder de vrouw tijd om het laatste nieuws uit te wisselen, zo wordt verklaard.

Een schotel (kom) kon je zelf repareren. Eerst wat lijm in de barst, dan aan weerskanten ervan een gaatje boren, draad erdoor en die stevig vastbinden. Dat moest je met zijn tweeën doen, dus viel er wat te kletsen. Ik merk nog op dat van dit werkwoord alleen de onbepaalde wijs voorkomt, en misschien het voltooid deelwoord. Je kunt niet zeggen: *zie bónje drie keteer de baar*, of zoiets.

Hetzelfde geldt voor de misschien mannelijke pendant: *klinkvaerse*. Dat werd vooral gezegd van boeren die onderweg naar het land stonden te kletsen. De herkomst is nog moeilijker dan die van *barebinje*. Als je aan kletsen denkt, ben je geneigd in het woorddeel klink de klink van een deur te zien. Zal wel. En *vaerse* (of moet het *faerse* zijn?) is een variant van veesten of winden laten.

Allei, om deze woorden te blijven gebruiken, hoef je de juiste (taalkundige) betekenis nog niet te doorgronden. Je kunt van een glas wijn genieten zonder te weten hoe wijn gemaakt wordt. En dus laat ik die lepel van de *gaaplaepel* ook maar zitten. De suggestie: kinderen die niet wilden eten, stak je een lepel in de mond, dan ging die vanzelf open, bevalt me niet. Want wat heeft dat met nieuwsgierigheid te maken?

Misschien is een *gaaplaepel* ook nog wel een *loupsjans*, suggereerde ik hierboven: een uithuizige vrouw, eentje die de hele dag de hort op is. Mooi woord, en - het wordt vervelend: ook deze herkomst is me duister.

Het eerste deel komt ongetwijfeld van het werkwoord *loupe*, lopen, maar die *sjans*? Dat is onder meer een takkenbos. Kan ik niets mee.

Schans als verdedigingswerk dan? We hebben het woord bewaard in (zich) verschansen, in aardrijkskundige namen als Mookerschans, Nieuweschans in Groningen, en de heemkundevereniging in Swalmen heeft een boerschans nagebouwd. Een eenvoudig verdedigingswerk waarmee boeren zich konden beveiligen tegen binnenvallende, plunderende troepen. Daar had Limburg eeuwenlang geen gebrek aan.

Dan ga je denken: *ein loupsjans* bezocht de schans, waar altijd wel knappe buitenlandse militairen te vinden waren, om daar wat te *sjanse* oftewel vrijen?

Warempel: het WNT heeft schansloopster, een 'lichte vrouw die zich des avonds op de wallen of bij de schansen ophoudt', dus - zegt het gezaghebbende woordenboek: legerhoer.

Oos loupsjans?

Ik weet het niet. Het woordenboek van Venlo heeft bovendien als synoniemen *loupshuit* (Hollandse import?) en *loubóks*. Mooi is de uitdrukking: *hae haet de loubóks aan*: is voortdurend op pad. *Eine kaerel*.

Nog even over *sjanse*. Dat is ouderwets vrijen. Meer dan een handje en zoentje gaf het in den beginne niet. Ook lopen had deze betekenis: zij heeft drie jaar met Herman gelopen. Een meisje dat de jongens achternaliep had *vleu oppe sjtert*: vlooiën in de staart. Dat moest het *sjoje* verklaren: je liep om de jeuk kwijt te raken.

Sjanse is nog wat anders. Op het eind van de oorlog werden mannen uit de omgeving van Roermond verplicht de Duitsers te helpen bij het graven van zogeheten tankvallen: diepe sleu-

ven waar geallieerde tanks niet doorheen zouden kunnen. Dat graven werd *sjanse* genoemd: verdedigingswerken aanleggen.

Sjalevaeger zeuk lousjans

We hebben het even over vrijen gehad. Een kerel die daar een sport van maakte, was eine *sjalevaeger*. Die zat duchtig achter de meiden aan. Ik heb dit even neutraal gehouden, want de woordenboeken hebben nogal verschillende verklaringen. Dat van Roermond is hard, wellicht omdat samensteller dr. J. Kats een echte heer van vroeger is. Hij oordeelt: liederlijke kerel. In Herten is de *sjalevaeger* een schuinsmarcheerder (ja, maar niet iemand die op 't *Belsj* naar de madammekes ging), en Sittard - wat meer gewend? - heeft het over een snoeper, ook (Albaer Sluijs): *eine sjlumme, gewiksde nieksnöt*, iemand die geen bal uitvoert.

Boeiend woord dus, maar wat zou de herkomst zijn?

Ik kreeg verschillende reacties. Uiteraard probeerde men de letterlijke betekenis van *sjalevaeger*: schillenveger, op een of andere manier aanvaardbaar te maken. Hierbij zij aangetekend dat *sjale* niet alleen schillen zijn, maar we hebben het ook over de *sjaal* van een boom (en de *huidsjaal* is de hoofdhuid, fraai woord). Maar stukjes bast bij elkaar vegen?

Nee - menen enkele woordenboeken: deze man veegt schalen schoon. Onzin: een schaal is ein *sjaol of sjóttel*. Zo kennen we de *sjaolebak*: een inhoudsmaat die je op de weegschaal zette.

Met het woord *vaeg* kom je ook niet veel verder, want dat is een meisje of vrouw die iets doet dat op het randje zit. Niet negatief. Het WNT verklaart *veeg* (voor het eerst in 1613 aange troffen) als: resolute, bijdehante vrouw, maar ook wel: brutaal, boosaardig wijf. Ik vind dat er iets van bewondering in ons woord *vaeg* zit: dat durft een keurig nette vrouw vast niet. Maar de *sjalevaeger* is een man, een man die veegt, zoals de Heerlense *sjapevaeger*: een dief, dus iemand die de *sjager* (schappen) veegt. Dat is de letterlijke betekenis van *vaege*. Het betekent ook slaan:

drek vaeg ich dich d'r eine. Ik vermeld nog het vegen, schoonmaken van schoorsteen of beek, waarvan het Tegels woordenboek een aardige variant heeft: *de sjtad* (Venlo) *is ein tessevaeg*, oftewel: klopt je geld uit de zak.

Vervolgens kreeg ik de suggestie: kan *sjalevaeger* iets te maken hebben met de mannen die gevelde dennenbomen ontschorsten? Dat gebeurde veel in Limburg, op de zandgronden, in het gebied waar de *sjalevaeger* optrad, want de mijnen hadden *sjtiepe* (stutten) nodig. Ontschorsen gebeurde met lange brede beitels. Frits Criens gaf vervolgens een verklaring die zeer overtuigend is. Voor hem heeft *sjalevaeger* dezelfde betekenis als voor mij: vrouwenjager, en hij zegt: ‘*Wen hae ei maedje eine kier gehad haet, liëtj hae 't kind zitte en geit nao 't volgendje.*’

Precies als de ontschorser: ‘*Dae keek neet meer óm nao de buim die hae gehad haaj. De sjalevaeger is eine jóng dae op ei flot plezeerke oet is en zich daonao nieks meer aan het maedje gelaage liëj ligke.*’

Nu komt natuurlijk de (onoplosbare) vraag: heeft de bedenker van het woord *sjalevaeger* zo'n man in het bos voor ogen gehad? Andere vraag: maakt het wat uit of de schilder van een onsterfelijk werk dat precies zo bedoeld heeft als kunstkenner nu menen? Dat hoeft niet: geniet, zie wat je erin ziet. Conclusie: *sjalevaeger* is een woord dat een klein kunstwerk is. Zei hij, maar ik meld nog even de uitdrukking uit het boekje *Ei Pötje mit Perikke* van Piet Abrahams: *dae haet vääöl bleumkes bevlaoge*. Vertaald en verklaard: hij heeft - als een bij - veel bloemen bevlogen, dus: veel meisjes gehad. *Eine sjalevaeger*.

Sjiet huuske

Eine *sjalevaeger* zal meestal *geine bangesjieter* zijn. Soms wel *eine gifsjieter*. Mooie woorden. Ik noem voor bangerik nog *sjiethoes* en *sjiet-in-de-bóks*.

Dat brengt me op het merkwaardige woord *sjiet* (schijt dus) als bijvoeglijk naamwoord, in de betekenis: klein. Het viel me pas op bij een stadswandeling door Roermond. Daar heb je 't *Sjietbergske*, een smal verbindingsstraatje waar honden nogal wat deponeren. Uit het plaatselijk woordenboek valt op te maken dat dit straatje genoemd is naar die (of misschien wel menselijke) uitwerpselen. Edoch de dienstdoende gids verklaarde: het loopt hier heel licht omhoog, het is dus *ei sjiet bergske*.

Juist. *Sjiethuuske* is een ouderwetse wc, *ei sjiet huuske* een klein miezerig huis. De klemtoon van de woordgroep ligt hier meer op *huuske*. Ik kan me ook herinneren: *det sjiet kaerelke van dem*: een min mannetje, al of niet uit jaloersheid zo genoemd.

Ik noem dit gebruik hevig Limburgs, althans: ik zou geen Nederlands neefje weten. Misschien lullig: een lullig huisje. Maar daar kun je geen lulhuisje van maken, dat is wat anders.

En hebben we ook niet: *waat ei klómmels huuske is det? Ei klómmels kaerelke*. Er valt nog veel te doen.

Sjiethoes, *sjaelenammie* (Frans ami: vriend), *sjörger* (zelfde als *sjab* en *sjojer*): je hebt honderden scheldwoorden. Of harde karakterisering, zoals *sjiethoes* en *linksepoot*.

Is dat wel een echt scheldwoord, *linksepoot*? Soms, als iemand zwaar onhandig is. Maar toch niet als je alleen maar linkshandig bent? Heeft niet een *linksepoot* de uitdrukking *wie linker wie flinker*, *wie rechter wie sjlechter* bedacht? Maar er staat *linker*, en *link* is toch zeker geen *links*?

Toch wel. Het grondwoord van *links* is *link*, dat met buigen te maken heeft (aanhanger *lenkt aus*, staat op Duitse vrachtwagens). Link betekent dus: niet recht, en zo zullen (kunnen) de combinaties rechts-recht en links-link ontstaan zijn.

***Wadewaer,
oftewel:
elke sint heeft zijn wind***

Er zijn mensen die hun dialect precies zo (willen) schrijven als ze het uitspreken. Of wat ze menen te horen dat anderen zeggen. Dat levert vaak onleesbaarheden op. U komt straks nog *hwag* tegen en *fiejwaol*.

Hierboven staat iets minder vreselijks: *wadewaer*. Het is de veelgebruikte zucht *waat ei waer*, maar dan genoteerd zoals ze uitgesproken wordt. De Roermondse zanger Sjra Puts herhaalt in de titelsong van zijn nieuwe LP die verzuchting zes, zeven maal, als een soort bezwering. In het Nederlands zou je noteren: watte(n)weer. Het Limburgs heeft hier een zachte assimilatie, zoals ook in *(de) trabbop*.

Huimenke Wiegel

Daar wil ik het verder niet over hebben. Wel over het weer. Een even uitgebreid onderwerp als scheldwoorden. Het Limburgs zal zeker een paar honderd weerwoorden hebben. En spreekwoorden niet te vergeten: elke sint heeft zijn wind.

Laat ik beginnen met een wind, meer speciaal met een hoogstwaarschijnlijk uit het Frans overgewaaid woord. Dat wordt nu in de luchtvaart gebruikt voor turbulentie, als het vliegtuig *sjöddelt* en *sjoek: remous*. Eerdere betekenissen zijn: gedrang van een menigte, kielzog en werveling. Een Nederlands woord voor turbulentie zou luchtbranding zijn. Aardig als je even nadenkt: in de branding word je ook heen en weer *gesjöddeld*.

Je hoort het Franse woord af en toe nog in een oorspronkelijker betekenis. ‘Er is remous geweest in de partij’, citeert v. Dale Hans Wiegel: deining, herrie. Maar toen een ouder kamer-

lid onlangs op zijn Wiegels wat remous in de paarse samenwerking constateerde, noteerde een verslaggever *remousse*, alsof het een gerecht was (citroenmousse). Niet goed geluisterd, want bij *remous* wordt de s niet uitgesproken.

Mijn schoonvader uit Helden zei ook geen s toen hij mij vertelde dat hij bijna verongelukt was: *eine remo* had wel zestig pannen van zijn voormalig kippenhok weggeblazen - en hij stond er heel dicht bij. Ik noteer maar *remo*, want ik heb het woord in geen van onze woordenboeken aangetroffen.

Er zijn andere woorden voor de wervelwind. *Houwmouw* bijvoorbeeld. Toon Weijnen schrijft in zijn Etymologisch Dialectwoordenboek *houwmou*, maar verklaart dat *mou* verder niet. Hij meent dat het (hele?) woord een volkse verandering is van het woord *houde*, Duits *Holde*: vriendelijke vrouw. Die *Holden* waren de Walküren die met Wodan door het luchtruim joegen, zegt hij. *Holde* is nu een elf of ook *ei wit wief*, dus zo heel gek is die verklaring niet.

Ik zit echter met dat *mouw*, Limburgs woord, dat Weijnen ook heeft: droge humusarme grond. Molm, rul zand, agrarisch gekenschetst als: *lóchte raekel*. En juist die wordt door een wervelwind tot bij Wodan omhoog gejaagd.

Kunt u zich voorstellen wat je ziet bij een wervelwind, zo'n zuil van zand? Die lijkt wel wat op een mouw. Stop, hier ga ik te ver, dit is niet mijn verklaring, maar ik wijs erop dat *hoos* in windhoos ons woord *haos* is: kous. Ook een zuil.

Een zware *remo* neemt dakpannen mee (een superzware hele duinpannen, met caravans en al), een wat kleinere stof en zand, en een beginneling mag zich uitleven in het hooi. Daar kan hij (of is het een vrouw?) mooi mee spelen, hooi *tirvelend* de lucht in blazen, weerkunstige acrobatiek, we noemden dat verschijnsel *huimenke*.

Is dit *menke* ook ergens een bedreigend wezen (ik moet trouwens onweerstaanbaar - onweer, wat moet dat nou weer? - aan politici denken, windmakers), een wezen (deze zin raakt hele-

maal in de war, zoals een rij augurken waarin mijn *huimenke* zijn kunsten vertoond heeft), ik wou zeggen: is dat *huimenke* soms een broertje van de *kroeselman*? Dat is een insect dat verlekkerd is op bloeiende kruisbessen (*kroesels*, *kroonsjele*, *sjtaekbaere*), maar ook een wezen waarvoor kinderen bang gemaakt werden, zodat ze geen on rijpe kruisbessen zouden eten. En de *haokeman*? Die trok *vangige* (avontuurlijke) kinderen diep het water in.

Bieze en ein sjoor

Wervelwinden komen niet veel voor, misschien eens per jaar, of nog niet, hoewel: een *huimenke* hier en daar wordt niet eens geregistreerd. Andere weezaken wel. Zo heeft Vaals gemiddeld de meeste regen van gans Nederland. In millimeters dan. Want in Heer regent het meer, althans vaker. Heer is een trots dorp, helaas (vindt Heer) opgeslokt door Maastricht, maar de echte Heerder praat geen Maastrichts, Maastrichts is *stóm* en hij zegt *sjtóm*, en nog duizend verschillen zijn er.

Maar goed: waarom regent het er zo vaak?

Dat is eenvoudig. Heer wordt ter plaatse en in Maastricht uitgesproken als *Hier*, en hoe vaak hoor je de *waermen* niet zeggen: hier en daar een bui, oftewel: *tösje de bieze door raengel*.

Flauw grapje met dat *h/Hier*? Ach, ik vind: *de zón is huu* (vandaag) van *Heitse* wat leuker. Meestal kreeg ik dat te horen als ik een heet voorwerp aan wilde raken, of bij gloeiend heet eten: *kiek oet, det is van Heitse*. Een plaats die ook *Heitese* genoemd wordt, maar waarvan de schrijfwijze zo ingewikkeld is dat ik weiger die op te zoeken. Waarom bij de fusie van H. en enkele andere gemeenten niet voor *Heitse* gekozen? Friezen doen zoiets.

Hier en daar een bui. Nou ja, je kunt even goed *mèsnaat* worden: zo nat als mest. Voor zo'n bui hebben we verschillende woorden. Allereerst *bies*: regen- maar ook sneeuwvui. *Meertse bieze*

gaon in april rieze: die ben je nog niet kwijt. Vervolgens heb je - ik denk een graadje erger: *sjoel*. *Ein duchtige sjoel raengel*. Een synoniem is (ik zie geen reden voor veel onderscheid) *sjoor*, bijvoorbeeld in *hómmelsjoor*: onweersbui. Dat is het Duitse *Schauer* maar ook Engels *shower*: douche. Natuurlijk werd dat *h/Hier* en daar een *sjómmelhoer* (letterlijk vertaald zo'n beetje schommelhoer, waarbij schommel dan een dikke vrouw betekent). Ander grapje, en dat heeft ook met het weer te maken: *eine homerzood* (zomerhood).

Motregen: daar wacht ik deel drie van het WLD (Woordenboek Limburgse Dialecten) maar voor af. *Nozel, motel, miemel, ziemel, 't zeivert, zauwelt*, en heel mooi: *mökgepis*. En als het nou nog minder *deej, eine loezepummel mökgepis* zogezegd, dan constateerde mijn vader: *'t ries*. Het tegenovergestelde van (op)rijzen: *dees naetsigheid* komt naar beneden, *ruzel* van water. Zoals ook die maartse buien doen. Ik merk even op dat een kwade bui *buuj* is, nooit *bies*: dat zou vertaald Nederlands zijn.

Motregen, gevolgd door *vies bieze, det 't taenge de roete aan geit*, in zo'n periode is het vaak *naat, kaad en sjoeverchtig*. Om te huiveren. Venlonaren imiteren zo de taal van Tegelen, aangezien zij het *kalt* hebben, en in Echt werd die karakteristieke uitdrukking gevolgd door: *det is get veur klein piesmenkes en lang sjnoterbelle te kriege*.

Het tegenovergestelde van die nattigheid heet hier: *vas waer*. Een tijdje hetzelfde weer dus, zomerweer meest, maar stil winterweer kan ook. Gaat het dan dooien, dan zeg je: *'t waer geit aaf*. Bij de eerste regen na een paar weken *vas waer* zagen de zandmannen daar onmiddellijk een voordeel: *'Allei, zien veer van de sjtaof aaf.'*

Ik doe nog een greep, want over het weer (een enorm gespreksonderwerp vroeger) kun je een boek schrijven. *Det is get van zie waer*: dat heeft hij graag, of: *det gaajt hem*. In het woordenboek van Tegelen vond ik: *bie de kirk kan 't dök lillik sjnoeve*:

het kan daar danig tochten. Een mooi gebruik van (*zich*) *de naas sjnoeve*. Je denkt hier aan het snuiven van bizons of wilde paarden.

Als er storm op komst is hoorde je: *zit de blinje vas, 't geit boeze*. Dat zou hetzelfde woord zijn als buizen = onmatig drinken. Er zijn in Germaanse talen (Noors vooral) ook betekenissen als: slaan, kloppen. *Waem boes dao op de deur?*

Drukkend weer is *matsj waer*. *Matsj* is week, prutterig. Peren die lang liggen worden *matsj*. En als aardappelen of groenten te lang opstaan zijn ze *matsjgaar*.

Het woord *waer* heeft in het Limburgs nog een andere betekenis: onweer. *Kiek ins waat ei nut waer aan ginne kantj van de Maas*. Mooier was -wanneer wolken als oorlogsschepen samendromden: *dao waert ós hiel get ingelaje*. Water in de wolken gestopt, dat eruit *geklaats* wordt door een *hómmelsjoor*.

Zeker moeten we blijven gebruiken dat de wind haart: een scherpe oostenwind, in het Middelnederlands al bekend. *'t Guf haarwindj, de Pruse höbbe de deur aopgezat*. Dat woord heeft waarschijnlijk niets met haren te maken, zegt het WNT, maar ik zie mijn vader op de *haarból* bezig.

Een woord dat we mooi bewaard hebben (hoop ik) is *kelle*: het koud hebben, vooral aan handen en voeten, maar ook in het gezicht. *Brr, de henj kelle mich*. Er hoort een wederkerend voornaamwoord bij (*mich, häör*), maar *zich kelle* is niet mogelijk. Het is te vergelijken met *jeuke*: *de veut jeuke mich*. Als de handen jeuken, is dat wat anders, en *zich jeuke* is: krabben, of: *zich sjoebe, zich de poekel sjoere* tegen de deurstijl, daar hebben we een liedje over: *toereloere oek mit moere, waem zal mich dae poekel sjoere?*, en als de jeuk erg is: *kratse*.

Aan zulke handelingswoorden is het Limburgs rijk, maar we moeten weer naar het weer en ik wijs daarom op *zich wurme*: bij de kachel of in de zon zitten. *Dae 't duns bie 't vuur zit wurmp zich*

't meis. Een uitdrukking die je mooi kunt gebruiken als een deputé of burgemeester zich al declarerend wat te veel toeëigent. Een bijbelvertaling uit 1526 zegt over Petrus die - terwijl zijn Heer opgepakt was - toch in de buurt bij het vuur zat, voor de haan drie keer kraaide: ende wermde hem. Zich dus. Inleiding voor een bedscène. Er zijn problemen. Een van de twee heeft weinig zin meer in *det gedoons*, en de ander zegt: *ouch wens doe neet meer wils, veer kónne ós aevegood aanein wurme.*

We blijven even in het echtelijk bed: het kan zo koud zijn *det 't vruus tösje man en vrouw, 't vruus sjtein oet de gróndj.*

Bij *gevreur* horen *kaekels*. Het woordenboek van Roermond verklaart: bevroren waterdruppel, ijskegel. Dat laatste lijkt me de juiste verklaring, want wat is een bevroren waterdruppel? Hagel toch? Twee slierten snot uit een kinderneus, dat waren ook *kaekels*, een neusdruppel zeker niet. Andere uitdrukking voor die neuskegels: de *veuring* (voering) *kump dem oet de naas.*

Schreeuw of stap?

Met *waer* bedoelen we meestal de weersomstandigheden. Regen, kou, lenteweer. Ik weet niet of de zon zelf meteorologisch bij het weer hoort, die staat daar maar te staan, maar indien ja, dan ook licht en donker. Dat was voor de mensen vroeger van meer belang dan nu. Op de dorpen was er geen *lektries* of gas. Er werd uitgekeken naar het nieuwe licht. *Sint-Geertrui bleus de nejsters de kaers oet*, leerde mijn moeder me. Dat is de heilige Gertrudis, feestdag 17 maart. Het was dan al tot tegen zessen licht.

Het opkomen van de zon heeft tot een intrigerende uitdrukking geleid, die in half Nederland voorkomt, in allerlei variaties. Ik leerde: *nao Dreikeuninge lin ge de daag einen hanesjrej.* Dan worden de dagen ietsje langer.

Hoeveel en hoe?

Ik denk dat hier de *sjrej* (schreeuw, kreet) van een haan bedoeld wordt, dus zal het in elk geval gaan over het 's morgens eerder licht worden. De haan is immers de vroegopste van alle wezens.

Maar de kortste dag is toch zeker 21 december, twee weken eerder dan Driekoningen?

Zeker, maar 's morgens is daar niets van te merken, en dat heeft het volk goed gezien. Een lijst met tijdstippen van zonsopkomst meldt dat de zon die langste dag om 8.44 uur opkomt, in het midden van Nederland tenminste, en tweede kerstdag om 8.47. Later dus. Dat tijdstip blijft hetzelfde tot 5 januari. 's Avonds is het anders. Op 21 december gaat de gouden penning, die van Gezelle, om 16.28 de spaarpot in, en daarna komt er elke dag een minuutje bij. Met Driekoningen is het 's avonds precies een kwartier langer licht.

Wie wil weten hoe dat zit, kan in een planetarium terecht. Het heeft te maken met de ellipsvormige baan van de aarde rond de zon. Rond de langste dag gaat de zon twaalf dagen lang op hetzelfde tijdstip onder, maar 's morgens verschijnt ze - na het keerpunt dat ze neemt - elke dag een minuutje later: het dubbel omgekeerde (zou je kunnen zeggen) van de donkere dagen rond Kerstmis.

Waarom spreken we nu van een *hanesjrej*? Met de stopwatch in de hand zou je kunnen zeggen: na Driekoningen komt de zon 's morgens een heel klein beetje eerder op, veertien seconden bijvoorbeeld, zolang de kreet van een haan duurt. Want in bovengenoemde tabel staat de zonsopkomst van 5 tot en met 8 januari vermeld als 8.46 uur. Steeds hetzelfde, maar het zal tientallen seconden schelen.

Voor mij is de uitdrukking daarom duidelijk. Zolang we het over een *sjrej* hebben, en ook nog aannemen dat dat een schreeuw is.

Of schrei.

In allerlei streken echter worden de dagen na Driekoningen een *hanesjrit* of *-schree* langer: een schrede, stap van een haan. Nou kan ik wel roepen: wat heeft een tijdsduur met een stap te maken, hoe groot is een stap van anderhalve minuut, maar de uitdrukking is er, in Maastricht, Antwerpen en Noord-Limburg.

Volgens de allereerste Taalkalender van het Genootschap Onze Taal lengen de dagen in Maastricht met een *haneschree*, en dat zou betekenen: ‘de slakkengang waarmee een haan vooruitstapt.’ Fraai verzonnen. Want wie denkt er bij een haan aan een slakkengang?

Maar goed: we hebben een schree, een schrede misschien. Het woordenboek van Roermond verduidelijkt de *hanesjre(ij)* ook met hane(n)schrede. Ik heb daar nogal wat vraagtekens bij. Laten we in de bisschopsstad beginnen. Schrede heeft ongetwijfeld te maken met schrijden, maar is dat in het Limburgs *sjreije*, zoals gesuggereerd wordt? Ik blader verder, naar *schrijden* en zie daar: *sjrieje* staan. Lijkt me juist: bij zowat alle werkwoorden die in het Nederlands een ij hebben, zie je in het Limburgs de oorspronkelijke ie. *Sjiene*, *griepe*, noem maar op. Het woordenboek van Gronsveld heeft dan ook *haonesjrie*: zeer korte tijd, maar er staat ook als verklaring bij: korte afstand. We moeten aannemen dat dat *sjrie* van *sjrieje* komt (schrijden), maar dat woord vind ik niet. Wel *sjriewe* en *sjriew*: schreeuw.

Nou heb ik een verklaring dat de schrede een schreeuw kan zijn. In het Middelnederlands was sneeuw nog *snee*, Limburgs *sjnee* of *sjnie*. Er staat duidelijk *sneebal*, zonder (u)w. De dichter P.C. Hooft (zestiende eeuw) schreef dat zijn aanbedene *armkens had soo wit als snee*. De w is er later eerst bij gekomen, van een verbogen vorm. Hetzelfde verschijnsel is nog heel duidelijk te zien bij Zeeland en Zeeuw. Alleen: ik heb voor schreeuw geen schree kunnen vinden, maar helemaal onmogelijk is niet dat er desondanks (ooit, ergens) verwarring ontstaan is, en de kreet van de haan een stap geworden is, in de uitdrukking waar we het over hebben.

En verwarrend was de zo mooie uitdrukking kennelijk. G.F. Kooijman (Hallefers Nor) maakt in zijn woordenboek van het Tungelders geen keus en zegt: hanenstap, ook wel hanenkraai. Hij meldt tot twee maal toe een rijmpje, over dat langer worden: met *Sint-Teunis* (17 januari) een uur, met Lichtmis (veertien dagen later) *twie*, en verder tellen ze *neet mie*. Dan moet je je afvragen hoe lang daar in het Weerter land een uur wel duurt. Het woordenboek van Echt heeft de uitdrukking bij *hanekremer* staan (opkoper van hanen) en bij *sjreij*: stap, schrede. Maar ook hier geen werkwoord *sjreije* of *sjrieje*. Er staat wel bij, als synoniem neem ik aan, *hanegreej* of *-traej*: korte afstand. *Hanetraej* of *-tred* is ook het kiemvlekje op een eidooier, veroorzaakt door het treden (bevruchten) van de haan. Ook *hanesjteek*.

Laten we niet verder afdwalen, en die afstand eens bekijken. Het woordenboek van Valkenburg heeft mijn *sjrej*: schreeuw, plus een verklaring voor de uitdrukking (die ik meer gehoord heb): ‘de duur van het ene gekraai tot het volgende?’. Met vraagteken dus. Vervolgens staat er dat volgens een Duitse sage in de grond verborgen schatten elk jaar een hanetree naar boven rijzen. Hier is weer trede, afstand bedoeld. Ik bedoel: er is veel verwarring.

In Venlo is die afstand heel wat groter. Bij *haneschrei* staat: het kraaien van de haan, en: ‘afstand waarbinnen het gekraai van een haan nog hoorbaar is’, en dat zou zijn: acht tot tien minuten lopen. Nou hielden de mensen vroeger van *doortraeje*, want ze moesten wel, *mit de sjoesterstrein*, en dan kun je in tien minuten een kilometer afleggen. Hoor je dan de haan nog?

Maar wat die *schrei* precies is, helaas: ook in dit woordenboek ontbreekt *schrei*. Ik moet daarom opmerken dat er nog heel wat werk te doen is voor er een Limburgse eenheidstaal is (hierover gaat het laatste deel van dit boek), en ga nog even noordelijker, naar Arcen. Daar zie ik geen verwarring in het woordenboek. *Haneschrit* is: schrede, afstand: mensen wonen er *einen haneschrit* van ons af.

Waem waeg en sjöddelt mit?

Waarom geloven we niet in onze eigen woorden? Vinden we die nog immer minderwaardig? Ik denk dat dat langzaam beter wordt, maar eigen woorden máken, dan zie je mensen denken: *dae haet ein pan aaf*. Dan kan het in zijn hoofd regenen, denk ik dat achter die uitdrukking zit.

In de vroege nacht van maandag 13 april 1993 vielen de pannen als herfstbladeren. *'Sjrikkelik wie 't te seil góng alles waegde'*, zei mijn moeder. Dat was de aardbeving in Midden-Limburg. Een aardbeving heb je hier vaker, maar een kleintje, dus daar heeft het Limburgs geen eigen woord voor.

Dan maken we er toch een, riep ik, en we kwamen uit op *aerdsjöddel*. Ik was het woord eigenlijk vergeten toen ik het in een stapeltje aantekeningen vond. Nu denk ik: zo gek nog niet. *Sjöddele* is duidelijker dan *beven*, dat in het Limburgs *riejere* is, van angst of koorts. Sta je te *beven* van de kou, dan is dat: *zich sjoevere*. Bovendien geeft *sjöddele* zo mooi aan wat er gebeurt: een reeks trillingen. *Ein hersesjödding* kan veroorzaakt zijn door één klap, *sjöddele* duurt een tijdje. De Angelsaksen hebben *quake*, en dat vind ik krachtiger: schudden, trillen.

Die aardbeving: *moere waegde wie dennetuup*. *Waege* is een zwak werkwoord (*waege-waegde-gewaeg*), dat we zo sterk moeten maken dat het niet meer verloren gaat. Een apart werkwoord. Het is onovergankelijk: kan geen lijdend voorwerp bij zich hebben. Dan is het namelijk: *bewaege*, met als vormen: *bewoog* en *bewaoge*. Mooi onderscheid: *hae haet hemel en aerd bewaoge mer zie broor waegde veur geine loezepummel*.

Die broer was wellicht lui, *dae waeg zich neet, dae sjiet nag lever in zien sónjisse bóks*. Nog luier: *dae kint me ein bössel sjtreu ónger zien vót in brandj sjtaeke, den waeg d'r aevegood nag neet*.

Heerlijk Limburgs, dat me gestuurd werd door Pierre Feller uit Echt. Zijn toetje (*denäöke* heb ik eens gehoord: wat erna komt): *efkes ammaol waege en den aafwas is zo voert*.

Helder water uit een oude bron

Mooie woorden. Karakteristiek Limburgs. Ik heb er heel wat bladzijden aan gewijd. Over gepraat. Gedroomd. Maar wat doen we ermee? Opslaan in een woordenboek, in plaatselijke blaadjes (heel verdienstelijk overigens), een halve generatie nog over vertellen (*det zag moder dökker*) en dat was het dan?

Ik was nog geen jaar bezig met schrijven in mijn (moeder)taal of ik besepte dat er slechts één mogelijkheid zou zijn het Limburgs te laten overleven. En dat was en is: het maken van een eenheidstaal waar jaar na prachtig jaar honderden boeken, verhalen, beschouwingen en toneelstukken in verschijnen. Dan kan het Limburgs eerst een echte taal worden. En: zich ontwikkelen. Hierover gaat dit deel.

Over HET Limburgs dus. Ik heb die aanduideling al vaker gebruikt, hoewel ik geregeld te horen krijg: er bestaat toch geen Limburgs?

Bedoeld wordt: er is geen geaccepteerde eenheidstaal, met een eenduidige spelling, met een grammatica en één woordenboek.

Nee, maar dat betekent nog niet dat de mensen hier Fins spreken of Fries, pleeg ik dan te zeggen.

Ze spreken Limburgs. Een miljoen mensen (inclusief Vlaams Limburg), die elkaar ondanks onderlinge verschillen uitstekend kunnen verstaan. Een buitenstaander heeft daar aanzienlijk meer moeite mee. Want wat in het Limburgse gesproken wordt

verschilt zoveel van de tweede taal die ze kennen, het Nederlands, dat je van een eigen taal mag spreken. Taalkundig gezien wijkt het Limburgs meer af van het Nederlands dan het Fries. Ik kan daar niet dieper op ingaan, maar wijs even op kenmerken als de meervoudsvorming. Hier heeft het Limburgs wel tien verschillende manieren voor, tegenover het Nederlands eigenlijk maar twee. Ook de vervoeging van werkwoorden is specifiek, met de klinkerverandering in het enkelvoud (*ich loup - doe löps*). Die verandering heb je ook bij verkleinwoorden (*bank - benkske*). Het bijvoeglijk naamwoord kent heel aparte wetten. Voeg daarbij de schatkist vol woorden die het Limburgs gemeen heeft met het Rijnlands, de uit het Waals of Frans overgenomen woorden die het Nederlands niet heeft, en het is al duidelijker waarom dat Limburgs een eigen taal mag heten. Er komen nog bij de tientallen Middelnederlandse woorden die het Limburgs bewaard heeft. Bijvoorbeeld *allewiel*: tegenwoordig, nu. Middelnederlands was *alwile*. We hebben dat woord niet alleen bewaard, het maakte kennelijk zoveel indruk dat het een uitroep van verbazing werd: *allewieles*, iets als: och heden. Een verwant woord dat ik nog geregeld gebruik is *óngerwiel* of ook *óngerwieles* (woordenboek Echt). Dat betekent intussen: ‘(...) *óngerwiel zoot zie bakge te sjnieje*.’ Een tafereel dat mij zo prachtig verteld is dat ik het nog immer voor me zie. Een boerenkeuken in de buurt van Budel *wo me zich mit paerd en ker kint drejje*. Grootmoeder zit wijdbeens op een stoel en krijgt big na big aangereikt, om de diertjes van hun ballen te ontdoen. Maar daar hadden we het niet over. Ik wijs er even op dat we sterk zijn in het vertellen van verhalen, elkaar overtroeven met schilderachtige woorden, maar bijwoorden of voegwoorden, daar hebben de mensen zich hier weinig van aangetrokken (vind ik). En toch zijn die karakteristiek voor een taal.

Sterker nog: dan pas is het Limburgs een *alike* taal, *mit eine eige gas* van die nietig lijkende woorden.

Alik zei ik. Dat Middelnederlandse woord is vooral in Midden-Limburg bekend: geheel, volledig, volkomen, zegt het

woordenboek. *Hae dansde einen alike middig, en oot doe ein alike flaaaj op.*

Het woord heeft in het Limburgs een tweede betekenis gekregen: niet kapot of onbeschadigd: *dao bleef gein roet alik*, en: *waat ein aerpel in die zök, pak dich ei paar alike.*

Aerpel: grote gaten in een sok, vooral aan de hiel. Daar zag je het witte vlees door en dat leek op een aardappel. Ik bedoel maar: Limburgs is heel anders is en bovendien anders dan Zeeuws of Gronings.

Een pluspunt voor de apartheid van het Limburgs is ook dat de Limburgse dialecten vrij duidelijk begrensd zijn. Waar in het westen het Brabants begint vind je vrijwel geen Limburgse kenmerken meer. In het noorden, zeg een eind voorbij Horst, is er een wat vloeiender overgang. Niet naar het Nederlands, maar naar een verwante taal, het Nedersaksisch.

Al deze kenmerken bleken voldoende om het Limburgs erkend te krijgen als streektaal, in het kader van het Europees Handvest voor Streek- en Minderheidstalen. Dat gebeurde vrijdag 14 februari 1997. Sindsdien is er helaas nog weinig voortgang geboekt.

Erger is dat het woord eenheidstaal niet eens te horen was en is. In de aanvraag om het Limburgs erkend te krijgen staat overduidelijk: ‘Evenmin kan het de bedoeling zijn om een normatief-centralistisch Standaard-Limburgs te stimuleren. Erkenning van het Limburgs als streektaal dient te betekenen: erkenning van het Limburgs in al zijn varianten, van Eijsden tot de Mookerhei.’

Hier wordt wel van ‘het Limburgs’ gerept, maar een eenheid wordt angstig afgewezen. Het waarom is me niet duidelijk. Wel heb ik tientallen malen de vrees gehoord: maar dan moeten we ineens anders gaan spreken. Mensen denken dat ze hun eigen dialect op moeten geven.

Dat is niet zo. Ik heb die eenheidstaal een jaar of tien geleden AGL genoemd: Algemeen Geschreven Limburgs. Het gaat dus om een geschreven taal. Ik kan dat niet genoeg benadrukken. En er is niets mis mee. Tussen de taal die gebezigd wordt in De Kuip en in een brief van de vaderlandse bisschoppen zit heel wat verschil, en toch is het allebei Nederlands. Niemand verwijt Mulisch dat hij woorden gebruikt die de gabbertjes in een Delftse disco niet kennen.

De aanduiding AGL bleek niet nieuw. Het was een politieke beweging in Vlaanderen: Anders Gaan Leven, nu Agalev geheten. De Vlaamse Groenen zozegd.

Ik putte uit dat Anders maar enige moed, want ik wilde op een geheel andere manier met onze taal omgaan. Die serieus nemen, even serieus als pakweg het Deens, Fries of Catalaans.

Ik was nog zo naïef te menen dat het aanvaarden van mijn eenheidstaal, althans het doelbewust streven ernaar, een kwestie van een paar jaar was. Even met zijn allen de schouders eronder en zie: we hebben die eenheidstaal.

Ik ben inmiddels wijzer geworden. Het is niet zo eenvoudig. Misschien is er onwil, misschien ook ben ik te onduidelijk geweest, al zijn er zover ik weet geen geschreven reacties. Vrijwel niemand toont interesse. Nieuwe producten moet je eerst proeven, denk ik maar. Daarom doe ik een nieuwe poging, met - hoop ik - duidelijker argumenten.

Belangrijkste argument is: ik ben van mening, en ik ben gelukkig niet de enige, dat een eenheid de enige redding van het Limburgs kan zijn. Van het hedendaagse, ware Limburgs. De invloed van de standaardtaal wordt via radio, televisie, reclame zo groot, dat de afzonderlijke dialecten verwateren.

Ik heb daarom liever een eigen taal dan een verzameling dialecten die steeds meer op het Nederlands gaan lijken. Komt die eenheidstaal er niet, dan wordt de vrees van dialectoloog Pierre

Bakkes bewaarheid. Bij zijn promotie, juni 1996, constateerde hij dat ‘het Limburgs dialect vervalst tot een vertaald Nederlands met zuidelijke tongval.’

Dat mag je best nog dialect noemen. Maar is dat wat we willen? Ik geef een paar voorbeelden uit een bloemlezing uit de dialecten van Nederland en Vlaanderen, *Van de A tot de Aa* geheten. Willekeurig gekozen, in die zin dat ik geen passages zoek die mij *gaje* (aanstaan), nee ik begin bij het begin van de bijdragen van de beide Hollanden, want ons Limburgs zou vervallen tot een soort Hollands. Het gedicht *Kloin durp* van Siem de Haan uit Heerhugowaard (Noord-Holland) begint zo:

Ik heb het echt van jongs of an al weten
 dat ik van deuze kloine durpies hou
 en dat ik later, ouwer en wat woizer
 d'r den ok heël graag weune bloive wou.
 Dat durp met die gemoedelijke mense
 weer alleman zewat mekaar nag ken,
 de band, die je ok zonder woorde voele,
 die echt bestaat, as je hier geboren ben.

Het gaat hier niet om de kwaliteit van de poëzie, maar om de vraag wat voor zin het heeft zo te schrijven. Ik neem aan dat uitsluitend enkele bejaarden uit Heerhugowaard zoiets interessant vinden.

Ik ga verder naar Zuid-Holland. We komen in de sfeer die velen in Limburg zo verfoeien en uit willen bannen, zeggen we. ‘Merie was naor de stad gewist, naor de grôte goddelôoze stad, waor de minse maor deeje wa ze wouwe. Waor de minse om God noch gebod gaove. 't War bar en bôôs gewist en ze was zôô blij as ik wit nie wa, toen ze weer thuis in d'r huisie aon d'n dijk de deur achter d'r kon dichttrekke.’

Natuurlijk kun je meesterwerken maken in het Gorcums, in elk

ander aangepast dialect, maar of klankafwijkingen van het Nederlands veel bij zullen dragen aan de kwaliteit is de vraag. Ik ben geneigd te zeggen: eerst zien.

Maar nogmaals: wat heeft het voor zin om (literatuur) te schrijven in een taal die zich vrijwel uitsluitend in klank en spelling onderscheidt van de algemeen aanvaarde standaardtaal? Ik denk dat een aparte taal, dialect (vooruit dan), de brandstof kan zijn voor je schrijven, woorden als de wortels die de groeiende boom van voedsel voorzien, en als die wortels niet diep genoeg zitten, of als je een boom van plastic wil, laat het dan maar (en liever).

Schrijven en literatuur: dat zijn wel dure woorden. Wie al tevreden is dat de mensen op straat (nog) dialect spreken, zal zich minder bekommeren om de held're kracht van een eenheidstaal. En deugen al die vastelaovesleedjes niet?

Ja, maar misschien kunnen ze nog beter. 'Zolang er geen concensus bestaat over (...) een Limburgse eenheidstaal, zal er ook niets interessants, zij het incidenteel, in het Limburgs geschreven worden.'

Dat schreef de criticus Ben van Melick in april 1993, in zijn eerste stukje over literatuur in het Limburgs. Hij bedoelt - denk ik: zonder eenheidstaal, die gerespecteerd wordt, aanzien heeft, blijft schrijven in dialect folklore. En wordt daarom door spraakmakende Limburgers niet serieus genomen.

Taal: het grote avontuur

Daar kun je je bij neerleggen. Waarom zou je schrijven in een nog onvolkomen en moeilijke taal als je ook het Nederlands beheerst? En daarin misschien beter schrijft? Bij het in ontvangst nemen van het advies inzake de erkenning van het Limburgs als streektaal zei deputé Martin Eurlings van taal en cultuur: 'Dialecten moeten bloeien naast en niet in plaats van

de standaardtaal. (...) Dat bloeien moet gebeuren niet in de scholen, niet in de kranten, niet in de kerken, niet in de stadhuizen en de gemeentelijke gebouwen, hoewel ze op dit soort plaatsen niet per definitie verboden zijn. Het Limburgs moet tot zijn recht komen in die situaties waar het op zijn plaats is: thuis, op straat, tijdens een feest, in het café en in andere informele situaties. In situaties dat mensen letterlijk onder elkaar zijn, daar waar gelachen en gehuild wordt.’

Geen woord over de geschreven taal. Maar wat is er tegen een (literaire) taal die voor de ietwat geofefende lezer makkelijk te lezen is? Tegen een taal die zich ontwikkelt omdat de beste gebruikers - schrijvers - er zich van bedienen, erop studeren? Tegen romans in die taal? Er is één groot argument tegen: de doelgroep is klein, je verkoopt weinig.

Elders wordt daar niet zo over gezeurd. De Baskische schrijver Bernardo Atxaga (1951) zag zijn roman *Obabakoak* (betekent: verhalen uit Obaba, de naam van een dorp) gekocht door één op de vier Basken. Hij vertaalde de roman zelf in het Spaans, en vertalingen in andere talen volgden. Hij kreeg vervolgens belangrijke Spaanse prijzen, plus bijna de Europese literatuurprijs. Voor een oorspronkelijk in een minderheidstaal geschreven roman.

Dat bleek overigens niet zo makkelijk, schrijven in het Baskisch. Omdat Baskische schrijvers ‘voorgeschiedenis missen, boeken waaruit wij kunnen leren hoe wij in onze eigen taal moeten schrijven’, schreef hij. Want toen hij twintig was, waren er ‘niet meer dan vijf of zes boeken in de taal waarin we wilden schrijven.’ Gelukkig waren er twee ouderen die zich inzetten ‘om ons, de jongeren, een gemeenschappelijke literaire taal te geven, het zogeheten *euskara battua* (...)’

En mag ik er even aan herinneren dat het IJslands, een ouderwetse taal, gesproken door veel minder mensen dan het Limburgs, een heuse Nobelprijswinnaar opgeleverd heeft: Halldór Laxness (1902-1998)? Mag ik nog even naar de (verre) burens van Laxness? Naar het grote voorbeeld dat me voor ogen staat:

het Nynorsk of Nieuwnoors. Halverwege de vorige eeuw ontwierp de boerenzoon Ivar Aasen (1813-1896) een nieuwe nationale schrijftaal, op basis van het Oudnoors en de (alleen gesproken) dialecten langs de westkust. Dat gebeurde niet zomaar. In Noorwegen was Deens de (schrijf)taal, maar het nationale bewustzijn van veel Noren verzette zich daartegen. Het Nynorsk werd in 1907 officieel erkend, en ‘door een aantal goede schrijvers verfijnd en verder ontwikkeld’, zegt taalkundige Hans Joachim Störig in zijn boek *Taal: het grote avontuur*. Het is sindsdien de tweede taal van Noorwegen. Uiteraard wordt die op school onderwezen.

Taalwil

Avontuur. Ben ik niet bezig met een onnozele jongensdroom? En ook al wijs ik op de Friezen, die ook en tezelfdertijd als in Noorwegen een eigen taal geklaard hebben, het was toen toch een andere tijd? In Nederland bloeide de romantiek nog, nu hebben we de euro en Internet.

De al eerder geciteerde Jongeneel (tussen haakjes: een Hollander) had het er een eeuw geleden al over. In zijn boek over het Heerlens schrijft hij: ‘Aan dezulken, die naar den roem van Heerlsche Frits Reuter's zouden willen dingen, kan best de keus eener eigene spelling worden overgelaten. Desverkiezende zouden zij Brussel's Bibliothecaris, Dr. Hanssen, kunnen raadplegen, die onlangs een voorstel heeft gedaan tot het invoeren eener eenparige spelling voor de Plat-Duitsche tongvallen.’

Enige uitleg. De romancier Fritz Reuter (1810-1874) was een Europese beroemdheid, hoewel hij in een (niet erkende, maar wat maakt dat uit) minderheidstaal schreef: het Nederduits. Hij werd in het Nederlands vertaald, en in de Roermondse krant verscheen als feuilleton zijn historische roman *Ut de Franzorentid* (1860), in een Midden-Limburgs dialect. Maar hij was vooral

in Vlaanderen populair. Vlaanderen had wat met minderheidstalen, logisch, vanwege de onderdrukking van het Vlaams door de Franstalige Belgen.

Welnu: toen de Zeeuw Constant Hansen (1833-1910), zoon van een Deense vader, in Antwerpen bibliothecaris werd, sloot hij zich aan bij de Aldietse Beweging. Die streefde onder meer naar een eenheidstaal, van Duinkerke in Frans Vlaanderen tot voorbij Koningsbergen, het nu Russische Kaliningrad, niet ver van de Litouwse grens. Fritz Reuter en enkele andere Nederduitse schrijvers waren enthousiast, maar in Nederland zag men zoiets Germaans niet zitten, en van de beoogde eenheidstaal kwam niets terecht.

Maar een eenheidstaal voor Limburg kan nog, verzekerde een hooggeleerde Fries me, prof. Durk Stapert. Als er maar een sterke taalwil is. Een nieuw woord dat je nog vergeefs in de woordenboeken zoekt. Maar in de Taalagenda 1999 staat: 'De taalwil van Nederlanders en Vlamingen is onontbeerlijk willen wij voorkomen dat het Nederlands in de 21ste eeuw een folkloretaaltje wordt' (Marlies Philippa).

Er moet dus een wil ontstaan om goed, prachtig Limburgs te schrijven. Moraal: als honderden Limburgers zeggen: 'Wij proberen vanaf nu een Limburgse eenheidstaal te creëren en te schrijven, dan is die taal er.'

Schreef hij. Ik weet dat het zo (helaas) niet zal gaan. Want ik zie weinig taalwil om me heen. Veel Limburgers spreken nog graag hun dialect, maar of ze fouten maken, dat interesseert ze bar weinig. Halfgeletterden discussiëren over de vraag of het hartendief is, of zonder die n omdat je niet letterlijk een hart steelt, maar de interesse voor het hoe en waarom van dialecten is gering. Omdat de machtige tv dialect veronachtzaamt?

Niet zo somber: het kan nog, dat Limburgs en de aandacht ervoor. Er is meer aandacht voor regio's. Dat hoor je althans. Waarom dan niet geprobeerd die eenheidstaal? Het is de moeite waard. Laten we daarom eens kijken wat er allemaal gebeuren moet.

Chottegot me hat

Op de eerste plaats dient er een duidelijke en uniforme spelling te komen. Dat is een eis voor een echte taal. Binnen het hedendaagse Nederlands zijn er behoorlijk grote verschillen in uitspraak (en die lijken nog groter te worden), maar niemand krijgt het in zijn hoofd die te schrijven. Iemand die *kaike* of *kaeke* zegt, schrijft toch *kijken*. Wielrenner Erik Dekker zei na een tijdrif tegen een radioverslaggever dat hij *te had van stad* was gegaan. Niemand komt op het idee die woorden zo te schrijven, noch *kot* (kort) of *Chot*, met een t gezien de verzuchting *Chottechot*.

En op de televisie hoor je in negen van de tien gevallen *fedder*, als er verder bedoeld wordt. Tussen haakjes: *fedder* is de tegenwoordige tijd enkelvoud van het Limburgse woord *feddere*: hard rennen. Andere opmerking: het Nederlands is nauwelijks anderhalve eeuw een eenheidstaal. Dan heb ik het vooral over de spelling. De (Gelderse) dichter Staring (1767-1840) schreef *dig*t, *vlug*ten en *klag*t.

Hij werd desondanks prima begrepen. Als je echter een woordenboek maakt, dan is het handig om tot duidelijke afspraken over de spelling te komen. De man die met het onlangs eerst voltooide *Woordenboek Nederlandsche Taal* begon, Matthias de Vries (1820-1892), ontwierp daarvoor een eenvormige spelling. Verreweg de meeste regels die hij opstelde gelden nog steeds. Met zijn woordenboek en spelling wilde hij tevens aantonen dat het Nederlands een volwaardige taal was, even volwaardig als het Frans. Een uniforme, algemeen geaccepteerde spelling geeft een taal status. Als we nog niet weten hoe we *oos Taal* spellen, waar hebben we het dan over? En moeten we dan de rest van het vaderland - zeg maar de Hollanders - verwijten dat ze geen idee hebben van wat het Limburgs is?

Braaksel

Dat idee is er niet. Ik permitteer me daarom weer een uitweiding. Een wijdverbreide mening is: een dialect is een verkeerd, boers uitgesproken Nederlands. Iets om te lachen. Decennia heeft Holland gezeverd over de zachte g, en dat gaat maar door, al begint het langzamerhand leuk te worden. Cabaretier Youp van 't Hek had het over zuiderlingen die zijn burens dreigden te worden, en vroeg zich af ‘of het invloed op de wijn zou kunnen hebben. Ik heb nogal wat mooie jaren in mijn kelder liggen en wist niet of die wijn last zou kunnen hebben van burens met een zachte g. Het zoemt toch door de muur. Daarbij hebben wij kinderen in de kwetsbare leeftijd en die wilden we niet blootstellen aan dat taaltje (...)’

Juist. Hij heeft het ook over ‘die stuitende zachte g’, de schrijver Joris Moens laat een van zijn hoofdpersonen uit *Een beest met twee lichamen* menen dat Limburgs klinkt ‘alsof iemand zijn braaksel binnenboord trachtte te houden.’

Limburgs dus, en ik zal maar niet meer boos worden. Kunnen ze wel beter weten? Alles wat buiten de Randstad gesproken wordt heet een taaltje, dat is die lieden ingeheid. Ik citeer dr. Jo Daan, zeer thuis in de vaderlandse streektalen. Zij schreef in het tijdschrift *Taal en Tangval*: ‘Eentaligen hebben gedurende een à twee eeuwen van hun leerkrachten geleerd dat dialecten minderwaardig zijn, dat ze uitgeroeid moeten worden.’

Met andere woorden: ze denken dat het bezigen van dialect een gebrek zou zijn. Ze beseffen niet dat het Limburgs honderden woorden heeft die het zo bewierookte Nederlands best zou kunnen gebruiken om wat meer kleur te krijgen. Tellingen hebben uitgewezen dat iemand die dat Limburgs redelijk beheerst tussen de 3000 en 4000 woorden en betekenissen van woorden kent die eentalige Nederlanders niet kennen. Zal die een zorg zijn, maar het lijkt me zinnig dat ze wel weten dat het Limburgs meer is dan klompentaaltje.

Jo Daan hekelt daarom de weigering om het vak taalkunde op school in te voeren. Nu hoort niemand op het vwo wat over ‘het Fries, de tweede officiële taal in Nederland’, laat staan over het Nedersaksisch en het Limburgs, die ‘onder het Europese Handvest voor regionale talen en minderheidstalen erkend zijn als regionale taal.’

Onkunde dus. De meeste (vrees ik) randstedelingen menen dat iemand die normaal Nederlands spreekt maar met een duidelijk zuidelijk accent, dat die Limburgs spreekt. Vlak na de oorlog -ik citeer nu het maandblad Maasland: ‘meende een in Haarlem geboren echtgenote van een minister dat een Limburger met wie ze in een gemoedelijk gesprek was, Limburgs sprak.’ De man sprak echter gewoon Nederlands, met een accent natuurlijk. Een halve eeuw later, eind 1998, zei het CDA-Limburg een eigen geluid te willen, meer zeggenschap binnen de partij. Nieuwslezeres H. Stoel teemde daarop dat Limburg iets eigens enzovoort wilde, waarbij ze een zeer zachte g liet horen in het woord Limburg (doen wij niet, alleen aan het begin van woorden), en de ei van het woord eigen oprekte tot een complete doos eieren. Zielig, maar wat geschiedde? Allerlei lieden meenden dat de nieuwslezeres Limburgs gesproken had.

Is dit nu zo belangrijk?

Natuurlijk. Vind ik.

Maar moet je daarvoor een eenheidstaal hebben? En welke eenheid?

Menselijkerwijs gesproken wordt een algemeen Limburgs nooit meer een economische taal, waarin voorschriften verschijnen, wetten, een keur aan dagbladen. Het Nederlands zal het moeilijk genoeg krijgen. Mijn droom is een literaire taal, voor gedichten, liedjes, toneel en verhalen, een taal die schrijvers en tekstdichters laten fonkelen, ontwikkelen en vervolmaken.

Snel zal het woord kunsttaal vallen.

Verkeerd. Die eenheidstaal - noem nog maar even AGL - is

weliswaar een gemaakte taal, maar geen geconstrueerde taal als Esperanto. Dat heeft geen basis in een bestaande taal. Lees je Esperanto dan begrijp je daar weinig van. Je moet het helemaal leren. Inclusief puur verzonden woorden. Maar elke Limburger die zijn dialect beheerst, begrijpt wat in het AGL geschreven is. Dat wordt immers een eenheidstaal op basis van de woordenschat en het taaleigen van de verschillende Limburgse dialecten. Het staat boven de afzonderlijke dialecten, en dra zal blijken dat dat boven letterlijk opgevat kan worden: een overkoepelende taal.

Iedereen vindt daar weliswaar zijn eigen dierbare woorden en klanken in terug, maar de winst is leesbaarheid. Het kost even moeite het AGL helemaal onder de knie te krijgen, maar dan zal het een zegen blijken dat we alle boeken die geschreven worden in het Limburgs ook makkelijk lezen kunnen. Je hoeft niet steeds over te schakelen naar weer een ander vaak moeilijk te lezen dialect.

De hwag fiejwaol sjpele

Lezen van dialect is nu nog vaak moeilijk. Ik heb een verzameling vreselijke voorbeelden. In Meerssen heb je de basisschool *Op 't Hwagveld*. Ik mag *dwad* vallen als elke Limburger onmiddellijk weet wat daar bedoeld wordt. Wat is dat *dwad* nu weer? Nu wordt het duidelijker. Uit de omringende woorden is op te maken dat *dwad* dood moet zijn en de school dus Hoogveld heet.

Kleine toelichting. Het gaat hier om de woorden (in het AGL) *hoeg* en *doed*. Je kunt ze uitspreken met een korte oe, zoals in Maastricht, maar ook als *doeëd*, met -eenvoudig gezegd - een naslag achter de oe, een soort stomme e. Maak je de naslag duidelijker, dan zou je zelfs de a van maf kunnen horen. En die wordt vrolijk geschreven: *doead*, zoals de plaats Thorn ter plekke als *Thoear* gespeld wordt. Hoeft van mij niet, maar het is nog

niet onleesbaar. Nou kun je menen (Meerssen, Stein) dat jouw uitspraak van *doed* nog meer afwijkt, dat de a die in de klank oe zou zitten het belangrijkste is, en daarom spel je de oe-klank als w, gevolgd door de a. Ziedaar het mysterie van de *dwad*.

Eentje nog. Uit het woordenboek van Echt haal ik *fiejwaol*. Wat is dit? Doet vrouw Fiej (Sofie) het wel?

Nee: dit moet doorgaan voor viool. Onleesbaar, dus verkeerd. Als je één begrip hebt: viool, hoog, dan dient daar één schrijfwijze tegenover te staan. Want voor een Limburgs dat gelezen moet worden, heb je een niet al te moeilijke spelling nodig. En een echte eenheid. Verder moet je niet doorpuzzelen tot elke klank zijn teken heeft. De spelling van het Nederlands is ook niet zo waterdicht. Kijk eens naar *liter*; *gieter*; *bijzonder* en *analyse*: daar heb je vier maal dezelfde klank, maar telkens anders weergegeven. En is die van *dealer* zoveel anders? Hoe zit het met *maaien* en *majesteit*? Waarom geen *maaiesteit*? Wat een vreemd woord, zult u misschien denken. De spelling maaien dan, of mooie? Moraal: aan spelling wen je makkelijk.

Andere vraag: waarom nu dat gedoe van een AGL. Kunnen we niet allemaal Maastrichts gaan schrijven? Of de taal van Geleen uitroepen tot eenheidstaal? Dat laatste zou kunnen. Maar ik denk dat de oppositie groot is, en je flink aan dat Geleens zou moeten dokteren. Wat het Maastrichts betreft: dat wijkt te sterk af van wat in het centrale deel van de provincie, het lange midden, gesproken wordt om het begrip eenheidstaal nu nog te rechtvaardigen. Anders gezegd: het Maastrichts mist een aantal kenmerken die het overgrote deel van Limburg wel heeft, en heeft daarnaast een zeer afwijkende uitspraak van allerlei basiswoorden. Maar wanneer het Maastrichts uitgegroeid zou zijn tot de Limburgse eenheidstaal, zou er natuurlijk geen probleem zijn. Dat is niet gebeurd, zoals het Hollands dialect de Nederlandse standaardtaal geworden is. Het zou nog kunnen: heel Limburg spreekt Maastrichts, maar dat duurt een eeuw en daar kunnen we niet op wachten.

Verhuizen naar Sigel

Ik verplaats me even naar de markt van Geleen, voor ik daar eventueel opgehangen wordt. De *waereldsjtad* moet al verdwijnen, samengaan met Sittard (is *Sigel* geen mooie nieuwe naam, u weet wel, die Italiaanse schaatser, Geleen heeft toch zijn kunstijsbaan?), en nu deugt het dialect ook nog niet.

Dat beweer ik niet.

Ik heb Geleen niet zomaar genoemd. Er wordt nog mooi Limburgs gesproken, zonder typische kenmerken. Dat kan komen door de groei van Geleen nadat daar de mijn Maurits kwam. Er kwamen Limburgers uit alle gewesten, die hun taal meebrachten.

Zo ongeveer moeten we de eenheidstaal zien. Die behelst heel wat meer dan een uniforme spelling. Woorden worden altijd eensluidend geschreven, dus geen *koek*, *kook* en *kouk*. Ook de grammatica is algemeen geldend (er zullen dus voorschriften moeten komen), maar wat het belangrijkste is: die eenheidstaal bevat het beste van alle dialecten. Ook uit de kop van Noord-Limburg. Daarvandaan komen aparte woorden, uitdrukkingen, taalgrappen. Hoe meer hoe liever. Prima toch?

Nogmaals: niemand hoeft die woorden en die taal over te nemen. Ik hoop alleen dat schrijvers ze gaan gebruiken, om een rijkere taal te krijgen. Zij moeten dus wel wat opofferen, verlaten - net als de koempels vroeger - hun huis en een beetje de taal van thuis en gaan zich voelen of ze van een rijtjeshuis naar een villa verhuizen, of: een schitterende vakwerkboerderij. Dan moet je ook van alles achterlaten, maar je neemt wel je verleden mee, hersens en herinneringen, oma en alle andere dierbare doden, een schop ook om nieuwe schatten op te graven, pionieren, ontdekken, landveroveren. Meer doen met die al rijke taal, zoals rijken nog rijker proberen te worden, die woorden (talenten) niet in de grond graven, maar mee woekeren.

Woekeren - staat hier. Daar heb je materiaal voor nodig. En - is althans de mening van velen: het Limburgs heeft te weinig woorden om taal genoemd te mogen worden.

Dat argument wil ik serieus nemen, hoewel er geen grens is: boven de zoveel woorden pas spreek je van taal.

Hoezo? We begrijpen elkaar toch prima?

Zeker. We praten tegen een hond en die begrijpt ons, denken we, want hij blaft. Twintig woorden zijn daarvoor voldoende. 'Me tarzan you Winnetou?' Om over alledaagse zaken te praten hebben we een 800 woorden nodig.

En - ik heb het her en der in de provincie beweerd, ik heb het geschreven: met 3000 woorden uit het Mheers of het Neers kun je de Nobelprijs winnen. Dat aantal heb ik nog verlaagd tot 1800, er is de spot mee gedreven (Nobelprijs voor een dichter in het Neers, daar zou ik van dromen), allei, ik vind die bewering nog steeds juist: maar dan denk ik uitsluitend aan gedichten. Voor een roman heb je meer nodig. Edoch met 40.000 woorden kom je een heel eind.

Heeft het Limburgs al zoveel niet alleen in klank verschillende woorden? Een vraag die je niet in een zucht en een vloek beantwoordt. Ik kan slechts wat kanttekeningen plaatsen.

Om te beginnen: ik denk dat het Limburgs genoeg woorden heeft om een taal genoemd te worden, tenminste als je de bruikbare woorden van alle dialecten bij elkaar neemt. Hier horen ook honderden woorden uit het Rotwelsch bij (de handelstaal van het Rijnland, we hebben het *Sjabbe Remunjs* al gezien), en vergeet de aparte leenwoorden uit de Romaanse talen (inclusief het Waals) ook niet.

Woorden die de taal van elke schrijver verrijken kunnen.

Zo heb ik het over de *dreksbak*, in Maastricht geleerd, en een krachtig woord, beter in elk geval dan de half Nederlandse *voelnisbak*. Het is in heel Limburg bruikbaar, ook al is *drek* hier en daar modder, of onkruid.

Frans van Woerden, de vertaler van de Franse woordkunstenaar Louis Céline, zei eens dat hij zo jaloers was op het Frans vanwege de rijkdom aan woorden. Naar aanleiding van een in drukwekkende rij woorden voor schoen merkte hij op dat de voorraad van het Nederlands niet ver zou strekken.

Persies tegooj zeiden we vroeger: net goed, want de Hollandse taalbaasjes hebben altijd woorden uit andere dialecten dan het Hollandse in de ban gedaan. Die waren verkeerd. Besmet.

Het had ook anders gekund, kijk maar wat de Hollander prof. dr. G. Kalff in de jaren twintig verkondigde. ‘(...) zij die de taal in haar rijkdom het best kennen, zullen de hulp van vreemde talen het minst behoeven. Soms zullen zij een aardig woord aan een dialect ontleenen, soms door een vernuftige verbinding nieuwen glans geven aan een oud woord (...)’

Drijfpudding

Ook het Limburgs zou zo de landstaal kunnen verrijken. Of herijken misschien. Een voorbeeld. Als ik vroeger een boodschap moest doen, *get haole*, en ik was *veur eine knab ges* (voor een stuiver gist) vergeten, dan zei mijn moeder: ‘*Jaomer, waat de kop vergit mótte de veut misnete.*’ Ik moest terug. *Misnete* is het tegenovergestelde van *genete*. Het Middelnederlands had het nog, in bijna alle Limburgse dialecten komt het voor, ook in Brabant (vaak als *besnieten*). De algemene taal heeft het vergeten, maar *misnit* het niet. Wat let ons?

Nou ja: ik heb dat wel eens betreurd, dat onze woorden niet meetellen, maar achteraf blijkt dat een (kleine) zegen. Want wil een kleinere taal die binnen een land gesproken wordt erkend kunnen worden als minderheidstaal, of streektaal, dan dient die taal vrijwel niets bijgedragen te hebben aan de landstaal.

Welnu: dat geldt voor het Limburgs in hoge mate. Althans: de laatste vier, vijf eeuwen zijn er geen kenmerken van het Limburgs opgenomen in de algemene taal. Woorden ook nauwelijks. Een woord als *sjoemele* zou uit het Duits komen. Ik wil het best geloven, maar de vlaai, daar kun je niet omheen. In de jaren zestig stond deze vruchtentaart, zoals de definitie luidt, nog als *vla* in de woordenboeken, meervoud *vlaas*. Nu is vla drijfpudding. Een woord dat een kans maakt, zij het vernederlandst in klank, is de korenwolf, de alleen nog in Limburg voorkomende wilde hamster. Hij heet hier *kaorewouf*, meervoud *kaorewuif*, want hij leeft in graanakkers, en wil nog wel eens een graantje meepikken.

Het dier is zeer bedreigd, daarom komen er speciale leefgebieden. Dat is landelijk nieuws en zo drong derhalve het woord korenwolf door tot enkele landelijke kranten. De NRC bezigde het in een kop. Wie weet komt het zo in de woordenboeken. Maar haalt het dier korenwolf het niet, dan verdwijnt het woord ook.

Allerlei andere woorden waren niet welkom. Ze werden mede door onze eigen schoolmeesters verboden. Ik heb het al over de windvogel gehad. Bovendien: wie kende die Limburgse woorden? Slechts mensen die in Limburg geboren of opgegroeid waren. Marie Koenen bijvoorbeeld. Ze was anderhalf toen ze met haar ouders vanuit Den Bosch naar Maastricht verhuisde. Ze leerde gretig al die voor haar ouders vreemde woorden, en gebruikte die in haar boeken. Honderden. Zelfs woorden die nu nauwelijks meer bekend zijn, zoals *finistig*: uiterst fijn. Ze had het ook over *goeddoen*, *bronk* en *kamerschieten*. Hier zal meegespeeld hebben dat haar vader een maker van woordenboeken was. Echte Limburgse schrijvers gebruikten geen Limburgse woorden. Bij Pierre Kemp moet je ze met een kaars zoeken.

Fets fiezelke

Misschien heeft hij ze wel in de *dreksbak* gegooid. Voor de volledigheid: het Limburgs wordt niet echt rijker als we een bladzijde hebben met woorden die nauwelijks van elkaar verschillen. Blader even mee in het woordenboek van Venlo. Daar vind je de volgende woorden voor klein stukje of beetje (vlees of stof staat er als verduidelijking bij): *femelke, fetske, fiedelke, fiemel, fietselke, fiezelke, fitselke, fitske, friemel* en *frutselke*. Ik vind dat dit woord (dat in heel Limburg voorkomt) behouden moet blijven, maar niemand is gebaat bij tien verschillende vormen ervan. Of dertig, want andere woordenboeken hebben varianten met een v, zoals Tegelen: *vedzelke*. Misschien zijn deze woorden niet eens identiek. Als je *inne fiemmel* hebt, is dat een eigenaardigheid of manie, weten ze ook in Kerkrade. Plus: *ing fiemel* is iemand die kieskeurig is met eten.

Het woordenboek van Venlo zegt: niet goed snik zijn, of een fanatieke hobby hebben. Dat is belangrijk, zo bouw je een taal op. *Fets* is bloot (een blote negen bij kruisjassen), ook platzak. Het woordenboek van Roermond zegt over *fets*: ‘alleen bij versterkende ontkenning’ - *geine fets* betekent dus: helemaal niets.

Blootheite sjmaalbetsers

Of er nu al 40.000 bruikbare woorden zijn of nog geen 30.000, daar gaat het niet om. We moeten nog meer woorden hebben. Hoe kom je daaraan?

Niet eenvoudig. De samenstellers van bijvoorbeeld de v. Dale hebben elk jaar kilometers geschreven tekst tot hun beschikking. En wij? Opgeven maar de droom?

Ach, geen paniek. Het Afrikaans kampte met dezelfde problemen. Daar werd een eeuw geleden nog nauwelijks in geschreven, het was (en is) daarom nog niet *aafgesjreve*, heb ik eens

geschreven: nog niet af. De taalkunstenaar kan er nog wat mee doen. Ik citeer uit een toelichting bij de verklarende woordenlijst in een dichtbundel van de Zuid-Afrikaanse dichter Breyten Breytenbach. Die ‘gebruikt het nog zeer kneedbare Afrikaans op eigenzinnige wijze; hij schuwt het neologisme niet, en zet de grammatica naar zijn hand.’

Niet niks: hij zet de grammatica naar zijn hand. Creatief omgaan met een taal in wording, denk ik. In elk geval wat anders dan fouten maken, en daarover zal niet moeten worden overlegd in de keuken, als u begrijpt wat ik bedoel. Deze manier van omgaan met de taal kan mede omdat het Afrikaans (evenals het Limburgs) nog lenig is, niet verstard door ambtelijk gebruik en de ontaal van politici en andere welzijnswerkers die zorgvormen aanbieden.

Afrikaanders begonnen begin deze eeuw waar de Limburgse schrijvers in dialect van lieverlee ook mee begonnen: schetsen, verhalende gedichten, kinderliedjes noteren, humor, natuurbeschrijvingen. Daarna kwamen de betere gedichten. Komen die niet, dan ontstaat er geen cultuurtaal. Geen goede dichters, vergeet dan je nieuwe taal maar. En: ze moeten gelezen worden.

Ook wij moeten ‘het neologisme niet schuwen’, denk ik. Neologismen zijn nieuwe woorden, en ze horen bij een taal in ontwikkeling. Hierbij dienen we onderscheid te maken tussen puur verzonnen woorden (dat doen dichters sporadisch) en woorden die min of meer uit de taal zelf opstaan. Geboren worden uit andere woorden, zoals de woordspeling *blootheid* van Frits Criens. Hij gebruikt dat voor de eerste warme dagen, als de straat vol blote witte armen is. Tussen haakjes: ik gebruik *bloodheit* nooit als *'t zo heit is wie eine bakaove*. Liever: *loejheit*.

Verzonnen woorden zijn zover ik weet nog niet wijd verbreid in het Limburgse. Ik geef daarom eerst wat Afrikaanse voorbeelden. Een kameleon heet er *verkleurmannetje*. Allei maar. Ik zit evenmin te wachten op een woord als *draadsister*, iemand dus

die een afwachtende houding aanneemt, niet makkelijk partij kiest, maar het is er toch maar in het land van Sari Marijs.

Beter vind ik een uitdrukking als *aafsjepeke* voor vermageren. Misschien ook in Alkmaar bekend, maar ik hoor ze in het Roermondse. Uit een verhaal herinner ik me *sjmaalbetsers*: vrouwen die zo *aafgesjepek* zijn dat je alleen nog een paar billen ziet.

De bovenkamer versjpiekere

Een verdere manier om aan nieuwe woorden te komen is het (her)gebruik van bestaande woorden voor nieuwe zaken. Het Nederlands blinkt daar niet in uit, althans als je dat vergelijkt met het Duits. Nederlanders nemen veel liever een Engels woord over.

Zo was het (theoretisch dan) mogelijk geweest het woord spijker te gaan gebruiken voor het geheugen van een computer. De Duitsers hebben dat gedaan: *Speicher*, ons woord *sjpieker*. Een sjpieker was vroeger de graanzolder. Afkomstig van het Latijnse *spicarium*, waar de *spicae*, de (koren)aren opgeslagen werden. Het Nederlands heeft dit woord nog in bijspijkeren. Dat heeft niets met een hamer te maken maar met kamer: de voorraadkamer of je eigen bovenkamer weer bijvullen. En waarom zouden we uit het Westvlaams niet het woord *sjpiekere* overnemen: sparen, potten. Het tegenovergestelde is *versjpiekere*: verkwisten.

Niemand kwam kennelijk op het idee dat het geheugen ook een soort bewaarkamer is. Ik noem het geheugen daarom *dae kopsjpieker*. Geen geweldige vondst, maar altijd beter dan televisie *wiedkieke* te gaan noemen.

Sjpieker wordt ook gebruikt voor een kamer hoog boven, zolderkamer, *dae sjpieker daobaove*. Dat kan ook een flatje zijn. Of een hok: *de doevesjpieker*. Hierbij is de functie van opslagplaats volledig verdwenen.

Gael kaart veur Limbo's

Het zal duidelijk zijn dat verder een grammatica nodig is. Een schoolgrammatica natuurlijk, dus meer voorschrijvend dan beschrijvend. Want dat AGL zal geleerd moeten worden, zoals je Duits leerde. We spreken het wel, maar kennen de wetten niet. Weten niet: dit en dit is fout. Ook dat geeft status aan een taal. Want hier blijkt: niet iedereen doet maar wat. Waarom zouden schrijvers niet zo correct mogelijk mogen schrijven? Als er geen duidelijke regels zijn, is er geen Limburgs. Het is een kenmerk van een taal dat de gebruikers ervan weten wat fout is en wat niet. *Ik helpte* zal geen volwassen Nederlander zeggen. Ook niet *een mooi kat*. Of *een mooie meisje*. Maar zanger Gé Reinders noemde zijn cd over Roermond onbeschaamd *Kleine Sjtad*. Limburgs is: *klein sjtad*.

Ach, vandaag de dag hoor je bij onze bijvoeglijke naamwoorden fout na fout. Elke zondagmiddag op Omroep Limburg stikt het van de *gael kaarte*.

Wat is daar dan mis mee?

Nou: in principe krijgen bijvoeglijke naamwoorden geen -e voor meervouden van vrouwelijke en onzijdige zelfstandige naamwoorden, en ook vaak niet als een vrouwelijk enkelvoud volgt. *Mien leef vrouw Maose, waat guf het vâöl gooj luuj*. Dus: *ein gael kaart, eine poes gael blome*.

Bij de vrouwelijke zelfstandige naamwoorden is de -e niet zo eenvoudig. Wel een -e krijgen bijvoeglijke naamwoorden die op k, p, t, ts en Is eindigen, zeggen *De Kleine Mezeiker Grammaer* en het (veel oudere) woordenboek van Tegelen. Hebben die van Maaseik gespiekt? Ik vind het namelijk vreemd dat ze allebei de uitgangen -ps en -rs vergeten. *Ein luipse kat, ein kopse plank, ein waerse medam*.

Ze zijn meer vergeten. *Mien leef vrouw Maose oot ein hauf poer, edoch: die doeffe effe kleur*. Hoe zit dit? Uitzonderingen?

Nee: de f van *leef* is eigenlijk een v (zie: *leve miens*). Zo heb ik altijd gehoord: *die wiesvrouw droog ein kasse (kaal) bóks*. *Bóks* is vrouwelijk: waarom dan wel en geen -e als uitgang? En moet de s dan niet in het rijtje van k(a)p(o)t staan? Ik vind van wel, hoewel er weinig bijvoeglijke naamwoorden op een echte -s eindigen.

Een echte s? Zo verduidelijk ik dat de s van *wies* en *gries* eigenlijk een z is, gezien het meervoud en verbogen vormen als: *eine grieze miens*. Ook: *ein raos bloom*, tegen: *raoze bloes*.

De ch als eindklank is eveneens bijzonder. Bijvoeglijke naamwoorden als *sjelech* en *zaach* krijgen als uitgang -te: *ein rechte lien*, al hoorde ik eens: *ein vreche mer gooj vrouw*. In verschillende delen van Limburg hoort die t overigens bij het grondwoord. Pierre Bakkes spreekt daarom van een verdwenen t, die bij verbuiging en in het meervoud terugkeert: *kis-kiste*. Overigens zegt Bakkes over de kwestie van de -e eenvoudig: als het bijvoeglijk naamwoord op een stemhebbende medeklinker eindigt, vervalt de -e.

Maar we zijn er nog niet. De grammair van Maaseik en het Tegels woordenboek melden dat meerlettergrepige woorden altijd als uitgang -e hebben. Voorbeelden in het Tegels woordenboek: *mager, lekker en sjaemel. Lekkere soep?*

Nee, nooit gegeten, zelfs niet bij die *henjige* vrouw. Ik denk dat het meestal om drielettergrepige woorden gaat: die zullen wel -e hebben.

Ein enneuzele vraog? Hier twijfel ik toch. Misschien dat woorden met een achtervoegsel apart bekeken moeten worden. En dan: duidelijke regels opstellen, zeker voor de geschreven taal. De *gale kaart* van de HH oefenmeesters zal niet meer uit te roeien zijn, maar we mogen onze wetmatigheden niet zomaar door de *pómpesjtein* spoelen en *goje vrouw* goedkeuren.

Krieg dich good get

Tot slot: er moet vooral een boek komen vol idioom: een idiomaticum. Daarin staat wat je nog meer nodig hebt om een taal optimaal te gebruiken wanneer je spelling, spraakkunst en zinsbouw beheerst, en een tienduizend woorden kent. Het idioom bepaalt mede de rijkdom van een taal, maar vooral de charme en de held're kracht.

Ik wil idioom definiëren als: het eigene of taaleigen (van het Limburgs), het individuele karakter, zoals dat blijkt uit uitdrukkingen, zegswijzen en zinsbouw. Je kunt met een grammatica plus woordenboek een taal een eind onder de knie krijgen, maar die taal zal zo wel schools blijven, misschien wel een kleutertaal. Geen ramp, want de vreemdeling die die taal vloeiend spreekt, zal je best verstaan. Maar wat je zegt is verre van kleurrijk, niet pittig, beeldend, verrassend.

Er zijn meer omschrijvingen van de term idioom. v. Dale zei in de negende druk (1970) nog bijzondere eigenaardigheid van een taal. Maar dat doet denken aan rariteiten, zoals de spelling *stovembrangk* in het woordenboek van Tegelen. Een prachtig (misschien uitsluitend Tegels) woord: ‘op maat gezaagd kachelhout’ verduidelijkt het woordenboek, dus: brandstof voor de stoof. Maar waarom moet dat zo gespeld worden, met die m die je alleen maar even hoort? Deze m komt in een beperkt gebied voor, evenals *brank* (waarom *brangk*, met een g?) voor algemeen Limburgs *brandj*, zodat we hier kenmerken hebben van een laten we zeggen noordelijk regiolect binnen het Limburgs.

Heel belangrijk is de vraag: welke woorden gebruik je waar en hoe?

Een voorbeeld uit het Nederlands. Het woord broeder betekent zowel broer (deftig), geestverwant (‘broeders en zusters’, zo begon pastoor vroeger zijn preek), kloosterling en een me-

delid van een vereniging, die zich vaak broederschap noemt. Een vreemdeling moet al deze betekenissen leren, zodat hij niet met Beethoven meent dat alle mensen *broers* worden.

Anders gezegd: soms hebben gewone woorden een bijzondere betekenis. Als ik bij een honderdzesjarige kom, zegt ze nog steeds: *krieg oet, krieg dich good get*. Dat *kriege* kun je in deze betekenis (pakken, nemen) absoluut niet in het Nederlands gebruiken. Er staan twee vlaaien op tafel en laat je haar zeggen: ‘Krijg uit, krijg je goed wat’, dan zul je nauwelijks begrepen worden. Ruzie zal er wel niet ontstaan, *doe geis dich neet kriege mit die Hollenjers*. Kriege is ruzie maken, denk aan het Duitse Krieg, dat het Nederlands ook heeft, bijvoorbeeld in krijgsmacht. Ook dat *kriege* is volbloed Limburgs, *den (want) eine Hollenjer krieg dao lestig kop aan*: zal dat niet makkelijk begrijpen. Mijn moeder zei dat vaak: *dao kint me nag geine kop aan kriege*. Waag het echter niet te schrijven: daar kreeg hij geen hoofd aan.

Over schrijven gesproken. Ik hoor gelukkig nog steeds: *wie sjrief hae zich?* Vertaling: hoe luidt zijn achternaam? Als je vraagt: hoe heet je?, krijg je meestal als antwoord: Miranda of Bart. Zelden: Breukers. *Wie sjriefs doe dich?* vraagt uitsluitend naar de familienaam, en is zou je kunnen zeggen hevig idioom.

Ik keer even terug naar de 106-jarige. Bij vlaai hoort *ein tas kóffze*. Ik zie niets en vraag: *‘Wil ich kóffie opsjödde?’*

Dat is zo'n beetje de omgekeerde handeling: koffiepoeder op kokend water gieten. Of dat vroeger ooit gebeurde: gemalen koffie in het water, ik weet het niet, ik vind het ook niet belangrijk, ik koester dat woord *opsjödde plaats zitte*.

Póndj klitse

Wie het idioom van vreemde talen niet of nauwelijks kent, bezondigt zich vaak aan letterlijke vertalingen. Lees je dat de moord gepleegd werd ‘tussen hond en wolf’, dan heb je beet. Dat is vertaald Frans, een mooie uitdrukking voor schemering:

entre chien et loup. Leerboekjes met het idioom van een (andere) taal waarschuwen daarom voor valkuilen.

Een pijnlijke vergissing maakten twee al wat bedaagde dames uit Haelen. Ze waren daar uit noordelijker streken neergestreken (Twente meen ik), en wilden alles weten van de Limburgse cultuur. Hoorden ze een onbekend mooi woord, het werd onmiddellijk genoteerd. Prachtig vonden ze het woord *klits*: drop in Midden-Limburg. Ooit uit het (vulgair) Latijn gekomen en in allerlei vormen bekend. Van Maastrichts *krisseke* tot Gronings *lekkeris* (vergelijk Duits *Lakritz*).

Dat *klits* heeft geen meervoud, zoals ook woorden als *mael* of *módder* (ook *toter*) geen meervoud hebben.

Wat gebeurde nu?

Op een zomerdag die even prachtig was als het woord *klits* togen ze naar Roermond. Op de fits. Kop koffie, taartje, en eentje stelde voor wat drop te kopen voor onderweg. Grote verbazing toen de winkelier zijn lachen niet in kon houden bij de bestelling: een pond klitsen graag.

Dropjes heten *klitsketjes*, *klitse* is een wat netter woord voor kloten. Bestaat daar trouwens een enkelvoud van? Kun je zeggen: *ich höb pien aan miene linke(r) klits*?

Ik hoop hiermee iets duidelijker gemaakt te hebben wat idioom is, en dat het hoog tijd wordt dat allerlei regionale verschillen vergeten worden en we komen tot één algemeen (geschreven) Limburgs.

Oet de ef (gedruimp)

Daar moeten onze schrijvers mee aan de slag. Praten met de nieuwe en herontdekte woorden, kijken hoe je die gebruiken kunt, wat hun kleur en klankwaarde is, spelen en spetteren. Helder water uit een oude bron noemt Paul Prikken mede daarom dat AGL. Nog niet vertroebeld door ambtelijke taal, de taal van regels en regelingen waar de burger weinig meer van

begrijpt.

Zo kan een mooi en verassend Limburgs ontstaan. En al zouden verhalen, gedichten, romans in het AGL er maar zijn voor het plezier van een paar honderd mensen die *gooddoons* hebben van het lezen van hun eigen taal, al zijn er maar tien die zeggen: ‘nooit gedacht dat dat kon’, is dat (voorlopig) niet genoeg?

Tevreden zal ik niet zijn. Ik droom verder van onderricht, op school bijvoorbeeld. Waarom niet? Hoort het Limburgs niet thuis in het vak CKV: culturele en kunstzinnige vorming?

Zeker bij cultuur, en waarom zou je geen gedichten in het Limburgs behandelen? Leerboekjes dienen er te komen, cursussen, hoewel: ook op Internet kun je bouwen aan het Limburgs dat mij voor ogen staat, een taal die *oet de ef* zal zijn.

Deze uitdrukking staat in de woordenboeken van Echt en Kerkrade en betekent: uitstekend. Iets *oet de ef* kennen of kunnen. In een verhaal van de Oostenrijkse dichter en verzinner van verhalen H.C. Artmann vond ik over horlogemakers ‘(...) und verstehen ihre profession aus dem eff (...)’ Het woordenboek heeft: Eff-eff. Twee maal *eff*, want het kan niet anders dan dat de oorsprong *fein-fein* is: extra fijn, uitstekend van kwaliteit. Ik zag in Aken een verweerd aanplakbiljet met daarop: *Holländische Muscheln FF*.

Ik zie (laatste droom) Miranda, Patrick en Joyce al een spetterend feest geven (‘Krieg uch nag get’), vanwege hun diploma Limburgs FF.